T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANA BİLİM DALI
KLASİK ARKEOLOJİ BİLİM DALI

ANTİK ÇAĞ'DA FRYGİA BÖLGESİ VE BÖLGEDEKİ ANA TANRIÇA KÜLTÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Asuman BALDIRAN

Hazırlayan
Mualla GÜNGÖR
034203012005

KONYA-2007

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ANTİK ÇAĞ'DA FRYGİA BÖLGESİ VE BÖLGEDEKİ ANA TANRIÇA KÜLTÜ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Mualla Güngör

TEZ SAVUNMA JÜRİSİ

Tez Danışmanı
Doç.Dr. Asuman Baldıran

Jüri
Prof.Dr. A.Adil Tırpan

Jüri
Doç.Dr.İ.Hakan Mert

Tez Savunma Tarihi: 05.07.2007 s:10.00

1- GİRİŞ

Anadolu, coğrafyası ve jeopolitik konumuyla, insanlığın ve uygarlığın başlangıcından bu yana Asya ile Avrupa arasında ilgi odağı olmuş büyük bir coğrafyadır. Göçler hareketine, toplumların buluşmasına, savaşmasına, kaynaşmasına, devletlerin kurulmasına ve uygarlıkların doğuşuna ve başka yerlere taşınmasına hem köprü, hem de yurt görevi yapmıştır. Daha öncekiler sonradan gelenlerin üzerinde etkilerini sürdürerek, Anadolu'da kökleri çok derinlere inen, çok eskilere dayanan gelenekçi bir kültürün, etkileyici bir uygarlığın doğmasına sebep olmuşlardır.

Fryg uygarlığının çok özgün, renkli, zengin sanatsal, kültürel ve dinsel yapısı ve bu topraklarda daha bu uygarlık yokken bile varolduğu düşünülen yerli bir Ana Tanrıça'nın varlığı, görkemi, göz alıcı tasvirlerinin bolluğu, bereketi, doğurganlığı simgelemesi her bölgede değişik adlarla anılsa bile kültün devamlılığını her şekilde sürdürmüş olmasından kaynaklanan gizem, bu konuyu araştırmam için bana neden olmuştur.

Çalışmama başlarken öncelikle Fryg bölgesinin, coğrafi konumu, politik-siyasi yapısı, Fryg uygarlığının dili, yazısı ,dini, ölü gömme adetleri, mezar tipleri, mezar hediyeleri, efsaneleri, kaya anıtları, keramiği, maden ve ahşap işçiliği, heykeltıraşlığı, tümülüsleri, şehirleri gibi konuları tek tek başlıklarla incelemeye çalıştım. Daha sonra da Ana Tanrıça'nın genel olarak tarihsel gelişimini, Frygia'da görülen tapımını, tarih içinde anılan adları, sıfatları, Kybele mitolojisi gibi başlıklar altına yayarak incelemeye çalıştım.

Çalışmamın son kısmında, değişik kaynak taramalarıyla elde ettiğim bibliyografyayı vererek ve verdiğimiz bilgileri destelemek amacıyla Frygia bölgesiyle ilgili harita, Fryg taş kabartmalarına ait örnekler, keramik eserler,situla,tunç kazanlar, ahşap eserler ve Ana Tanrıça Kybele'den oluşan bir katalog vererek çalışmamı sonlandırdım.

2- FRYG ÜLKESİ COĞRAFİ KONUM

Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışa geçtiği yıllarda Anadolu kuzeydoğudan Kafkaslar, batıdan da Boğazlar üzerinden gelen bir takım göçmenlerin etkisi altına girmeye başlamıştı. Doğudan gelenlere Muşki deniyordu ve Elazığ yöresine yerleşmişlerdi. Batıdan Makedonya'dan gelenler ise Bryg yada daha çok tanınan biçimiyle Fryg adını taşıyorlardı ve Çanakkale boğazını aşıp Marmara Denizi'nin güney ve güneydoğu kıyılarına yerleşmişlerdi. Homeros'un sözünü ettiği Troia savaşları sırasında Frygler henüz İznik Gölü ve Sakarya boylarında yaşıyorlardı. Her iki halk da çeşitli beylerin etrafında kümelenmiş boylardan oluşuyordu. Yavaş yavaş Orta Anadolu'ya doğru harekete geçen bu boylardan Frygler 1100/1000 yıllarına doğru Polatlı yöresine, yani sonraları başkentliklerini yapacak olan Gordion'a varmışlardı.[1]

Frygler Troya VII' nın tahrip edilmesinden sonra Anadolu'ya gelen Balkan kökenli boylardan biridir. Ancak siyasal bir topluluk olarak ilk defa M.Ö. 750'den sonra ortaya çıkmışlar. Midas döneminde ise (M.Ö. 725-695/675) bütün Orta ve Güneydoğu Anadolu'ya egemen, güçlü bir krallık düzeyine ulaşmışlardır. Hind-Avrupa kökenli oldukları halde kısa bir süre içinde Anadolulaşmışlar ve bir yandan Helen öbür yandan Geç Hitit etkileri altında kalmış olmakla birlikte özgün ve Anadolulu bir kültür oluşturmuşlardır.[2]

Anadolu'nun ortası ile batısı arasındaki geniş bir bölüme Helenler, "Frygia" adını veriyorlardı. Bu bölgenin sınırları çeşitli devirlerde hep değişikler göstermiştir. M.Ö.10-8. yüzyıllarda Orta Anadolu platosunun büyük bir bölümünü(Burdur yöresinden, doğuda Amasya'ya, kuzeyde Samsun'dan, güneyde Niğde civarı) içine almıştır. Frygia ülkesinin asıl çekirdeğini meydana getiren alan, Sangarios (Sakarya) nehri ve Maiandros (Menderes) nehrinin yukarı kaynakları arasındaki küçük platodur. Bu dar alanın içinde, yükseklikleri 900,1500, 2500 m. 'ye kadar çıkan tepeler, derin vadiler, geniş çukurlar, değişik arazi engebeleri, ilginç görünüşlü çöküntüler ve çıkıntılar göze çarpar.[3]

İ.Ö. 8. yüzyılda güçlü bir devlet haline gelen Frygia, esas olarak Orta Anadolu'nun yüksek yaylası, Kızılırmak ve Konya Bölgeleri ile, Tuz Gölü'ne değin uzanan yöreyi içine almaktaydı. Bir konferedasyon görünümündeki bölgenin

[1] Sevin 1999,188-189.
[2] Akurgal 1998,191.
[3] Uçankuş 2002,15.

sınırlarını çizmek hayli güçtür. Frygia'nın güneybatıda Burdur yöresine değin uzandığı kesindir. Batıda Lydia bölgesi ile sınırdaş oldukları, kuzeyde de Zile yakınlarındaki Maşat Höyük ve Samsun yakınlarındaki Akalan'a değin genişledikleri bilinir. Ancak Fryglerce kutsal olan esas bölge, Helenistik çağda Frygia Epiktetos yani (Küçük Frygia) adını taşıyordu;burası bugünkü Eskişehir ile Afyon illeri arasındaki dağlık bölgeyi kapsar. Daha doğuda Ankyra ve yöresi de önemli bir Fryg yerleşme bölgesiydi. Kızılırmak doğusunda ise Boğazköy, Pazarlı, Alişar, Alacahöyük, Kültepe ve Göllüdağ gibi Fryg merkezleri vardı.[4]

2-1 FRYG KÖKENİ VE TOPLUMSAL YAPISI

Eski yazarlardan Herodotos ve Strabon'a göre, o zamanlar Brygler yada Birgler adını taşıyan Frygler, Anadolu'ya Mekadonia ve Thrakia'dan boğazlar yoluyla girmişlerdir. Örneğin Herodotos bu konuda aynen şunları bildirmektedir: Makedonialılara göre Frygyalılar, Avrupa'da oturdukları zaman Bryg adını taşıyorlardı ve onların komşularıydılar. Strabon'a göre, Frygler'in Avrupa'daki yurtları Paeonia'da idi. Stefanos Byzantius ise Bryx adlı Thrak boyunun İllyria'ya yakın bir Makedonia ulusu olduğunu bildirir.[5]

Eskiçağ yazarları, çoğunlukla Frygler'i, müzik ve dansta ünlü, fakat cesaret ve enerjiden yoksun, köle ruhlu bir ulus olarak tanımlarlar. Ancak, Frygler cesaret ve savaşçılıktaki ünlerini daha sonraki dönemlerde kazanmışlardır. Örneğin Homeros onları "savaşa girmek için yanıp tutuşan" bir ulus olarak tanımlar. Herodotos ise, Pers Kralı büyük Darius'un ordusundaki "yiğit savaşçı uluslar arasında" Frygler'e de özel bir yer verildiğini yazar. Frygia, özellikle bir köylü ve çiftçi ülkesiydi. Kralları tüm çabalarını ve dikkatlerini tarıma verirlerdi. Gordion ve Midas şehirlerinde gelişmiş bir aydın tabakası vardı. Bunun yanında tüccar ve esnaf sınıfları da bulunuyordu.[6]

Fryg ulusunu tanıma konusunda çeşitli kaynaklara sahibiz. Örneğin bunlardan birini, Asur kabartmaları ve duvar resimleri oluşturmaktadır. Asur imparatoru 3. Tiglatplaser'in(İ.Ö. 744-727) Tabal'a karşı düzenlediği sefer, Nimrud'da Tiglatplaser sarayının kabartmaları ve Tell Ahmar'daki eyalet sarayının renkli freskleri üzerinde betimlenmiştir. Bu duvar resimleri Doğu Fryg yada Taballiler'i tanımamıza yardımda bulunan en eski belgelerdir. Bunlara göre Fryg erkekleri bukleli saçları, kısa sakalları

[4] Sevin 1982,230.
[5] A.g.e. 231.
[6] Uçankuş 2002, 15.

ve Lydia tipinde yuvarlak küpeleriyle Yunan özellikleri taşırlar; uzun giysileri, köşeleri püsküllü renkli yatay bantlarla bezelidir, uzun çizmeleri vardır.[7]

2-2 FRYG KRALLIK TARİHİ

Hitit İmparatorluğu'nun çökmeye başladığı yıllarda, Anadolu kuzeydoğudan Kafkaslar, batıdan da Boğazlar üzerinden gelen birtakım göçmenlerin etkisi altına girmeye başlamıştı. Doğudan gelenlere Muşki deniyordu ve Elazığ yöresine yerleşmişlerdi. Batıdan, Makedonya'dan gelenler ise Fryg adını taşıyorlardı. Bunlar da Çanakkale Boğazı'nı aşıp Marmara Denizi'nin güney ve güneydoğu kıyılarına yerleşmişlerdi. Her iki halk da, beylerin etrafında kümelenmiş çeşitli boylardan oluşuyordu. Yavaş yavaş Orta Anadolu'ya doğru harekete geçen bu boylardan Frygler, M.Ö. 10. yüzyıl içinde Polatlı yöresine, yani sonraları başkent yaptıkları Gordion'a varmışlardı. Uzun bir karanlık dönemden sonra, M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısında merkezi bir devlet durumuna gelen Frygler'in, adı en çok duyulmuş kralları Gordios ve oğlu Midas'tır. Fryg Devleti'nin ilk kralı olan ve adını Gordion'a vermiş bulunan Gordios konusunda fazla bilgi yoktur.[8]

Gordios'tan sonra Fryg tahtına oğlu Midas geçti. Eski Yunan yazarlarına göre Fryg Devleti'nin en güçlü kralı olan Gordios oğlu Midas, Yunanlıların gözünde her tuttuğunu altın yapan efsanevi bir kişiydi. Bu güçlü ve olağanüstü zenginlikteki Fryg kralı, üzerine oturup adalet dağıttığı görkemli fildişi tahtını Orta Yunanistan'daki Delfoi Apollon tapınağına adadığı zaman Yunanlılar Midas'ın zenginliği karşısında hayrete düşmüşlerdi. Herodotos, Midas'ın armağanı olan bu fildişi tahtı, Lydia kralı Gyges'inkilerle birlikte, Delfoi'deki Korinth hazine binasında gördüğünü anlatır.[9]

Midas'ın güçlü döneminde Fryg Krallığı'nın kültürel etki alanı güneybatıda Elmalı yöresinden, doğuda Amasya'ya, kuzeyde Samsun'dan güneyde Konya ve Niğde civarına değin yayılmıştı. Ancak Kimmer tehlikesi giderek tehlikeli boyutlara ulaşıyordu. II.Sargon bu göçebelerle yaptığı bir savaşta öldü (705). Asur desteğini yitiren Midas göçebelerle yüz yüze kaldı. Başkent Gordion 696 yıllarında yakılıp yıkılarak yağmalandı. Kimmerler'e karşı aldığı bu yenilginin üzüntüsüne dayanamayan Midas intihar etti. Bu yıkım ve felaketlere karşın ne Fryg egemenliği ne de Gordion son buldu. Kimmerler'den canını kurtarabilen kral ailesi, gerek Gordion'da ve gerekse Orta Anadolu'nun çeşitli yerlerinde aynı kültür geleneklerini koruyarak bir

[7] Sevin 1982,236.
[8] Uçankuş 2002, 16.
[9] Sevin 1982,235.

süre daha yaşadılar. Kızılırmak'ın batısında Gordion (Yassıhöyük), Hacıtuğrul-Yenidoğan Höyüğü ve Ankara; doğuda ise eski Hitit başkenti Boğazköy, Çorum'un kuzeyindeki Pazarlı ve Yozgat yakınlarındaki Alişar bunlardan önemlileriydi. Bununla birlikte en güçlü oldukları kesim ise Yukarı Sakarya vadisinde, Eskişehir ile Afyonkarahisar arasındaydı. Daha sonraları Küçük Frygia adını alacak olan bu bölgede VI. yüzyılın ortalarındaki Pers istilasına değin özgürce yaşayacak çok sayıda Fryg kenti ve kalesi yer alıyordu. Bunların başında da Eskişehir yakınlarındaki Midas kenti gelmektedir.[10]

[10] Sevin 1999,190-191.

2-3 FRYG KÜLTÜR YAPISI

2-3-1 FRYG DİLİ VE YAZISI

Fryg dili konusunda fazla bir şey bilinmiyor. Anadolu platosunun doğu yarısında genellikle Luwi dilinde Hitit hiyeroglifleri kullanılıyordu. M.Ö.8. yüzyılın sonlarından 5. yüzyıla değin geçen süreden kalma, çok kısa ve az sayıdaki Yunanca'ya benzer bir alfabeyle yazılmış olan yazıtlar anlaşılamamakla birlikte okunabilirler. Çoğu Midas kentinde bulunmuş olan erken Fryg yazıtlarının anlaşılmasında ortaya çıkan güçlük, aynı sözcük yada sözcük gruplarının yinelenmesinden gelmektedir. Fryg dili merkezi bölgede, Roma dönemine değin kullanılmıştır. Bu türde geç Fryg yazıtlarına mezar taşları üzerinde rastlanır. Erken Fryg, yani arkaik Fryg dilinin kökeni konusunda farklı iki görüş vardır:

İlk görüş, Frygce'nin Hind-Avrupa dilinin satem grubuna ait olduğunu ileri sürer, ikinci görüşün savunucuları ise Frygce'nin temelde Hititçe yada Luwca ile ilişkili bir Anadolu dili olduğunu kabul ederler. Fryg yazıtlarının analizleri bunların Thrak lehçeleriyle ilişkili Fryg deyimleri içerdiğini ortaya koymuştur.[11]

Fryg alfabesinin kökeni konusunda da görüş birliği yoktur. Bazıları bu alfabenin Yunanistan'dan alındığına inanırlar. Bazıları da, gerek Yunan gerekse Fryg alfabelerinin aynı Semitik kaynaktan çıkmış olmakla birlikte, birbirlerinden bağımsız olarak geliştiğini savunurlar. Gordion kazıları, Yunan kültürünün oluşumu sırasında, Frygia'nın oldukça gelişmiş bir kültüre erişmiş bulunduğunu göstermiştir. Bu nedenle Frygler'in alfabe konusunda Yunanlıları etkilemiş olması da olasıdır. Aslında, çoğunlukla Fenikelilere atfedilen alfabenin, batıya yayılmasında Frygler'in önemli bir rol oynadıkları, Gordion kazılarında ele geçirilen buluntulardan anlaşılmıştır. Gordion'daki Büyük Tümülüste bulunan, M.Ö.700 yıllarına ait, tunç kazanlardan biri üzerinde Frygia yazısı biçiminde, soldan sağa doğru giden alfabeyle yazılmış, balmumundan ve son bölümü eksik Frygce kısa bir yazıt vardır.[12]

Bu dilin genel olarak Hint-Avrupa dillerinden olduğu ve içinde İslav, Arami ve hatta Fryg öncesi Hitit dillerinden de sözcükler bulunduğu söylenebilir. Fryg edebiyatı ile ilgili bilgi yoktur, fakat Frygialılar hayvan öykülerinin bulucuları olarak kabul edilirler.[13]

---

[11] Sevin 1982,239.
[12] Uçankuş 2002,21.
[13] Sevin 1982,240.

Frygce'nin yayılış alanı Orta Anadolu'da Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisar bölgelerinden Kızılırmak bölgesine ve hatta onun biraz ötesine ve kuzeyde Kastamonu yöresine kadar uzanmaktadır. Bulunan Frygce yazıtlar iki gruba ayrılıyor. Eski Frygce yazıtlar M.Ö. 8.-4. yüzyıllara tarihlenmektedir. Yeni yada geç Frygce yazıtlar Romalıların imparatorluk çağında yazılmışlardır. Fryg alfabesinin ne zamandan itibaren kullanılmaya başladığına dair bilgi yoktur. Yunan alfabesi ile aşağı yukarı aynı tarihlerde başladığı düşünülebilir. Fryg alfabesi Fryg kültürünün zirvesini oluşturan 8. yüzyıldan önce bulunmuş olmalıdır. Lydia, Karia ve Lykia alfabeleri ile büyük benzerlik göstermektedir. Yeni Frygce metinler çoğu kez Yunanca ve Frygce olarak birlikte yazılmışlardır. Mezar taşlarına yazılan bu yazıtlarda Yunanca metinlerin altına Frygce olarak bir lanet formülü eklenmiştir. Frygce lanet formüllerinin ilk kısmı anlaşılabilmektedir. Mezara zarar verene cezayı içeren son kısım ise henüz anlaşılamamaktadır. Mezar yazıtları arasında yalnız Frygce olanlar çok nadirdir. Frygce'nin bir Hint-Avrupa dili olduğu çoktan beri biliniyor.[14]

H.T.Uçankuş'a göre, Fryg alfabesinin İonia ve öteki Yunan alfabeleri gibi, Fenike alfabesinden geliştiği kabul edilebilir. Bu alfabe Frygler'de M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmıştır. Kaya anıtlarının üzerine ustaca kazınmış olan yazıtlardan, M.Ö. 8.yüzyılın ikinci yarısında, Fryg yazısının oldukça gelişmiş olduğu anlaşılıyor.[15]

Frygler kültür düzeyi yüksek bir topluluktu;yazı, kralın tekelinde olmayıp, M.Ö. 8.,7.,6. y.y.larda bütün Fryg kentlerinde halk tarafından kullanılıyordu.[16]

Yeni araştırmalara göre, Frygler'in ataları ile eski Yunanlıların ve Makedonların atalarının Balkan yarımadasının orta yada güney kısmında birbirlerine yakın bölgelerde yaşamış oldukları kabul edilmektedir. Özellikle Frygler ile Makedonların atalarının dil bakımından birbirine daha yakın olduğu sanılmaktadır. Makedonca ile Frygce arasında yakın benzerlikler saptanmıştır. Frygce ile eski Yunanca arasında da bazı benzerlikler saptanmışsa da bu yakınlık Makedonca 'ya olduğu kadar değildir. Eski Frygce metinler ise yeni Frygce metinler arasında 500 yıllık bir boşluk vardır. Artık eski Fryg alfabesi unutulmuş, Yunan alfabesi ile Frygce yazılmıştır. Frygce'nin son emarelerine M.S.5. yüzyılda rastlanır.[17]

[14] Alp 2001,26.
[15] Uçankuş 2002,21.
[16] Akurgal 1998,191
[17] Alp 2001,27-28.

3- FRYGLER'DE DİN

Fryg dini ilkel Anadolulu ve Hind-Avrupalı olmak üzere iki ana bölüme ayrılır. Frygia'nın en eski ve en kendine özgü kültü, Halys'ın doğusundaki Luwillerce Kubaba, Lydialılarca Kybele yada Kybebe, *Fryglerce Kubile* yada *Matar Kubile* ve Yunanlılarca da Kybele olarak adlandırılan Büyük Ana yada Ana Tanrıça kültüdür; bu tanrıça Frygler tarafından Agdistis olarak da tanımlanırdı. Bu ana Tanrıça'ya Anadolu'da 7. bin yıldan beri tapınılıyordu. Nitekim Çatalhöyük ve Hacılar'da bulunmuş Neolitik Çağ'a ait kilden Ana Tanrıça heykelcikleri bunun en güzel örnekleridirler. Frygler'in hemen tümüyle Anadolu geleneklerini benimsemiş ve bunları sürdürmüş olduklarını en iyi biçimde bu Ana Tanrıça dini gösterir.[18]

Fryg kabartmalarında Kybele'nin başında kuleye benzer yüksek bir taç vardır; bu taç onun, kentlerin ve tarımsal ürünlerin tek egemeni sayıldığının simgesidir. O aynı zamanda genç kızların da koruyucusudur. Tanrıça'nın en büyük tapınma yeri Pessinus'ta idi. Burada tanrıça gökten inmiş bir idol olarak kabul edilirdi. Bu da olasılıkla siyah meteorik bir taştı. Burada Kybele ve onun yanında genç sevgilisi Attis buluyordu. Tanrıça'nın sevgilisi Attis ile birleşmesinin doğaya yeni bir yaşam verdiğine, sevgilisini yitirmesinin ise doğanın kışın uykuya daldığını temsil ettiğine inanılıyordu. Kutsal sayılan Dindymos Dağı'nın eteklerinde ve bu etekleri sulayan Gallas'un kıyılarında tanrılar tanrıçası Agdistis Dindymene, Romalılar dönemine değin bir tanrıça olarak kaldı ve gelişti. Ana Tanrıça'ya ayrılmış bu kutsal kentin gerek dinsel, gerek ticari yönetimi, Attis adını taşıyan rahiplerce yerine getiriliyordu. Burası ayrıca tanrı ve tanrıça onuruna görkemli dinsel törenlerin yapıldığı bir panayır yeriydi. Böylece Pessinus Kybelesi 'nin tapınağı etrafında bir devlet oluşmuştu. Burada iki yüksek rahip bulunuyordu: Bunlardan biri Attis'in adını taşıyordu ve emri altında gallus denen rahipler vardı; gallusların erkeklikleri giderilmişti ve bu ameliyatı dinsel tapınmanın coşkunluğu içinde kendi kendilerine uygularlardı. Galluslar'ın bu hareketi, Attis'in kendi erkekliğini gidermesini taklitten başka bir şey değildi. Bu vahşi olayla tanrıça'nın bahar bayramı kendine özgü bir biçim alırdı. Frygler bu tanrıçayı o denli benimsediler ki, tüm devlet ve ülkelerini Pessinus Kybelesi'nin mülkü saydılar. Frygia Devleti yıkıldıktan sonra ve bu bölgede Lydia egemenliği başladıktan sonra da, tanrıça ulusal karakterini korudu. Bu dönemde ve bunu izleyen zamanlarda, Metragyrtoi denen, "Fryg Dilenci Rahipleri" bu mistik ve gizemli dini, bir misyoner gibi

[18]Sevin 1982,236.

köyden köye, kasabadan kasabaya taşıyarak, Anadolu halkı arasında yaymaya başladılar. Böylece bu din Anadolu'da uzun süre tutunabildi.[19]

Kybele kutsal alanları genellikle dağlarda yapılmıştı. Eskişehir ve Afyon arasındaki kutsal platoya İ.Ö. 8. yüzyıl ile 6. yüzyıl arasında, tanrıçanın tapınaklarını temsil etmek üzere yapılmış olan kaya yapıları da yakınlarından kutsal Fryg ırmaklarının çıktığı kayalıklar üzerine oyulmuştu. Üzerlerinde bazen geometrik bazen de hayvan motiflerinin yer aldığı bu kaya yüzeylerinden en ünlüsü, kuşkusuz ki, MIDAI=Midas adını içeren Frygce yazıtı nedeniyle Midas mezarı denen anıt oluşturur. Ancak bu anıt bir mezar olarak değil yine bir tapınma cephesi olarak kullanılmıştır. Öteki tüm Fryg oyma kaya cepheleri gibi İ.Ö.8. yüzyılın ikinci yarısına ait olan Midas anıtının yüzü de doğuya bakar. Bir kaya yüzeyinin işlenmesiyle oluşturulmuş bulunan bu süslü cephe bir tapınağın ön kesimini temsil eder. Bu cephenin en önemli bölümü, Tanrıça yontusunun adına yapılmış bir kutsal alandır. Bu nedenle, anıtın merkezi bölümündeki nişin içinde Kybele'ye ait bir yontunun durduğu sanılır. Anıtın duvarlarına kazılmış olan MATEP yani Ana anlamına gelen yazıtlardan, Midas anıtının Mater Kybele, yani Büyük Ana Tanrıça'ya ait olduğu anlaşılmaktadır.[20]

Frygler'in kayalara oyulmuş diğer bir dinsel yapı türü de, çoğunlukla doğuya bakan merdivenlerdir. Bir çeşit oturma yerine doğru çıkan bu merdivenlerin, sunak olarak kullanıldıklarına inanılır. Ancak bunların tanrıçanın oturması için hazırlanmış, sembolik tahtlar olarak düşünülmüş olması da olasıdır.[21]

Eski Anadolu dini ve Ana Tanrıça'nın büyük etkisi yanında, Frygler'in kendi Hint-Avrupalı tanrıları da vardı. Bunlardan en ünlü olanları, güneş tanrısı Sabazios ile sonraları Men olarak adlandırılan, ay tanrısı Manes idi. Ancak Fryg külahı ile sürekli sakalsız ve çoğu kez uzun saçları omuzlarına kadar düşen genç bir adam olarak betimlenen Men'in, Trakya kökenli olduğu konusu kesin değildir. Men Askaenios da denen,Frygler'in bu eski tanrısının köken açısından, Anadolu'ya dayanması da olasıdır. Aynen Kybele de olduğu gibi, Frygia'da Men kültünün çok yaygın oluşu ve tanrının betimlerinde Fryg giysisi ile gösterilmesi, onun bir Trakya tanrısı sanılmasına yol açmış olabilir. Oysa omuzlarının gerisinde bir hilal gibi simgelenen bu tanrının, Anadolu'da 3. bin yıldan beri kutsanan ay tanrısı ile aynı kökene dayandığı ve

[19] Uçankuş 2002,31.
[20] Sevin 1982,237.
[21] Uçankuş 2002,32.

Frygler'in bu tanrıyı sonradan benimseyerek, pantheonlarına kattıklarını düşündüren güçlü nedenler vardır.

3-1 FRYGİA'DA ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ

Fryg beyleri ölülerini ya kayalara oyulmuş mezarlara yada tümülüslere gömerlerdi. Kaya mezarları mezar soyguncuları tarafından soyulmuş olmaları nedeniyle mimari özellikleri dışında fazla bir bilgi vermezler. Buna karşılık tümülüsler yani yığma mezarlar Fryg gömü geleneklerini öğrenmemizde çok önemli rol oynarlar. M.Ö. 8.yüzyılın ortalarından 6.yüzyılın ortalarına değin kullanıldıkları sanılan tümülüs mezarların büyük bir bölümü Gordion'dadır. Toplu Fryg tümülüslerine Gordion'dan başka Ankara ve Yozgat'ın güneydoğusundaki Kerkenez Dağı'nda da rastlanır. Dağınık Fryg tümülüslerinin batıda Afyon'a değin uzandığı da bilinir. Buna karşılık Fryg tümülüslerine Kızılırmak'ın doğu yakasında rastlanmayışı ilgi çekicidir.[22]

Bu anıtsal tümülüsler ve kaya mezarları ile bunların içinde bulunan çok zengin ölü hediyeleri, Frygler'in ölü kültüne ve ölü gömme adetlerine verdikleri önemi açıklamaktadır. Bu güne kadar kazılan Gordion, Ankara, Anıtkabir, Fidanlık, Kerkenesdağ ve Afyon Tatarlı tümülüsleri, Frygler'in ölü gömme adetleri hakkında yeterince bilgi edinmemize yardımcı olmuşlardır. Buna göre;Gordion'da II.III. ve IV. tümülüslere ölüler yakılmadan, ahşaptan bir lahit içine konulmak suretiyle gömülmüştür. Bu adet, nekropolün en geç döneme tarihlenen I. ve V. Tümülüslerinde birden değişmiş ve yakılan ölülerin külleri gömülmüştür. I. mezarın ana toprağa kazılan çukurunda kömür, kül, yanmış maddelerden oluşmuş bir yangın yığıntısı ele geçmiştir. Tabaka halinde görülen bu yığın ölünün yakıldığı yer olmalıdır. V. Tümülüs de ise ölü, ana toprak içine kazılan genişçe bir çukurda kurban edilen hayvan ve sunulan bazı armağanlarla birlikte yakılmış, olduğu yerde bırakılan bu ince yangın tabakasının üstü toprakla örtülmüş, ölüler yakıldıktan sonra , külleri pişmiş toprak kaplara konularak mezara gömülmüştür.[23]

Gordion tümülüslerini, iki farklı gömme tarzında gruplandırarak incelemek mümkündür.

3-1-1 Inhumasyon (iskelet Olarak Gömme)

Fryg Çağında Anadolu tümülüslerinde bulunan mezar odalarının büyük bir bölümünde bilhassa eskiye tarihlenen mezar odalarında iskelet olarak gömme şekli kullanılmıştır. Gordion'da Midas Tümülüsü'nde mezar odasının kuzeybatı köşesindeki

[22] Sevin 1982,238.
[23] Uçankuş 2002,39.

ahşap bir yatak üzerinde ölünün iskeleti ele geçmiştir. Gordion Tümülüs W'de mezar odasının ortasında döşemenin üzerinde ölüye ait iskelete rastlanmıştır.[24]

Körte Tümülüs III'de mezar odasında iskelete dair çok az bir kalıntı ele geçirilmiştir.[25] Körte Tümülüs IV'deki mezar odasında ise rutubetin tesiriyle ezilmiş ve dağılmış kemiklere rastlanmıştır.[26] Tümülüs X'in mezar odasında ölüye ait iskelet ele geçmemiştir,iskelet olmamasına rağmen bu oda mezarda da iskelet olarak gömmenin söz konusu olduğu ifade edilmiştir.[27] Gordion Tümülüs A'nın mezar odasında ölü, basitçe yapılmış ahşap döşemenin üzerine bırakılmıştır.[28]

Gordion'daki bu tümülüslerde iskelet olarak gömme söz konusu olup Midas Tümülüsü, Tümülüs P'de ve Tümülüs A'da ölünün ahşaptan yataklar üzerine yatırılmış olması dikkate değer bir durumdur. Bu üç tümülüsün haricinde, iskelet olarak gömmenin söz konusu olduğu diğer tümülüslerde, ölü, döşemenin üzerine basit bir şekilde bırakılmıştır. Afyon-Tatarlı tümülüsü mezar odasında ve sonradan ilave edilen dromos içinde, ortalarda dağınık olarak, ahşap duvara sonradan oyulan nişlere topluca konulmuş, 15 ayrı insan kafatası ve iskelet parçaları ele geçmiştir. Bunların çağı belirlenememiştir. Ancak, bu Fryg mezarına sonradan birçok defa, belki bir aile mezarı olarak kullanıldığını göstermiştir. Ama asıl mezar ölüsünün yakılmadan mı, yoksa yakılarak mı gömüldüğünü anlamak, açıklamak olanağı bulunamamıştır.[29]

3-1-2 Kremasyon (Yakma Gömmeler)

Kremasyon işleminin şimdiye kadar bilinen ilk örneği; yaklaşık günümüzden 9 bin yıl öncesine tarihlenen bir avcı topluluğunun yerleşim yeri olan Niğde-Aksaray'daki Aşıklı Höyük'te 1991 yılında ortaya çıkarılmıştır.[30]

Genelde kremasyon daha çok bir orta Avrupa geleneği gibi algılansa da erken örneklerine daha çok yakın Doğu'da, hatta Hindistan'da, Anadolu ve Ege kültürü ile ilişkili yörelerde rastlanmaktadır. İlk örneğini yaklaşık M.Ö. 7 binde Orta Anadolu'da gördüğümüz kremasyon, M.Ö. 3.binde Akdeniz ve Ege Denizi ticareti ile yayılmış olmalıdır.[31]

---

[24] Young 1960,230.
[25] Körte 1904,41.
[26] A.g.e.100.
[27] Young 1966,267.
[28] Young 1951,3.
[29] Uçankuş 1979,305.
[30] Buluç 1993,84.
[31] A.g.e. 84-85.

Anadolu'da kökeni çok eskilere dayanan kremasyonun, Fryg tümülüslerindeki oda mezarlarda daha önceden kullanılan iskelet olarak gömmeye tercih edilip, M.Ö. 7. yüzyıl ortalarında Fryg tümülüslerinde kullanılmaya başlamasının nedenlerine kesin bir cevap bulunamamıştır. Ancak bazı görüşler öne sürülmüştür. Örn: E.Kohler, Fryg tümülüslerinde M.Ö. 7. yüzyıl ortalarından itibaren başlayan kremasyonu, Lydia ve doğu Yunan kentleri ile olan ilişkisinin artmasına bağlar.[32]

Gordion'da yer alan Tümülüs Young'da ölü, herhangi bir yerde yakıldıktan sonra, ölünün külleri önceden ince beyaz kil ile kaplanmış bir döşemenin üzerine getirilip döşeme üzerine dağıtılmıştır. Arta kalan kemikler ise döşeme üzerinde açılan ufak bir çukura yerleştirilmiştir.[33] Ankara'daki Fryg tümülüslerinin büyük bir bölümünde ölüler yakılarak külleri mezar odasına bırakılmıştır. Anıtkabir I nolu tümülüsünde ahşap mezar odasının kuzey kenarı boyunca yerleştirilmiş pişmiş toprak kaplarının (urne) bazılarında ölü küllerine rastlanılmıştır.[34]

Anıtkabir 2 nolu tümülüsünde ise mezar çukurunun tam ortasında bulunan dağılmış kapların ikisinde ölü külü ele geçirilmiştir. Anıtkabir alanında yer alan bu iki Fryg oda mezarında ölünün vücudu herhangi bir yerde yakılmış ve yakılma sonucunda oluşan küller mezar odasında pişmiş toprak kaplara (urne) konulmuştur.[35]

[32] A.g.e. 91.
[33] Young 1951,17.
[34] Özgüç-Akok 1947,32.
[35] A.g.m. 41.

4- FRYG MEZAR TİPLERİ

4-1KAYA MEZARLARI

Bunlar, tek tek kaya mezar anıtları biçiminde hem de kaya mezarlık (Nekropol)'ları biçiminde görünüyorlar. Aslında Frygler de kayalara oyulmuş açık hava tapınak ve sunaklarıyla, kaya mezarlarını birbirinden ayırt etmek güçtür. Kaya sunaklarının bir bölümü mezar olarak kullanıldığı gibi, mezar olarak yapılan kaya cepheleri de sunak olarak kullanılmıştır. Bu gibi kaya mezar ve sunakları en çok Eskişehir-Afyon-Kütahya il sınırları içinde, Midas şehri çevresinde bulunmaktadır. Bunlardan Yazılıkaya, Aslantaş, Aslankaya, Yılantaş, Maltaş ve Kapıkayalar daha çok sunak olarak yapılmış ve kullanılmışlardır. Bu mezarların çoğu üçgen alınlıklı, sütun yada çerçeve kapılı, kiremit taklidi, beşik çatılı, düz, tonoz veya piramit tavanlıdır. Planları dikdörtgen, kare ve az da oval biçimlidir. Mezar odalarında süslemelere rastlanmıyor. Ancak üçgen alınlık ortasında çoğu zaman bir sütun, iki yanında arslan kabartmaları bulunuyor. Gömme biçiminde de belli bir yön saptanamıyor. Mezarların çoğu mezar soyguncuları tarafından soyulduğu için ölü hediyeleri, cinsi ve maddesi hakkından da bilgi edinilemiyor.[36]

4-2 TÜMÜLÜS MEZARLAR

M.Ö. 1200 yıllarında Ege göçleriyle Anadolu'ya geldikleri tahmin edilen Frygler,Anadolu'da bu döneme kadar görmediğimiz bir mezar şeklini de beraberlerinde getirmişlerdir. "Tümülüs" adı verilen Fryg mezarlarının anıtsal inşası Frygia geleneklerine uygun karakter gösterir. Benzer tümülüslere Balkanlar ve Trakya'da rastlanmış olup, Frygialılar'ın kültür ve tarihleri hakkındaki geçerli açıklamalar bu mezarlardan elde edilmiştir.[37]

Fryg tümülüsleri genelde kral ailesine mensup kişilerin ve soylu zenginlerin öldükten sonra açılan çukurlar içine ahşaptan yapılmış mezarlara konulup üzerlerinin büyük yığma topraklarla örtülmesi sonucu ortaya çıkan anıtsal mezar şeklidir. Tümülüslerin büyük bir bölümünde; ana toprağa derin çukurlar açılıyor, bu çukurlar içine ahşap mezar odaları inşa ediliyor, daha sonra ise bu ahşap mezar odasının bütün etrafı moloz taşlar ile dolduruluyordu. Ölü, ahşap mezar odasına konulduktan ve ölü hediyeleri yerleştirildikten sonra üstüne çatı örtülüyor ve çatının üzerine de

[36] Uçankuş 2002,33.
[37] Young 1951,13.

büyük bir taş yığını konulup, bunun üzerine de toprak veya kil yığılmak suretiyle Tümülüs meydana getiriliyor.[38]

4-3 DÜZ MEZARLAR:

Fryg soyluları, kendilerini şehirlerin dışındaki görkemli yığma mezar tepelerinin altındaki odalar içine gömdürürken, geniş halk yığınları çok gösterişsiz mezarlara gömülüyordu. Örneğin,Pazarlı halkı ölülerini kalenin içindeki basit mezarlara, sırtüstü yatırarak gömmüşlerdi. Boğazköy halkı ise yine şehir içinde ölülerini yakıp, küllerini küpler içine koyarak gömü yapmışlardı. Boğazköy'de bir bina içinde, çocuk mezarı olarak kullanılan bir vazo bulunmuştur. Bu, erken Anadolu geleneği olan küp içine gömme göreneğinin, Frygler arasında da yaşadığını kanıtlar. Pazarlı ve Boğazköy'deki iskeletlerle ölü küllerinin tümü, Geç Fryg Dönemine aittir ve sürekli şehir içine gömülmüşlerdir. Ancak Ankara'da tümülüslerden ayrı olarak, yakılmış kişilerin küpler içinde gömüldüğü, şehir dışı bir mezarlık da saptanmıştır. Her iki mezarlık türünün ayrı ayrı bulunuşu, Ankara'da bugünkü Hacıbayram Camisi çevresindeki Fryg şehrinde yaşayan farklı halk sınıflarının varlığını gösterir[39].

[38] Young 1965,44.
[39] Uçankuş 2002,38-39.

5- MEZAR EŞYALARI

Pennsylvania Üniversitesi Müzesi'nden Prof. R.S. Young başkanlığında 1950-1973 yılları arasında Gordion Höyük ve tümülüslerinde yapılan kazılarda, büyük ve önemli bir mobilya koleksiyonu bulunmuştur. Küçük heykelcikler ile günlük yaşamda kullanılan eşyaları içeren bu koleksiyon en az 32 mobilyaya ait gibi görünüyor. Bunların çoğu, Tümülüs W, Tümülüs P ve Tümülüs MM' de bulunmuştur. Bunlara ek olarak Höyük'te yıkım katında yanmış olarak ortaya çıkarılmış pek çok mobilya parçası da vardır. Bu üç tümülüs ve höyükteki yıkım katı M.Ö. 8. yüzyıla, Midas ve öncesine tarihlendirilmektedir.[40]

Küçük bir çocuğa ait olan Tümülüs P'de diğer tümülüslere nazaran daha çok miktarda ahşap mezar eşyası ele geçmiştir. Mezar odasında çökmüş bir tavan içinde ahşap objelere rastlanılmış ve bu çökmeden dolayı mobilyaların çoğu tahrip olmuştur.[41] Mezar odasında en az 20 tane mobilya parçası ve en az 49 tane küçük ahşap obje bulunmuştur. (tabaklar,kaşıklar, kaseler, bir şemsiye, bir yelpaze, 11 tane hayvan biçimli oyuncak) Hayvan figürlerinden oluşan ve çocuğun oyuncakları olarak kabul edilen ahşap eşyalar çok ince bir şekilde işlenmiş ve özellikle tek arslan figüründe; saçın, yelenin, diş ve bıyıkların detayları çok iyi verilmiştir. [42] Mobilya parçalarının en az dört tanesi oyma-kakma tekniği ile yapılmış olup bunlar; ajur tekniği ile yapılmış bir servis masası, bir bronz kabaralı tabure, bir masa ve oyma süslemeli bir yataktan oluşmaktadır. Ayrıca buluntular arasında iki tane yemek masası, bir tane üç ayaklı masa, oyma tabure, küçük bir sandalye yada taht, iki ayak taburesi 23 tabure ayağı ve değişik mobilya parçaları ele geçmiştir. Gordion'daki en büyük Tümülüs olan Midas Tümülüsünde en az 15 tane mobilya parçası ele geçmiştir. Bunlar; bir oyma-kakma masa, iki kakma servis masası, sekiz yemek masası, tabureler ve muhtemelen sandalye yada yatak parçası ve yekpare bir kütükten oyulmuş üstü açık bir tabuttan oluşmaktadır.[43]

Mezar odalarına bırakılan madeni eşyalar arasında bronz kazanlar önemli bir grubu oluştururlar. M.Ö. 8. yüzyılda bu kapların ünü batı Yunanistan ve hatta İtalya'ya kadar yayılmış, Frygler'in yanında yakın doğunun Asur, Urartu, Geç Hitit ve Kıbrıs soyluları arasında sevilerek kullanılmıştır. Gordion tümülüsleri arasında bu tür de kazanlara Midas tümülüsünde rastlanmıştır. Mezar odasının güney duvarı önünde

[40] Simpson-Spirydowicz 1999,1.
[41] Young 1957,329.
[42] Körte 1904,68.
[43] Simpson-Spirydowicz 1999, 2-3.

daire şeklinde demir ayak üzerine oturtulmuş 3 bronz kazandan birisinin kulpları deniz kızı ve insan başı şeklinde süslenmiştir. İkinci kazan ise iki boğa başı şeklinde kulpa sahiptir. Bu kazanların ortak özelliği, sırtlarında halka delikleri ve bu deliklere geçirilmiş halkaların olmasıdır. Midas tümülüsündeki mezar odasında ele geçen bu kazanların benzerine diğer oda mezarlarda rastlanmamıştır. Yakın doğuda büyük kazanlar üreten Urartu ve Kuzey Suriye atölyeleri yanında Frygia veya Tabal ülkesinde de bir atölye olmalıdır ve Midas tümülüsündeki bu 3 bronz kazanın Gordion'da üretilip, kulp süslemelerinin ise ithal edilmiş olma ihtimali vardır.[44]

Fryg oda mezarlarında bulunan bronzdan yuvarlak kulplu taslar da ayrı bir grubu oluşturur. Bu tasların bazıları dışardan bronz kuşaklarla desteklenmiştir. Midas tümülüsündeki mezar odasında ele geçen yuvarlak kulplu, dışardan bronz kuşaklarla desteklenmiş bronz tasın benzerlerine Körte Tümülüs III ve Ankara fidanlık A Tümülüsünde rastlamaktayız. Gordion Midas Tümülüsü mezar odasında ele geçen biri koç başlı, diğeri aslan başlı 2 bronz situla, Frygia'ya dışarıdan ithal edilmiştir.[45]

Fryg oda mezarlarında bronz kemerlere yalnız iki tümülüste rastlanılmıştır. Parçalanmış şekilde ele geçen bronz kemer, birleştirildiğinde 50 cm. uzunluğuna ulaşmıştır.[46] Gordion tümülüslerinden başka Anıtkabir 1 nolu tümülüsünde ele geçen yaldızlı tunçtan kemer ve tokası üzerinde iç içe girmiş daire ve kafes motifleri yer alır.[47]

Fryg oda mezarlarında bol olarak rastlanan ve Fryg madenciliğinin dış pazarlarda alıcı bulan bir diğer madeni eşya grubu da elbiselerin omuz kısımlarına konan fibulalar yani çengelli iğnelerdir. Bir yada üst üste iki iğne ve buna bağlı bir yaydan oluşan fibulalar yalnızca giyimde değil, ölü armağanı olarak mezarlarda ve adak olarak da tapınaklarda kullanılmıştır. Gerek işlevsel gerekse süs takıları olması bakımından fibulalar M.Ö.2. binden beri (Orta Miken Devri) kullanılmakta olup, yaygın ve en çok kullanıldığı devir Demir Çağı'dır. Fryg fibulalarının en önemli özelliği ise kancalarının diğer fibulalardan kolayca ayrılabilecek şekilde belirgin olmasıdır. Hemen hemen her mezarda ele geçen fibulalar Frygia'ya özgü karakter gösterir.[48]

Fryg oda mezarlarında altın ve gümüş eşyaya rastlanılmamıştır. Bu durumun Fryg ölü gömme adetleriyle ilgili olduğu düşünülebilir. Bunun yanında Gordion

[44] Young 1958,151.
[45] A.g.m.151.
[46] Young 1957,327.
[47] Özgüç-Akok 1947,38.
[48] Kalaycıoğlu 1988,61.

nekropolünde genç bir kıza ait olduğu saptanan, Tümülüs Young'da mezar sahibine ait altın-gümüş karışımı ziynet eşyaları ele geçmiştir. İki ucu aslan başlı altın bilezik ince işçilik gösterir.[49]

Tümülüs P'de mezar odasına bırakılan seramiklerde mezarın bir çocuğa ait olmasını gerektiren form ve süslemelere rastlanmıştır. Bu seramikler çocuğa uygun bir şekilde seçilmişlerdir. Ördek biçimli kaplar, bunlar deve tüyü zemini üzerine siyah ile yapılmış geometrik süsleri içeriyordu. Bu forma sahip kapları diğer tümülüslerde göremiyoruz, nedeni ise bu kap formunun mezarda yatan çocuğa uygun olacak bir biçimde olmasından ileri gelmektedir.[50]

Ayrıca Tümülüs P 'de ele geçen tipik Kıbrıs imalatı leykytos, ticari ilişki göstermesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Tümülüs X ve Tümülüs Y'de siyah perdahlı ve boyalı Fryg kabında deve tüyü zemini üzerine siyah boya ile yapılmış geometrik işaretler yer alır.[51]

6- FRYG KERAMİĞİ

Fryg keramiği konusu henüz iyi bilinmez. Tabal, Muşki ve Fryg gibi farklı etnik öğelerin oluşturduğu Fryg Devleti'nin keramiğine yalnızca bir etnik grubun adını vererek Fryg keramiği denilmesinin yanlışlığı üzerinde durulmuş ve bunların tümüne şimdi Orta Anadolu Demir Çağ Keramiği adı verilmiştir. Bu keramik iki ana türe ayrılır. Doğu'da, Kızılırmak kavsi içindeki Alişar, Boğazköy ve Pazarlı, güney ve güneydoğuda ise Kültepe, Konya ve Göllüdağ gibi kentlerde özellikle geyik ve tek merkezli daire gibi desenlerle süslü, Alişar IV olarak adlandırılan çok renkli keramik vardır. Batıda ise genellikle tunç çağından beri kullanılan türde, gri yada kırmızı tek renkli keramik görülür. Bu türde koyu gri ve siyah astarlı, parlak perdahlı tek renkli keramik Midas kenti, Gordion, Ankara ve Ankara yöresinde çoğunluktadır. Çömlekçi çarkında biçimlendirilmiş olan bu tek renkli keramik türünün ilk kez Troia VII b2 katında ortaya çıkan el yapımı kaba Thrak keramiğinin etnik yönden gelişmiş temsilcileri olması olanaksız değildir. Çok iyi bezenmiş, çok renkli vazolara Gordion'da da rastlanmış olmakla birlikte, bunların Gordion'a dışalım malı olarak geldiği sanılır. Çok renkli keramik tekniğinin doğudaki Tabal ve Muşkiler'e ait olduğu, tek renkli gri keramiğin ise saf Fryg eseri olduğu sanılır.[52]

[49] Young 1951,16.
[50] Young 1957,32.
[51] Young 1951,14.
[52] Sevin 1982,242.

Elimizdeki arkeolojik buluntuların verdiği ikonografik ve stil özelliklerine göre Fryg sanatı beş evre göstermektedir.

1-Erken Evre (M.Ö. 750-730)

2-Geçiş Evresi(M.Ö.730-725)

3-Olgun Evre(M.Ö.725-650)

4-Subgeometrik Evre (M.Ö.650-575)

5-Geç Fryg Stili (M.Ö. 575-300)[53]

1-Erken Stil (M.Ö.750-730)

Fryg sanatının ilk evresini siluet figürlü vazolar tanımlarlar. Ortalama boyları 40, enleri ise 50 cm olan bu kapların özellikleri şunlardır:

1- Yarıdan az olan alt bölümleri boyasız ve tasvirsizdir.

2- Tasvirli ve tasvirsiz bölümleri bir silme, yani kabarık bir kuşak bazen de boyalı bir şerit ayırır.

3- Kabın üst bölümü, birbirlerinden dört kulpla ayrılmış dört metoptan oluşur.

4- Metoplar dikine üç bölüme ayrılır. En üstte ışınlar sırası, sonra içi çeşitli bezemelerle yada sadece dalgalı bir çizgi ile bezeli dar bir şerit, en altta da baş sahne yer alır. Bu üç katlı metop iki yandan trigliph biçimli 2-3 ince şeritle sınırlandırılmıştır.

5- Baş sahne siluet halinde çizilmiş geyik türü figürlerden, konsantrik daireciklerden, bazen de stilize edilmiş ağaç resimlerinden oluşur. Bu tür kaplar Alişar'dan ve Boğazköy'den başka Konya'da ve Maşat'ta da bulunmuş olup, onlara Gordion'da rastlanmamıştır. [54]

2- Geçiş Stili (M.Ö. 730- 725)

Alişar'da bulunmuş iki güzel krater bir geçiş stili karakteri taşırlar. İkisi de Erken Stil kraterlerinin biçimlerini sürdürürler; buna karşılık Olgun Stilin geometrik bezemeleri ile süslüdürler. Kraterlerden birinde siluet figürler devam ederse de, onlar burada çok zarif bir görünüm kazanmışlardır. Sadece geometrik süslerle bezeli kraterde gördüğümüz öğeler ve özellikle meander frizi, Attika geometrik sanatının baş

[53] Akurgal 1998,192.
[54] A.g.e. 192.

motifidir. Bu nedenle Geçiş stilinin M.Ö.730-725 sıralarına tarihlemek doğru olsa gerektir. [55]

3- Olgun Stil(M.Ö.725-650)

En güzel olgun stil örnekleri yine Alişar'da bulunur. Ancak Olgun stil Gordion'da daha yeni boyutlara ulaşır. Gordion'da Erken Stilin bulunmaması buna karşılık Olgun Stilin ilk kez Alişar da ortaya çıkması, ancak Gordion'da yeni nitelikler kazanması, Fryg Beyliği merkezinin Alişar'dan Gordion'a geçmiş olabileceği düşüncesini akla getirmektedir. Bir hipotez olarak Gordios'un önce Alişar'da bir beyliğe sahip olduğu sonradan Asur tehditlerinden uzak kalmak için Gordion'u kurduğu sanılmaktadır. Olgun Stilde Helen etkisi daha belirgindir.[56]

Birçok kap şekilleri ise Geç Bronz Çağı ve Buckel-keramik vazo biçimlerini sürdürürler. Bununla beraber Olgun Stilin parlak evresinde seramik sanatı, ilginç ve özgün kap şekilleri geliştirirler. Bazı kaplarda figüratif konularda Geç Hitit etkileri göze çarpar. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde yer alan bir Gordion kabındaki aslan tasviri ikonografi bakımından geleneksel Geç Hitit tipindedir. Ancak noktalardan oluşan vücut bezemeleri Erken Attika ve Kyklad işliklerinin çalışma yöntemini anımsatırlar.[57]

Genel olarak Fryg keramiğinden söz edecek olursak, Kızılırmak'ın doğu ve batısındaki farklı etnik öğelere göre farklı teknikte üretimde bulunan atölyeler bulunmaktaydı. Batıda oturan ve buraya Makedonya'dan gelmiş olanlar daha çok metalik parlaklıkta gri ve siyah renkli kaplar kullanıyordu. Muşki, Tabal, Kaşga vb. grupların yaşadığı doğuda ise çok renkli bir tür egemendi. Açık renk zemin üzerine siyah boya ile daha çok stilize geyik motifleriyle bezenmiş olan bu türde boyalılar Batıda da vardır. Ancak burada bezeme genellikle geometrik desenli çerçeveler içindeki, konturları belirlenmiş, içleri ise noktalar yada tarama çizgilerle doldurulmuş arslan, dağ keçisi, boğa ve kartal motiflerinden oluşturulmuştur. Her iki stilin ortaklaşa kullandıkları en belirgin motif, kap yüzeylerindeki boş alanların doldurulmasına yarayan, pergelle çizilmiş tek merkezli dairelerdir. Çoğu kez madeni kapları taklit eden Fryg çömlekçileri hayvan biçimli vazoların yapımında da büyük bir başarı sağlamışlardır.[58]

---

[55] Akurgal 1998,192.
[56] Akurgal 1955,39.
[57] Akurgal 1961,84.
[58] Sevin 1999,206.

7- FRYG MADEN İŞÇİLİĞİ

Pişmiş toprak çanak- çömleğin yanında, Frygler aynı zamanda maden kapların yapımında da ustaydılar. Bu sanat dalında özellikle Tabal ülkesi çok ileri gitmişti. Makara kulplu, tunçtan tipik Fryg kaseleri Batı Anadolu'daki İonia kentlerine satılmıştır; Anadolu'da özellikle Ana Tanrıça'ya yapılan sıvı adaklarında kullanılan, orta bölümü kabarık, *fiale* adı verilen kaseler de Yunanistan'a değin taşınmıştır. Üç ayaklı kaideler üzerinde duran, kenarları kuş vücutlu, kız başlı(siren) yada boğa başı biçiminde halkalı tutamaklarla süslü tunç kazanlar pek çok Yunan tapınağında bulunmuştur. Eskiden Urartu eseri olduğu kabul edilen bu tür kazanların Tabal yada Batı Fryg kökenli olmaları çok daha olasıdır. Şimdiye değin Gordion'da bulunmuş en eski tarihli Yunan eserleri M.Ö.700 yıllarına ait çanak-çömlek parçalarıdır. Oysa Fryg Devleti'nin güçlü bir biçimde ayakta olduğu zamanda yapılmış olan Fryg eserlerine batıda Delphoi,Olympia, Perachora, Argos Heraion'u, İthaka, Aigina Aphaia tapınağı, Sparta'da Orthia, Mitylene, Rodos ve Ephesos'da rastlanmıştır.[59]

Frygler'in Eski Çağ dünyasında tanınan ve kolay alıcı bulan dışsatım ürünlerinden en başta gelenini madenden, özellikle de bir bakır-kalay karışımı olan tunçtan yapılmış olan eserler oluşturuyordu. Kendine özgü biçimleriyle dikkati çeken bu madeni eserler ile Eski Çağ'dan günümüze ulaşan bilgiler, Frygler'in yüksek maden işçiliği hakkında bir fikir edinmemize yardım ediyorlar. M.Ö. 8. yüzyılda, ağız kenarları insan ve hayvan (en çok boğa) başlarıyla süslü, üç ayaklı kaideler üzerinde duran büyük kazanlar, Frygler'den başka yakın doğunun Asur, Urartu, Geç Hitit ve Kıbrıs soyluları arasında da sevilerek kullanılıyordu. Gordion tümülüslerinde, bu biçim kazanlara en erken mezarlarda da rastlanılmıştır. Büyük Tümülüs'de 3 tane bulunmuştur. Bazılarının ağız kenarları boğa, bazılarının ise kadın ve erkek büstleriyle bezeli olan bu kazanların ortak özelliği, sırtlarında halka delikleri ve bu deliklere geçirilmiş halkaların bulunuşudur.[60]

Frygler'e bu maden endüstrisi dalındaki esin kaynağı daha çok güneyden, Suriye'den geliyordu. Örneğin, Büyük Tümülüste fibulalar, kaseler, kazanlar ve çok sayıda kemer ele geçirilmiştir. Bunlardan bir bölümü Gordion'da Fryg sanatçılarınca dövme ve dökme teknikleri kullanılarak üretilmişlerdi. Bunlar arasında, günümüz hamam taslarının atası olan ortası göbekli (*omphalos)* yada kulpları makarayı andıran kaseler, kepçeler, kemerler ve çengelli iğneler(fibula) sayılabilir. Göbekli

[59] Sevin 1982,242.
[60] Uçankuş 2002,54.

taslar doğu kökenli olmakla birlikte, bunlardan göbeğinin etrafı kabarık silmeli yada gövdesi yaprak biçimli kabartılarla süslü olanlar ile ağız kenarlarının etrafı madeni bantlı makara kulplu kaseler tümüyle bu halka özgüdür. Bu her iki kap türünün Frygler'in gözünde güncel kullanımla birlikte dinsel bir anlamı da bulunmaktaydı.[61]

Giysilerin iki ucunu tutturmaya yarayan ve aynı zamanda bir dekoratif öğe olan,taş ve kil kalıplarda dökülmüş fibulaları Anadolu'da ilk kez VIII. Yüzyılın ortalarından başlayarak Frygler kullanmıştır. Çoğu kez tapınaklara ve mezarlara adak olarak da bırakılan fibulaların ayırt edici özellikleri, genellikle yarım daire veya at nalı biçimli simetrik bir gövde ile buna perçinlenmiş sivri uçlu bir yaya sahip oluşlarıdır.[62]

Mezarlara en fazla hediye olarak bırakılan fibulalar bronz fibulalardır. Büyük Tümülüs'te toplam 145 fibula oda içerisinde dağınık olarak bulunmuştur. Bunların yatağın baş ucundaki bir bezde sarılı bir şekilde durdukları sanılmaktadır. Frygia için karakteristik olan bu fibulaların benzerlerine diğer Fryg mezarlarında da bol olarak rastlanmıştır.[63]

Fryg oda mezarlarında bronz kemerlere yalnız iki tümülüste rastlanılmıştır. Tümülüs P'de mezar odasında parçalar halinde ele geçen bronz kemer parçalarının bir araya getirilmesi sonucunda 50 cm. uzunluğuna ulaşmıştır.[64] Gordion tümülüsünden başka Anıtkabir I nolu Tümülüsünde ele geçen yaldızlı tunçtan kemer ve tokası üzerinde iç içe girmiş daire ve kafes motifleri yer alır.[65]

8- FRYGLER'DE MARANGOZLUK

Frygler marangozlukta çok ustaydılar. Ülkenin kereste bakımından zengin oluşu bu sanat dalının gelişimini etkilemiş olmalıdır. Çivi kullanılmaksızın, geçme olarak birbirine ustaca tutturulmuş çeşitli mobilyalar ve panolar çoğu kez geometrik bezekli oymalarla süslenmiştir. Bazen açık renk şimşir ağacından yapılmış mobilyalar, koyu renkli porsuk ağacı yada fildişi kakmalarla bezenmiş, böylece farklı ağaç renklerinden yararlanılarak renkli bir görünüm elde edilmiştir. Bu türde kakmalar yataklara çok hünerli bir biçimde oturtulmuş, yapıştırıcı olarak belki de tutkal kullanılmıştır. Afyon yakınlarında ortaya çıkarılan bir tümülüs, Frygler'in bazen ahşap üzerine boya ile resimler yaptığını da ortaya koymuştur.[66]

---

[61] Sevin 1999, 203.
[62] A g e. 205.
[63] Young 1965,150.
[64] Young 1957,327.
[65] Özgüç-Akok 1947,38.
[66] Sevin 1982,243.

Pennsylvania Üniversitesi müzesinden R.S.Young başkanlığında 1950-1973 yılları arasında Gordion'da yapılan kazılarda büyük bir ahşap mobilya koleksiyonu bulunmuştur. Ahşap mezar odalarının yapımında gösterilen üstün işçilikten de anlaşılacağı üzere, mezar odasının içerisine ölü hediyesi olarak bırakılan ahşap eserler Fryg sanatkarlarının ahşap eşya yapımında ulaştıkları üstün aşamayı gösterir.[67]

1956,1957 ve 1959 yıllarında yapılan kazılarda, üç kral mezarında yaklaşık 35 mobilya parçası ve 56 ahşap obje ile höyüğün yıkım katında çok sayıda yanmış mobilya parçası bulunmuştur.[68]

W tümülüsünde, mezar odasının içinde bulunan objelerin çoğunluğu çatının çökmesi nedeniyle tahrip olmuştur. Mobilyalardan bir tanesi, ajur tekniği ile oyulmuş ve bronz kabaralarla süslenmiş bir paravan'dır. Daha önceden paravan olarak adlandırılan bu ahşap parça aslında bir servis masası olarak kullanılmış olmalıdır.[69]

Küçük bir çocuğa ait olan Tümülüs P'de diğer tümülüslere nazaran daha çok miktarda ahşap mezar eşyası ele geçmiştir. Mezar odasında çökmüş tavan içinde ahşap objelere rastlanılmıştır,çökmeden dolayı mobilyaların çoğu tahrip olmuş. Mezar odasında en az 20 tane mobilya parçası ve en az 49 tane küçük ahşap obje bulunmuştur. Hayvan biçimli oyuncaklar bulunmuş ve özellikle tek arslan figüründe; saçın, yelenin, dişin ve bıyıkların detayları çok iyi verilmiştir.[70]

Midas dönemi Gordion'unda daha çok mobilyacılıkla ilişkili olarak çalışan bir fildişi atölyesi de vardır. Ancak bu fildişi atölyesi ahşap oymacılığı gibi çok gelişmiş değildir. Frygler, mobilya yapımında yalnızca eşyanın işlevine uygun ağacın seçimi ile yetinmeyip estetik bir düşünceyle ağacın renk ve kokusunu da göz önünde bulundurmuştur. Sözgelimi sarı ve sert şimşir ağacının dayanıklılığının yanı sıra onunla güzel bir kontrast oluşturan koyu renkli ceviz ile ardıç ve porsuğun kullanılmış olması ilginçtir. Kakmacılıkta, şimşir üzerine açılan 1-2mm'lik yuvalara hoş kokulu ardıçtan yapılmış kakmalar özel bir tutkalla yerleştirilmiştir.[71]

9- FRYGLER'DE DOKUMACILIK

[67] Young 1960,4.
[68] Simpson-Spirydowicz 1999,1.
[69] A.g.e. 2.
[70] Körte 1904,68.
[71] Sevin 1999,201.

Frygia tekstil ve kilimleriyle ünlüydü. Bezemeli Fryg kumaşlarına en iyi örnek olarak Tyanalı Urpallı'nın İvriz kabartmasındaki giysisini göstermek olasıdır. Gordion kazılarında parçalar halinde de olsa Fryg tekstil örneklerine rastlanmıştır. Türk kilimlerinin atası olan ve *tapetes* adını taşıyan Fryg kilimleri antik dünyanın en sevilen malları arasındaydı; Frygler'in kilim için kullandıkları tapetes adı bugün bile Fransızca'da tapis olarak karşımıza çıkar. Ayrıca altın simle kumaş üzerine nakış işlemenin bir Fryg buluşu olduğu söylenir. Nitekim Latince'de nakış işleyen sözcüğünün karşılığı *phrygio*'dur. Gordion'da M.Ö.8. yüzyıla ait yapılarda bulunan binlerce dokuma tezgahı Frygia'da tekstil sanayinin ne denli gelişmiş olduğuna iyi bir kanıttır.[72]

Gordion kazılarında, parçalar halinde de olsa Fryg tekstil örneklerine rastlanmıştır. Bozulabilen malzemeden yapıldıkları için günümüze kadar pek ulaşamayan bezemeli Fryg kumaşlarına azda olsa rastlanır. Özellikle Büyük Tümülüste, cesedin üzerinde durduğu kerevetteki keten ve yünden kumaş kalıntıları ilgi çekicidir. Büyük Tümülüs'ten daha önceye ait olan diğer iki Tümülüste ise, odaların tavanlarının kumaş kaplı olduğu anlaşılmıştır. Frygler, keramik süslemelerinde olduğu gibi kumaşlarında da geometrik bezekleri kullanıyorlardı. Bunların yanında, Gordion'daki çakıl taşı mozaiklerden anlaşılacağı gibi, Frygler evlerinin tabanlarını, geometrik bezeklerle süslü, yün halı ve kilimlerle kaplıyorlardı.[73]

Frygler'de dokumacılığın gelişmesinin bir nedeni de Orta Anadolu koyunlarının kaliteli yüne sahip olmasıdır.[74]

10- FRYG'DE HEYKELTRAŞLIK

Kayaları, dantela gibi büyük bir beceriyle yontmuş ve işlemiş olan Frygler, doğal olarak heykelcilikte de gelişmiş durumdaydılar. Kaya anıtları ve mezarların cephesinde görülen yüksek kabartmalar, Fryg yontucularının ulaştıkları başarıyı iyi bir biçimde açığa vurmaktadır. Kızılırmak'ın doğusu ve batısı arasındaki tüm farklılıkları, açık olarak bilmemekle birlikte, her iki bölgede Frygler'e ait üstün heykeltıraşlık eserlerine rastlıyoruz.[75]

Fryg heykelcilik sanatının en eski örneklerini, biri Darende'nin 10 km. güney batısındaki Palanga'da, öteki ise Bünyan'ın 40 km. kadar kuzeydoğusundaki Kululu'da bulunmuş heykeller oluşturur. Geç Hitit hiyeroglifli bir yazıt taşıyan Palanga

[72] Sevin 1982,243.
[73] Uçankuş 2002,56.
[74] Sevin 1999,205.
[75] Uçankuş 2002,44.

heykeliyle Kululu heykeli M.Ö. 7. yüzyıla aittir ve Doğu Fryg sanatının temsilcileridirler. Boğazköy'de bulunmuş, elleriyle çıplak göğüslerini tutan Kybele heykeli ise bu sanat dalının en ilginç örneğidir. Tanrıça'nın iki yanında çifte flüt ve kithara çalan iki erkek vardır. Bu dikkat çekici heykel grubu M.Ö. 6. yüzyıla aittir. Midas kentinde de Tanrıça Agdistis'i betimleyen bir heykele ait gövde parçası bulunmuştur. Bazıları dimdik duran bu heykellerin daha sonra erken İon heykel sanatını etkilemiş oldukları kabul edilebilir.[76]

Frygler'in Geç Hitit atölyelerinden yararlandıkları anlaşılmaktadır. Sevim Buluç, güzel bir buluşla Ankara'da Fidanlık mevkiinde ortaya çıkmış olan orthostatların, Fryg tümülüslerinin önünde yer alan sunaklara ait olduklarını saptamıştır. Fidanlık kabartmalarının grifon tasviri Sakçegözü heykelciliğinin geleneğini sürdürür. Ancak Ankara kabartmasında Sakçegözü levhasında olduğu üzere bir kuş- adam değil yunan sanatındaki gibi aslan vücutlu bir hayali yaratık tasvir edilmektedir. Böylece Ankara orthostatı Geç Hitit sanatının ve onunla birlikte yakın şarkın bugüne değin bilinen tek grifon resmidir. Ankara fidanlık kabartmalarındaki iki levhanın biri at, öteki bir boğa tasvir etmektedir. Bunlar Geç Hitit sanatının pek ilgi göstermediği iki konudur. Bu nedenle fidanlık kabartmalarının Fryg ürünü olması da akla gelmektedir.[77]

P tümülüsünde bulunan küçük ahşap heykelcikler yine Geç Hitit etkileri sergilemekle birlikte, Frygialı sanatçıların ürünleridir. [78]

11- FRYGLER'DE KÜÇÜK EL SANATLARI

Gordion kazıları Frygler'in fildişi oyma sanatında kendilerine özgü eserler üreten bir okula sahip olduklarını gösteren örnekler edinmemizi sağladı. Bu fildişi okulu Kuzey Suriye ve Asur'daki çağdaş atölyelerden bağımsız oluşu ve özgün işçiliğiyle dikkati çeker. Frygia süsleme sanatında en büyük rolü gayet hünerli bir biçimde yapılmış olan geometrik örnekler, sivastikalar, meander motifleri ve eşkenar dörtgenler oynarlar; insan figürleri azdır, ancak Mezopotamya, Asur ve Fenike sanat akımlarının etkisi altında yapılmış olan stilize adaleli hayvan motifleri çok daha etkileyicidir. Çakıl taşından taban mozaikleri, taş ve ahşap oyma, tunç eşya ile çanak-çömlekler üzerinde sık olarak karşılaşılan geometrik bezeme Batı Fryg sanatının en belirgin özeliğidir. Bu bezeme biçimi tümüyle Frygler'e özgüdür ve Yunan etkisinde

[76] Sevin 1982,242.
[77] Akurgal 1998,193.
[78] A.g.e. 193.

kalmamıştır. Özellikle tahta işçiliği, tekstil ve kilimcilikteki desen ve teknikler erken Yunan sanatını etkilemiştir. Bu Fryg etkilerini M.Ö. 7.yüzyıl Doğu Yunan boyalı vazo sanatında görmek olasıdır. [79]

Gordion'daki fildişi atölyesinin özgün eserleri arasında, bir mobilyaya kakma olarak yerleştirilmiş, üç küçük plakadaki silahlı süvari, balık yiyen kartal başlı grifon ve geyik kabartmaları anılmaya değer güzelliktedir. Bu üç kabartmadaki, ince bacaklar üzerinde yükselen, hantal hayvan betimleri ve baklava dilimi biçimli gözler, Kuzey Suriye örneklerinden ayrılıp, Fryg ustalarının bu alanda geliştirdikleri özelliklerine tanıklık ederler. Bu eserler üzerindeki hayvan üslubunun paralellerine Ön Asya ve Batıdaki Yunan dünyasında rastlanmaz. Göçebe topluluklara ait, bir tür hayvan üslubuna benzeyen bu özellikleri, göçebe ve yarı-göçebe karakterli Fryg göçmenlerinin, anavatanlarından Anadolu'ya taşımış olmaları olasılığı vardır.[80]

Frygler bir çok müzik aletinin bulucusu olarak tanınırlar. Antik Yunan yazarlarına göre simbal, flüt, üçgen ve bir çeşit basit flüt olan syrinks ilk kez Frygler tarafından çalınan müzik aletleridir.[81]

[79] Sevin 1982,243.
[80] Uçankuş 2002,56.
[81] Sevin 1982,243.

12- FRYGİA'DA MİMARLIK

Fryg mimarlığı çok gelişmiştir. Romalı mimarlık tarihçisi Vitruvius, Fryg evlerinin ahşap kalas ve tahtalardan yapıldığını, üzerlerinin de saz ve çamurla örtüldüğünü anlatır. Yığma mezar tepeleri, yani tümülüslerin içindeki ahşap odalara benzeyen bu gibi yapıların, yerleşme alanında da kullanılıp kullanılmadığı yapılan kazılarla da anlaşılamamıştır. M.Ö. 8.yüzyılın sonlarına ait Gordion evleri ile, M.Ö.6.yüzyılın ortalarına ait Pazarlı yapılarının bazıları, taş ve kerpiç kullanılarak inşa edilmiştir. Bu biçim yapıların kerpiç duvarlarında, yapıyı sağlamlaştırmak üzere ağaç dikmeler ve yatay hatıllar kullanılmış; duvarlar iç ve dış yüzeylerde çivi kullanmadan bir birine geçirilmiş ahşap kasalar içine alınmış, böylece sağlamlığı yanında estetik bir görünüm elde edilmiştir. [82]

Gordion kazıları Frygler'in Anadolu'da Troia I döneminden beri kullanılan, önde bir giriş holü ve bunun arkasında ki büyük salondan oluşan megaron planlı yapıları severek kullandıklarını ortaya koydu. Bir saray olması olası görülen Gordion'daki üç numaralı megaronun (18.30 x 30.40m. boyutlarında) iki katlı olduğu düşünülür. Çatısı iki sıra ahşap direk yardımıyla kapatılmış olan bu megaron, kentin en büyük yapısıydı ve en iyi koronmuş olan iç avluda yer alıyordu. Bazı Fryg evlerinin tabanları çakıl taşından mozaiklerle kaplıydı. Örneğin;Gordion'daki iki numaralı megaronun zemini, beyaz üzerine koyu kırmızı ve koyu mavi renkli çakıl taşlarıyla oluşturulmuş geometrik motifli bir mozaikle bezeliydi. Bu çakıl mozaik türünün en eski örneğini temsil etmektedir. Buna benzer fakat pişirilmiş kilden, boyalı çivilerin zemine çakılmasıyla oluşturulmuş, geometrik motifli diğer bir zemin mozaiği türü de Pazarlı yapılarında kullanılmıştı. Bu tür mozaik zemin, 7 cm. kadar uzunluğunda, başları küresel, siyah ve krem renkte pişmiş toprak çivilerin kil zemin üzerine geometrik bir bezeme üslubuyla yan yana dizilmesiyle oluşturulmuştu. Fryg evlerinin görünümleriyle ilgili bilgi, kayalara oyulmuş kutsal yapılar ile Gordion'da bulunmuş bir duvar resminden edinilmektedir. Bunlara göre, Fryg evlerinin çatıları semardam tarzındaydı;çatı ahşap bir iskeletin üzerinin saz ve kille kaplanmasıyla örtülüyordu. Çatının tepesinde boynuz biçiminde çıkıntılar vardı. Bu türde taştan bir örnek Gordion'da bulunmuştur. Kayaya oyulmuş kutsal odaların cephelerinden öğrenildiğine göre, Fryg evlerinin kapıları ahşap oymayla süslüydü. M.Ö. 6. yüzyılın ortalarına doğru Gordion, Pazarlı ve diğer Fryg evlerinin dış kaplamaları pişmiş

[82] Uçankuş 2002,41.

topraktan, kabartma bezekli levhalarla süslenmeye başladı. Bu kabartmalar çok renkliydiler, figür olarak da en çok geometrik bezeklerle insanlar ve hayvanlara yer verilmekteydi.[83]

Geometrik bezeklerle süslü olan mimari kaplama levhaları, Frygia'da kaya anıtlarının cephelerindeki sima ve kornişlere çok yakın bir benzerlik göstermektedir. Bu geometrik süsleme Demir Çağ Frygia'sının kendine özgü bezemesidir. Bunun yayıldığı coğrafi alan Karadeniz kıyılarındaki Akalan'dan güneye doğru Psidia Bölgesindeki Düver'e (burdur yakınlarında) değin uzanmaktadır. Frygia'nın Lydia egemenliği altına girmesinden sonra ortaya çıkan bu kaplama levhalarının ülkeye, Lydia kralı Kroisos (M.Ö. 560-547/46) döneminde batı dünyasından geldiği sanılır. Nitekim aynı türde kaplama levhalarına Kroisos döneminde Lydia krallığının başkenti Sardes'te de rastlanmıştır. [84]

Gordion şehrinin planı ile ilgili kesin bir fikrimiz yoktur. Ancak M.Ö. 8. yüzyıla ait olan 500 x 350 m. boyutlarında, alçak bir yapay tepe üzerine kurulmuş, resmi yapılarının etrafı taş temel üzerine kerpiç bloklardan örülü, bir surla çevrili kalesi ortaya çıkarılmıştır. Bu surda çeşitli kapılar olmakla birlikte, 10m. yüksekliğindeki bir tanesi, günümüze kadar ayakta kalabilmiş kapıların en görkemlisi ve en etkileyicisidir. Rampalı bir yolla ulaşılabilen, 9 m. yüksekliğindeki bu kapıdan içeri girdiğinde, önce içinde bazı megaronların bulunduğu bir ön avluya varılıyordu. Buradan, etrafı taştan bir duvarla çevrilmiş iç-avluya geçiliyordu. İç avluda, megaron planlı büyük yapılar yer alıyordu. Her biri kendi başına bir bütün olan bu megaronlar, yönetici sınıftan kişiler tarafından resmi ve dini amaçlarla kullanılıyordu. Saray olarak nitelenen bu alanın, en görkemli yapısı 3'nolu megarondu. Kralın törensel kabul ziyaret salonu olarak kullanılan bu yapının hemen kuzeyinde daha yüksek bir alan üzerine yerleştirilmiş olan 4'nolu megaronun da tapınak olduğu sanılıyor. Frygler'in kayaya oyulmuş tapınak cepheleri gibi doğuya bakan bu yapıya, sarayın iç-avlusundan, zemini taşla döşeli bir rampa ile çıkılıyordu. Bu büyük krali ve dinsel yapılardan, boydan boya kör bir duvarla ayrılan batı kesiminde ise geniş bir caddeye bakan, birbirine yapışık megaron planlı karşılıklı yapı dizileri inşa edilmiştir. 100 m.yi aşan uzunluktaki bu yapı dizilerinden, tümüyle açılmış olan, büyük bir mekan bulunuyordu. Güney batı yönüne bakan ve hepside aynı zamanda yapılmış olan bu mekanlar arasında birbirlerine geçit veren kapılar yoktu. Her mekan kendi başına bir birim oluşturuyordu. Bunlar, iki

[83] Sevin 1982,241.
[84] A.g.e. 241.

sıra ahşap direkler üzerinde duran asma katlara sahipti. Çoğunun salonunda merkezi ocakların bulunduğu bu yapıların, bazılarının mutfak, bazılarının dokuma atölyesi, bazılarının da saray görevlilerine ayrılmış olabileceği düşünülmektedir. Ocaksız iki yapının ise, depo yada hazine binası olduğu sanılıyor. Hemen hepsi, içten 11,5x21 m. boyutlarındaki, bu yapılar grubunda her birimde 25 kişi olmak üzere, 300'e yakın kadın görevlinin çalıştığına inanılıyor. Bundan anlaşılacağı gibi Gordion Sarayı, birbirine bağlı olmayan ve zaman zaman ek yapılarla genişleyen, bir çevre duvarındaki çeşitli birimlerden oluşmaktadır.[85]

Anlaşılacağı gibi Fryg mimarlığı hayret verici bir biçimde gelişmişti ve aynı zamanda köklü bir geleneğe sahipti; bu mimarlık geleneğinin kökleri doğuda değil, batı ve kuzeydedir. Çünkü Gordion'da ortaya çıkarılan megaron planlı yapılar, doğuya yabancı olan bir mimarlık türüdür. Oysa aynı türde planlı yapılar kuzey ve batıda ilk Tunç çağdan yani 3. bin yılın başlarından beri bilinmekte ve giderek gelişip M.Ö. 1. bin yılın içlerine değin kullanım görmektedir. Böylece mimarlık geleneklerinin, Frygler'in Anadolu'ya Thrakia ve Balkanlardan geldiğini bildiren filolojik ve edebi kayıtları doğruladığı söylenebilir.[86]

13- FRYG EFSANELERİ

13-1 AGDİSTİS:

Pausanias'ın anlattığı Agdistis efsanesi ana tanrıça Kybele'nin Pessinus'taki kültüne ilişkin bir efsanedir. Zeus bir gece düş görerek tohumunu yeryüzüne döker. Bundan hünsa bir varlık doğar bu Agdistis'tir. Hem kadın, hem erkek olan bu yaratığı tanrılar ele geçirir ve erkeklik uzvunu kesip atarlar, uzuvdan bir badem ağacı meydana gelir, ırmak Sangarios'un(Sakarya) kızı bu ağaçtan bir badem koparıp göğsüne saklar, bundan gebe kalarak Attis (başka kaynaklara göre Attes) adında bir oğlan doğurur. Onu dağa bırakır. Attis büyüyünce öyle yakışıklı, öyle eşsiz güzellikte bir delikanlı olur ki o zaman salt kadın olan Agdistis ona aşık olur. Ne var ki Attis Agdistis'ten kaçmak için Pessinus'a gider ve orada kralın kızıyla evlenmeye kalkışır. Tam düğün gecesi düğün ezgileri söylenmektedir ki Agdistis birden bire çıkagelir. Attis onu görünce çıldırır ve erkekliğini keser, Pessinus kralı da aynı şeyi yapar. Attis ölür, Agdistis de sevgilisinin bedeninin bozulmamasını sağlar.[87]

[85] Uçankuş 2002, 43.
[86] Sevin 1982,241.
[87] Erhat 1997,15.

Bu efsanenin başka bir anlatımı da şöyledir; Fryg ilinin sınırlarında Agdos adlı ıssız bir kaya varmış, orada Kybele tanrıçaya bir taş biçiminde tapılırmış. Zeus tanrıçaya tutulmuş, onunla birleşmeyi başaramayınca tohumunu bir kayanın üzerine bırakmış. Bu tohumdan Agdistis doğmuş, hünsa imiş, Dionysos Agdistis'i sarhoş ederek erkekliğinden etmiş;uzvundan bir badem ağacı çıkmış, bunun meyvesini Sangarios ırmağının kızı Nana göğsüne almış, gebe kalıp Attis'i doğurmuş. Sangarios Nana'ya çocuğu dağa bırakmasını buyurmuş. Bebek gelen geçenin ilgisini çekmiş, onu bir tekenin sütüyle beslemişler, tekenin sütü olmayacağı halde, adının Frygia dilinde teke anlamına gelen "Attagus" teke ile ilişkisini göstermektedir. Ne var ki bu attagus sözcüğü "güzel" anlamına da gelebilir. Her neyse Agdistis ile Kybele ikisi birden gönül vermişler bu güzel delikanlıya ama Frygia kralı Midas onu kendi kızına almak istiyormuş. Derken Agdistis, Attis'i kızdırıp çıldırtmış. Bunun sonucu delikanlı bir çam ağacının dibinde, erkekliğini keserek can vermiş. Kybele onu gömmüş, onun toprağa akan kanından biten menekşeler, dibinde öldüğü çam ağacını sarmışlar. Midas'ın kızı da umutsuzluğa düşerek canına kıymış. Kybele onu da gömmüş. Onun mezarı üstünde de menekşeler bitmiş, bir badem ağacı büyümüş. Agdistis, Zeus'a yalvarmış, Attis'in bedeni hiç bozulmasın, çürümesin diyerek. Zeus da bu dileği yerine getirmiş. Attis'in saçları büyümeye, küçük parmağı da oynamaya devam etmiş. Bu sözü aldıktan sonra Agdistis sevgilisinin ölüsünü Pessinus'a götürüp gömmüş ve anısını yaşatmak için bir bayram ile bir rahipler heyeti kurmuş. Bu efsanelerde Agdistis ile ana tanrıça Kybele birbirine karışmaktadır. Motifleri toprak bereketini ve bitkinin öldükten sonra yeniden dirilmesini simgeleyen bu efsaneler daha çok alegorik birer anlam taşır. Bunlardan amaç, Pessinus'taki Kybele kültünde rahiplerin belli zamanlarda ve törenlerde erkeklik uzuvlarını kesmelerinin nedenlerini ve kaynağını anlatmaktadır. Kybele tanrıçanın ise Anadolu'da ve çevrede tarih öncesi çağlardan Roma devrine değin çeşitli adlarla tapım gördüğü herkesçe bilinmektedir. [88]

13-2 Nana:

Sangarios(Sakarya) ırmağının kızı, su perisi Nana, sıcak bir günün akşamı serinlemek için, kendini Sakarya suyuna atmış. Şıpır şıpır yıkanırken, bir badem ağacının dalı üzerine eğilmiş. Su perisi bademi almış, kırıp suymuş. Beyaz bademin içini yemeden önce , her nedense badem içinin aklığını teninin aklığının üzerine

[88] Erhat 1997, 15-16.

tutmuş. Badem içini, yumuşak iki göğsü arasında tutarken, hayret ve hayranlıkla bakakalan gözleri önünde tuhaf bir şeyler olmaya başlamış. Sanki badem içinin ve göğsünün aklığı eriyerek birbirine karışmış. Nana, şaşkınlık içinde bakınırken içine tatlı bir baygınlık yayılmış. O sıralarda güneş kıpkızıl bakıyormuş. Bütün dünya pespembe bir boşluk haline gelmiş. Uyandığında yıldızlar pırıl pırılmış. Tatlı tatlı esnerken, gebe kaldığının farkına varmış. Dokuz ay sonra, insanın gözünü alan, kalbini oynatan güzellikte bir oğlan çocuğu doğurmuş.[89]

13-3 Nikaia:

Nikaia Sangarios (Sakarya)ırmağı ile ana tanrıça Kybele'nin kızıdır. Kız oğlan kız kalmaya ant içen bu Nymphea (su perisi) erkeklerden kaçar, yalnız gezmekten, avlanmaktan hoşlanırmış. Hymnos adlı bir çoban ona gönül vermiş. Ama Nikaia genç çobanı yanına yaklaştırmıyormuş. Yine ona karşı koyduğu bir anda,istemeden attığı bir okla çobanı vurup öldürmüş. Aşk tanrısı Eros, kızı bu katı davranışına çok içerlemiş ve Dionysos'a şikayet etmiş. Bir gün Nikaia derede yıkanırken onu çıplak gören şarap tanrısı Dionysos da bu kıza tutulmuş. Kendisini Hymnos gibi öldürmeyi kurduğunu anlayınca da, Nikaia'nın su içtiği bir ırmağa şarap karıştırmış. Kız sarhoş olunca Dionysos muradına ermiş. Nikaia gebe kalmış. Önce canına kıymayı denemiş, yapamamış sonunda tanrıya boyun eğmiş ve ona birçok çocuklar doğurmuş. Dionysos da Hindistan'a yapmış olduğu yolculuk dönüşünde Nikaia'nın şerefine bir şehir kurmuş, ona sevgilisin adını vermiş. Bu şehir bugünkü İznik'tir. [90]

13-4 Marsyas:

Bir gün Marsyas yine Dinar'daki eski Celene(Kelenai- Apameia) 'deki su kaynağının başında oturmuş, güzel güzel flüt çalıyormuş. Bu sesi Apollon duymuş, onunla alay etmiş. Bu dedikodu Marsyas'ın kulağına gitmiş sanatına çok güvendiği için, buna kızmış ve ben ondan daha iyi çalarım, isterse onunla yarışırım, demiş. Bunu duyan Apollon, tanrılık onuruna yedirememiş, yarışmayı kabul etmiş. Yarışma orada, kaynağın başında yapılmış. Musalar (sanat perileri) ve Midas jüriyi oluşturmuşlar. Marsyas, flütle çok güzel, çok canlı, neşeli kır havaları, halk ezgileri çalmış, herkesi coşturmuş. Apollon ise telli sazı Khitara ile klasik, ağır ilahi havalar tıngırdatmış. Sanat perileri (Musalar) onu birinci seçmişler. Midas da daha doğal,

[89] Grimal 1997,526.
[90] Erhat 1997,217.

daha insani ve neşeli olan Marsyas'a oyunu vermiş. Apollon hem Marsyas'a hem de Midas'a çok kızmış ve onları cezalandırmış.[91]

Önce Marsyas'ı, Menderes'in ana kaynağında bir ağaca bağlamış. Eline bıçağı almış, usta bir kasap gibi onun derisini yüzmüş, götürüp Celene (Kelenai- Apameia) kalesinin eteğindeki bir mağaraya asmış. Vücudunu da kan revan içinde, can çekişir durumda ağaca asılı bırakmış. Orada, günler boyu, geceler boyu, aylar yıllar boyu göz önünde, güneş altında ölüp ölüp dirilmiş. Anadolu'nun karlı dağlarından, çorak bozkırlarından, yeşil yaylalarından flütün(kavalın) sesi bir gelin kuşağı gibi çözülüp, yamaçlarından aşağıya akınca, Marsyas'ın vücudu ve derisi duyguyla titrer, derisi ürperirmiş… Onun flütünün, ay ışığını andıran ötüşünden yoksun ve öksüz kalan, dağ, orman ve su perileri ağlamışlar ağlamışlar; göz yaşları Menderes'e boşalarak "Marsyas çağı" oluşmuş. Apollon, Kral Midas'ı da kulaklarını uzatıp eşek kulaklarına çevirmekle cezalandırmış.[92]

13-5 KRAL MİDAS

Midas efsanede olduğu kadar tarih ve arkeoloji kaynaklarında da adı geçen bir Frygia kralıdır. Frygia'da bulunmuş birçok anıtlar bugünde onun adını taşır, birçok efsane ve masallar anısını yansıtır. Bu efsanelerin hepsi bölgeye özgü nitelikte ve ana tanrıça Kybele'nin kültüyle ilgili görünmektedir. [93]

Tarihçi Herodotos'a göre Midas, Frygia'nın kralı ve Gordion'un kurucusu Gordias'ın oğludur. Gordias'ın ana tanrıça Kybele ile birleşmesinden doğduğu söylenen Midas, büyüyünce Anasının Baş rahibi olmuş ve onun Pessinus'taki tapınağını kurmuş. Midas'ın ilişkisi yalnız Kybele ile de değildir. Kybele gibi Anadolu toprağına özgü şarap tanrısı Dionysos'a da yakından bağlıdır. Midas üstüne anlatılan efsanelerin hepsinde, bu Frygia kralı, Dionysos'un bağışladığı nimetlerden fazlaca pay almış, tanrının peşinden giden alaya karışmış, yoluna baş koymuş, sırlarına ermiş, törelerini yaşatmış, eğlencelerini yürütmüş olarak anılır, canlandırılır. Midas efsaneleri yalnız Frygia'da değil, Lydia, Karia gibi Ege'nin geniş bir bölgesine yayılmış ve anlatılmıştır.[94]

[91] Uçankuş 2002,24.
[92] A.g.e. 24.
[93] Erhat,1997,205.
[94] A.g.e. 205.

13-5-1 Midas'ın Altınları:

Antik yazar Ovidius,"değişimler Kitabı'nda bu efsaneyi şöyle anlatır: Silenos, tanrı Dionysos'un alayında sarhoş, ihtiyar bir satyr'dir. Bir gün tanrı Dionysos Frygia ve Lydia dağ koruluklarında dolaştığı sırada, yanındaki silenos uyuyakalır. Bakhalarla Satyrler onu sızdığı yerde bırakıp giderler. Köylüler onu bulur, Kral Midas'a götürürler. Bakha sırlarını bilen Midas, Silenos'u hemen tanır ve onu on gün, on gece sarayında konuk eder; yedirir, içirir sonra onu alır Tanrı'ya götürür. Tanrı Dionysos, buna o kadar sevinir ki Midas'a "benden ne dilersen dile" der. Midas'ta "her dokunduğu şeyin altın olmasını "diler. Tanrı bu dileğin yersiz ve biraz da zararlı olacağını düşünür. Ama söz vermiştir, dileği yerine getirir. Midas sarayına dönerken, yolda kopardığı bir dal altın olur, yerden topladığı bir çakıl taşı altın olur, tuttuğu bir buğday başağından altın taneleri dökülür. Midas buna çok sevinir. Ama sofrasına oturup, ağzına ekmeği götürünce, şarabı dudağına değdirince, ekmek de şarap da altına dönüşür. Bu böyle sürüp gidince kral acıkır, susar, üzülür, pişman olur. Dionysos onu anlar, bağışlar. Ona Sardes'e gitmesini, Paktalos (Sart) Çağı'nın kaynağına çıkmasını ve topraktan fışkıran sularla başını ve ellerini yıkamasını buyurur. Midas söyleneni yapar altından arınır, rahatlar. Ama o gün bu gündür, Paktalos Çağı altın pulları, zerreleri taşır durur. Sardes kralları onu işletir, zengin olur, ünlenir. Şehir büyür, ticaret, sanat ve kültür merkezi olur.[95]

13-5-2 Midas'ın Kulakları:

Kral Midas'ı asıl ünlü kılan masal kulaklarıyla ilgili olan masaldır. Ovidius bunu Tanrı Pan'ın Apollon'a yarışmasına atıf yaparak anlatır. Başka efsanelerde Apollonla yarışan Pan değil, Marsyas'tır. Kral Midas bir gün Tmolos (Bozdağ) dağının yamaçlarında dolaşırken Apollonla Pan'ın (yada Marsyas'ın) kavalını da dinler. Ne yapsın ki kaval sesini daha çok beğenir. Tmolos Apollon'a vermiş ödülü ama yarışmaya tanık olan Midas hiç gerekmezken kavalı daha çok beğendiğini söylemiş. Apollon Tanrı cezayı Marsyas'a vermiş ama Midas'tan da öcünü almış: Kralın kulağını uzatıp uzatıp eşek kulağına çevirmiş. Midas eşek kulaklarını Frygialılar'ın sivri külahı altında bir süre gizlemiş olsa gerek , berberi olmasa belki sonuna dek gizleyecekti ama her gün saçını, sakalını tıraş eden berber görmüş eşek kulaklarını, kimseye açmadığı bu sırdan kurtulmak için toprağa bir delik kazmış ve içine eğilerek " Midas'ın kulakları eşek kulaklarıdır" diye fısıldamış. Ama kazma vurduğu yerin

[95] Uçankuş 2002,26.

çevresinde o saat otlar, kamışlar bitmiş, bunlar yel estikçe dile gelerek "Midas'ın kulakları eşek kulaklarıdır" diye yankılanmaya başlamışlar.[96]

Halk bunu duymuş, dedikodusunu yapmış; kimi sevinmiş, kimi üzülmüş, kimi de yalan söylediği, halktan sakladığı için krala çok kızmış. Halk sarayın önünde toplanmış, krala çıkmasını, külahını çıkarmasını kulaklarını göstermesini istemiş. Gösteri büyüyünce, sesler yükselince, Kral Midas dayanamamış, cesaretini toplamış kulaklarını açmak için sarayın balkonuna çıkmış,başındaki külahı çıkarmış "Yaşa varol kralım" sesleri yükselince, şaşkınlık içinde ellerini kulaklarına götürmüş, bakmış ki insan kulakları yerinde duruyor…Tanrı Apollon duruma üzülmüş, pişman olmuş, Midas'ın cesaretini de takdir ederek, son anda kulaklarını eski haline getirmiş.[97]

Midas'ın efsaneleri Türk tiyatrosuna da konu olmuştur. Özellikle Midas efsaneleri içinde "Midas'ın kulakları" son derece ilgi çekicidir. Ünlü tiyatrocu Güngör Dilmen'in gençlik yıllarında kaleme aldığı ilk eseri "Midas'ın Kulakları"dır. Sinema-tiyatro dergisinde birincilik kazanan bu oyun 1961 yılında Ankara Devlet Tiyatrosu'nca Atina'da sergilenmiştir. Daha sonra da çok beğenilen oyun Ferit Tüzün tarafından bestelenerek operaya da uyarlanmıştır.

13-5-3 GORDİON DÜĞÜMÜ VE BÜYÜK İSKENDER

Herodotos'a göre, Gordias Frygia'nın ilk kralı ve Gordion'un kurucusu, Kybele'nin kocası, Midas'ın babasıdır. Efsaneye göre de Gordias, krallığın merkezi Gordion'u kurarken ünlenmiş ve bu ününü ebedileştirmiştir. O arabanın düğümü boyunduruğuna öyle sağlam bir düğümle bağlıymış ki, yıllarca kimse çözememiş, çözmeye cesaret edememiştir. Oysa kahinler, rahipler bu düğümü kim çözerse, Asya krallığını onun elde edeceğini söylüyorlarmış. Buna teşebbüs eden nice krallar, kahramanlar başaramamıştır.[98]

Makedonya Kralı Büyük İskender (M.Ö. 356-323) sadece 33 yıl yaşamış. Bu kısa yaşamının 13 yılını kral ve komutan olarak savaş meydanlarında geçirmiş, karşısındaki Pers imparatorluğunu yıkarak Yunanistan'dan Hindistan'a kadar uzanan; Mısır, Mezopotamya, Anadolu, Suriye,Irak ve İran'ı içine muhteşem bir dünya İmparatorluğu kurmuştur. Pers ordularıyla ilk defa Granikos'da karşı karşıya gelmiş, burada kazandığı zafer ona batı Anadolu'nun kapılarını açmıştır. Yunanistan'da izlediği politikanın aksine, Anadolu'daki tiranları sürerek demokrasinin kurulmasına

[96] Erhat 1997,206.
[97] Uçankuş2002,27.
[98] A.g.e. 25.

ön ayak olmuştur. Ama şehir devletlerini doğruca kendisine bağladı. Söylenceye göre, Frygia'dan geçerken, Asya'ya hükmedecek kişinin çözebileceğine inanılan Gordion düğümünü bir kılıç darbesiyle çözdü ve efsaneye karıştı.[99]

Büyük İskender'in Anadolu'yu zaptı ile Frygler'in oturduğu bölgeler süratle Hellenize olmuştur. İskender'in Gordion düğümünü kılıcı ile kesmesi Anadolu'da ve Doğu'da yapacağı fetihlerde ona karşı koymak isteyenlere önemli psikolojik destek sağlamıştır.[100]

14- FRYG KAYA ANITLARI

14-1 ARAŞTIRMA TARİHÇESİ:

William Martin Leake'in 19. yüzyılın başlarında Yazılıkaya-Midas Anıtı'nı modern dünyaya tanıtmasından sonra, Dağlık Frygia Bölgesi, 20. yüzyılın ortalarına kadar birçok Avrupalı gezgin ve araştırmacının ilgi odağı olmuştur.[101]

1800 yılında, İngiliz General George Koehler başkanlığında askeri bir görevle İstanbul'dan Mısır'a hareket eden albay W.M. Leake ve arkadaşları, Eskişehir üzerinden Seyitgazi'ye gelirler. Burada güzergah değiştirip, Doğanlı vadisine inerler. Önce anıtsal "Gerdekkaya" kaya mezarını incelemişlerdir.[102] Daha sonra Midas vadisindeki Fryg kaya anıtlarının en önemli örneği olan " Yazılıkaya Midas Anıtı'nı" görürler. Koehler anıtın kaba taslak bir çizimini yapmıştır. Ayrıca anıt üzerindeki iki yazıtın kopyasını çıkarır. Bu yazıtların karakterlerinin, Grek alfabesinin en erken biçimi ile büyük benzerlik gösterdiğini söyleyen Leake, daha o zaman bu anıtın Frygler'e ait olduğunu söylemiştir. Ona göre, bu görkemli anıt "Kral Midas'a adanmış bir anıt mezardır."[103]

Leake'in bu geziyi anlatan yayınından iki yıl sonra, bölgeye 1826'da Fransız gezgin Alexandre de Laborde ve oğlu Leon de Laborde gelmişlerdir. Bu araştırmada Yazılıkaya- Midas Anıtı'nın güney batısındaki "Bitmemiş Anıt" bulunmuş ve kuzeydeki "Pişmiş Kale'ye" çıkarılmıştır. Kümbet köyünün arkasındaki kayalık tepenin kuzey kesiminde, kayaya oyulmuş bir oda mezar, bulmuşlardır.[104]

1834 yılında bölgeyi ünlü gezgin, mimar arkeolog Charles Texier ziyaret etmiştir, Anadolu'daki bir çok ören yerinin kaşifi olan Texier de; Yazılıkaya'yı,

[99] Uçankuş 2002,25.
[100] Alp 2001,28.
[101] Sivas 1999,11.
[102] Haspels 1971,155 vd.
[103] Sivas 1999,11.
[104] A.g.e. 12.

civarındaki kaya mezarlarını, merdivenleri, nişleri ve Bitmemiş Anıtın ayrıntılı, gerçeğe çok yakın ilk gravürlerini yapmış ve planlarını çizmiştir. Yöre halkının bu Midas Anıtı'na "Yazılıkaya" adını verdiğini ilk defa Texier yazmıştır. Buradan Doğanlı Vadisi'nden geçen Texier, burada "Arezastis Anıtı'nı" da bulmuştur. [105]

1836 yılında İngiliz William J.Hamilton, anayolların güzergahını izlemiş, dağlık bölgenin içlerine girmemiştir. Kütahya'nın batısında Tavşanlı ilçesi yakınındaki "Delikli Taş Anıtı'nı" bulmuştur. Bu anıtın bir çizimini yapmış ve Tavşanlı üzerinden Çavdarhisar'a (Aizonai) gelmiştir. 1937 yılında, Royal Asiatic Society üyesi İngiliz John R. Steuart, bölgede araştırmalar yapmıştır. 1959 yılında dil bilimci, coğrafyacı ve Afrika kaşiflerinden Heinrich Barth ve İstanbul Konsolosu A.D. Mordthman bu bölgeye gelirler. 1861 yılında, George Perrot, Edmond Guillaume ve Jules Delbet, Kütahya Kümbet-Midas Vadisi- Çifteler güzergahını izleyerek bölgede araştırmalar yapmışlardır. 1881'de İngiliz tarihi coğrafya ve epigrafya uzmanı William M. Ramsay'ın, Dağlık Frygia Bölgesi'ne gelişiyle buradaki araştırmalarda yeni bir sayfa açılmıştır.[106]

1886 yılında Ecole Française d'athenes'in üyeleri, Georges Radet ve Gustave Fougeres, Frygia'yı ziyaret etmişler. Radet, 1893 yılında H.Ouvre ile birlikte ikinci defa bu dağlık araziyi dolaşmıştır.[107]

1894-1895 yıllarında, Frygia Arkeolojisinin gerçek kurucusu ve Gordion (Yassıhöyük)'ün ilk kazıcısı, Alman arkeolog Alfred Körte, bölgede çok geniş bir araştırmaya başladı. Körte, Ramsay'ın çalışmalarıyla büyük bir bölümü arkeoloji dünyasınca bilinen Fryg kaya anıtlarını toplu olarak incelemiştir. 1896, ilkbaharında bölgeye coğrafyacı W. Von Diest gelir. 1896 yılının yaz aylarında da Alman tarihçisi Franz von Reber bölgeye gelir. Bu araştırmalardaki yenilik, anıtların profesyonel fotoğrafçı F.Berggron tarafından çekilen fotoğraflarıdır. Bu fotoğraflar anıtların görkemini gravürlerden daha iyi yansıtmışlardır. [108]

1897 yılında , epigraf J.G.C Anderson tarafından gerçekleştirilen çalışmalar ile bölgedeki 19. yüzyıl araştırmaları sona ermiştir.[109]

20. yüzyıl araştırmaları, Alman uzman Erich Brandenburg ile başlamıştır. O güne kadar bulunmuş bütün kaya anıtlarını incelemiştir. 1907yılında J.R.S. Sterret'in

[105] Sivas 1999,15.
[106] A.g.e. 14-15.
[107] Radet 1895,425.
[108] Sivas 1999,16.
[109] Haspels 1971,16.

yönetimindeki "The Cornell Expedition to Asia Minor and the Assyro- Babylonian Orient" adlı Amerikan araştırmacı heyeti, Yazılıkaya-Midas Anıtı ve çevresindeki eserleri gezdikten sonra Doğuya yönelişlerdir.[110]

1937 yılı Yazılıkaya-Midas Şehri'nde ilk sistemli arkeolojik kazıların başlangıç yılıdır. Kazıyı başlatan, İstanbul Fransız Arkeoloji Enst. Müdürü, Mimar Sinan Tarihçisi Albert Gabriel'dir. Kazının arkeoloji başkanlığı için, Atina'daki Fransız arkeoloji enstitüsünden arkeolog C.H.Emilie Haspels İstanbul'a çağrılmıştır. İlk sondaj çalışmalarında bulunan, keramik malzemeyi inceleyen Haspels, 1939 yılına kadar devam eden kazılarda arazi başkanlığını üstlenmiştir.[111]

1939 yılında, Arkeolog Halet Çambel, Midas şehrinin kuzey doğusundaki "Pişmiş Kale" de bir sondaj çalışması yapmıştır. Pişmiş Kale' nin Fryg döneminden sonra da Orta Çağın sonlarında bölgenin savunmasında önemli bir görev yaptığı anlaşılmıştır.[112]

1984 yılında Erzurum Üniversitesi Arkeoloji Bölümü başkanı Fahri Işık, Dağlık Frygia bölgesine gelmiştir. Tarihi, coğrafyayı, kaya anıtlarını incelemiştir. Fryg kaya anıtlarının Urartu ile Batı Anadolu'da Lydia, İonia, Aiolia ve Yunanistan kültleriyle ilişkisi etkileşimi üzerinde durmuştur.[113]

1990 yılında Pessinus (Ballıhisar) antik kentini kazan John Devreker başkanlığındaki Belçikalı kazı heyeti, Ballıhisar- Sivrihisar çevresindeki yüzey araştırmaları sırasında, Tekören köyünde bir Fryg altarı, iki adet beşik çatılı kaya mezarı ve bir adet kaya teknesi saptamışlardır.[114]

1992-1996 yılında, Eskişehir Anadolu Üniversitesinden Taciser Tüfekçi Sivas tarafından bölgede araştırmalar yapılmıştır. Dağlık bölgenin dışındaki araştırmalarında Kaymaz kaya yakınlarında Karakaya köyünde üç adet kaya mezarı, Sivrihisar doğusunda Böğürtlen Köyü'nde bir küçük Fasad, Sivrihisar'ın Zey köyünde bir kale, 12 adet kaya mezarı ve kaya kütlesi üzerine oyulmuş daire biçimli kaya işaretleri bulunmuştur.[115]

---

[110] Sivas 1999,18.
[111] Gabriel 1952,27.
[112] A.g.e. 2.
[113] Işık 1989,16.
[114] Uçankuş 2002,141.
[115] A.g.e. 141.

14-2 FASADLAR

Fasadlar, kendilerine özgü mimari karakterleriyle Fryg kaya mimarlığının en özgün ve en etkileyici anıt grubunu oluşturmaktadır. Bu anıtlar, Fryg sitadellerinden tanıdığımız duvar ve çatı konstrüksiyonlarında ahşabın bol miktarda ve büyük bir ustalıkla kullanıldığı beşikçatılı Fryg megaronlarının kayalara oyulmuş ön cephesini temsil etmektedir. Kayaların dik yüzlerine tüm mimari detay ve süslemeleri dikkatli bir şekilde kopya edilen fasadlar, boyutlarına göre Anıtsal Fasadlar ve Küçük Fasadlar olmak üzere iki alt gruba ayrılmaktadır.[116]

14-3 Anıtsal Fasadlar

Büyük ve yüksek kaya kütlelerinin dik yüzünde, kaya boyunca yükselen ve hemen hemen bütün kaya yüzeyini kaplayan anıtsal fasadlar, devasa ölçüleri ve özenle seçilmiş coğrafi konumlarıyla çok uzak mesafelerden bütün ihtişamıyla görülebilir. Bu anıtların hepsinde cepheyi oluşturan mimari elamanlar, çoğunlukla geometrik, bazen de bitkisel motiflerle yada hayvan figürleriyle bezenmiştir. Kabartma ve oyma olarak işlenen bu motifler, bir yandan kayanın soğuk ve sert yapısını yumuşatırken, diğer yandan günün belli saatlerinde ışık-gölge oyunu ile değişerek fasadın görümüne gizemli bir hareket kazandırmıştır. Yazılıkaya Midas Anıtı'nda bu canlılık en güzel biçimde görülebilmektedir.[117]

14-3-1- Areyastis/Arezastis Anıtı

Yazılıkaya Köyü'nün 1,7 km. kuzeyinde, Çukurca- Yazılıkaya köy yolunun batısında, yola yaklaşık 130 m. mesafedeki yüksek kayalardan biri üzerindedir. Tam karşısında, sarp kaya platoları üzerinde Fryg kaleleri Gökgöz Kale ve Pişmiş Kale bulunmaktadır.

İlk olarak L.de Laborde 1826 yılında Pişmiş Kale'ye çıktığında uzaktan bu anıtı fark etmiştir. Ancak anıtı yakından inceleyerek detaylı tanım ve gravür eşliğinde arkeoloji dünyasına tanıtan ilk araştırmacı Ch. Texier olmuştur.[118]

Anıtın bulunduğu tüf kütlesi, yaklaşık 17 m. yüksekliğinde, 7.60 m. genişliğindedir. Kaya oluşumundaki doğal eğimin avantajından faydalanılarak, öncelikle fasadın işleneceği yüzey düzleştirilmiştir. Böylece, anıtın konturlarını takip eden doğal bir çerçeve elde edilmiştir. Bu çerçeve, akroter hizasında yaklaşık 0.80-

[116] Sivas 1999,40.
[117] Uçankuş 2002,142.
[118] Sivas 1999,44.

0.70 m. sol yanda 0.10-1.20 m., sağ yanda ise 0.60-0.70 m. derinliğe sahiptir. Bu eğim, bir saçak gibi anıtın rüzgar, yağmur ve kar gibi doğal etkilere karşı korunmasına yardımcı olmaktadır. Anıtsal fasadların günümüze kadar en sağlam şekilde gelebilen örneğidir. Anıt orta derece eğimli beşikçatıyla örtülüdür. Akroteri, konturları belli bir geometrik sisteme göre birbirini kesen, iç içe geçmiş karşılıklı iki daire parçasından oluşmuştur. Alt kısmında daire içinde yerleştirilmiş altı dilimli rozet motifi bulunuyor.[119]

Anıtın yazıtı bir çok defa incelenmiş olmakla birlikte,anıt üzerindeki yazıt sayısı, alınlığı çevreleyen yazıtın okunuş sırası ve yazıtların anlamı konusu tartışmalıdır. Cl. Brixhe ve M. Lejeune'e göre, birinci yazıt, frizin sol başından başlayarak akroterin sağında ve solunda devam etmektedir ve 7.00 m. uzunluğundadır. İkinci yazıt, anıtın üst kısmında, ana kaya üzerinde yer almaktadır. 8.00.m. uzunluğundadır. Anıtın sol üst köşesinden başlayıp, ikinci satırı sağ köşede üstte sola doğru devam etmektedir. Üçüncü yazıt, koruma amaçlı doğal çerçevenin yan yüzünde, yukarıdan aşağıya doğru yanlamasına yazılmıştır. 3 m. uzunluğunda, sağ çerçevelerin alt kısmında sona ermektedir.[120]

14-3-2 Yazılıkaya Midas Anıtı

Midas şehri platosunun kuzeydoğu eteğinde, öne doğru çıkıntı yapan kaya kütlesi üzerinde yer alır.

İlk olarak 1800 yılında W.M. Leake ve arkadaşları tarafından incelenerek kabataslak çizimi yapılmıştır. G.Koehler'e ait bu çizim bir çok hata ve eksikliklere rağmen, Fryg fasadlarının genel görünüşü hakkında fikir veren ilk çizim olması nedeniyle özel bir yere sahiptir. 1834 yılında Ch.Texier anıtı çizmiş ve gravürünü yapmıştır. Bu, anıtın aslına uygun ve bütün görkemini yansıtan ilk ve tek gravürdür. Texier, anıtın üzerindeki bütün bezemeleri en ince ayrıntısına kadar büyük bir sabırla çizmiştir. Ancak, dikkatle bakıldığında Texier'in alınlık ve yan çerçevelerdeki bezemeleri yanlış algıladığı, nişin her iki yanındaki motifleri ise hatalı yerleştirdiği görülür. Ayrıca sol yan çerçeve üzerinde olması gereken yazıt da çerçeve dışında ana kaya üzerinde gösterilmiştir.[121]

Anıtın bulunduğu tüf kütlesi 21m.x 22m.x7m boyutlarındadır. Areyastis Anıtı'nda olduğu gibi kaya eğiminin avantajından yararlanılarak öncelikle anıtın işleneceği

[119] Sivas 1999,45-46.
[120] Uçankuş 2002,152.
[121] Sivas 1999,52.

yüzey düzleştirilmiştir. Böylece anıtın üst ve sol yan konturunu takip eden doğal bir çerçeve elde edilmiştir. Bu çerçeve akroter hizasında yaklaşık 0.60 m., sol yanda 0.15 m., 0.30 m. derinliğine sahiptir. Sağ yanda böyle bir çerçeve yoktur, kayanın kuzey yüzü, anıtın konturu boyunca akroter hizasından nişin üst hizasına kadar dikey olarak tıraşlanarak kabaca düzeltilmiştir. Bu seviyeden itibaren kaya aşağı doğru genişleyerek doğal zemin ile kaynaşmaktadır. Üst tarafında 5 adet dar ve kısa kaya basamağı bulunmaktadır. Bugün güçlükle fark edilen basamaklar , eski fotoğraflarda çok daha belirgindir. [122]

Anıtın alınlık kısmı çok tahrip olmuştur. Akroterin ortasından başlayan bir çatlak, alınlığı ortadan ikiye bölmüş. Bu durum alınlık üzerindeki bezemelerinde büyük ölçüde bozulmasına yol açmıştır. 1936-37 yıllarında, anıtın önünde arkeolojik kazılar yapılmış, ana kayanın üzerinde yer yer 3.00 m. kalınlıktaki dolgu toprağının altında, kuzeye doğru eğimli bir "avlu", onun güneyinde kayaya oyulmuş sütunlu bir galeriye ait düzgün bir "taban" ile dört adet "sütun kaidesi"; fasadın 2.50 m. güneyinde bir "büyük niş" ve 1.50 m. kuzeyinde bir "kaya odası" açığa çıkarılmıştır.[123]

Fryg kaya anıtları üzerine doktora tezi hazırlayan T. Sivas'a göre de, Frygler mimaride simetriye çok önem vermişler ve teras sistemini büyük bir başarıyla uygulamışlardır.

Fryg fasadlarının en büyüğü, en görkemlisi olan bu anıt için başlatılan koruma ve onarım projeleri, ne yazık ki hep yarım bırakılmış ve bu anıtlar kaderine terk edilmiştir.

Anıtın birinci yazıtı, anıtın sol üst kısmında düzleştirilmiş ana kaya üzerinde yer almaktadır. Alınlığın sol köşe hizasından başlayarak akrotere doğru kavisli bir şekilde soldan sağa doğru yazılmıştır. 11 m. uzunluğundadır. İkinci yazıt sağ yan çerçeve üzerindedir. Bezeme ile çerçeve üzerindedir. Bezeme ile çerçeve kenarı arasında kalan boşluğa yanlamasına soldan sağa doğru yazılmıştır. 4.75 m. uzunluğundadır. Okunabilmekle birlikte anlamları kesin olarak çözülemeyen bu yazıtlardan birincisi konum itibarıyla anıtın tümü ile ilgilidir. İkincisi ise daha özeldir.[124] Ayrıca nişi çevreleyen ikinci çerçevenin her iki yanında ve nişin sağındaki bezemenin alt kısmında çıplak gözle güçlükle seçilebilen grafittolar görülür. Bunlar oldukça kaba ve yüzeysel olarak kazınmışlardır ve anıtın inşasından ne kadar sonra yazıldıkları

[122] Sivas 1999,53.
[123] Uçankuş 2002,143.
[124] Haspels 1971,75.

konusunda ipucu vermezler. Ancak burada ana tanrıçanın adının geçmesi önemlidir.[125]

14-3-3 Bitmemiş Anıt

Midas şehri platosunun batı eteklerinde yer almaktadır. Midas anıtının yaklaşık 200 m. güney batısındadır. İlk olarak 1826 yılında A. L. de Laborde tarafından görülmüştür. L. de Laborde, değişik açı ve mesafelerden anıt ve doğal çevrenin resimlerini yapmıştır. Bunlardan ayrıntıdan yoksun görüntülerdir ve anıt hakkında bilgi vermekten uzaktırlar. Anıtın yer aldığı tüf kütlesi yaklaşık 21 m. yüksekliğindedir. Areyastis ve Midas Anıtı'nda olduğu gibi kaya oluşumundaki doğal eğimin avantajından yaralanılarak, öncelikle anıtın işleneceği kaya yüzeyi düzleştirilmiştir. Böylece anıtın konturlarını çevreleyen doğal bir çerçeve oluşturmuştur. Bu eğim sayesinde anıt, yağmur, kar gibi doğal etkilere karşı bir ölçüye kadar koruma altına alınmıştır. Çatı orta derece eğimli beşikçatıdır. [126]

Akroter konturları belli bir geometrik sisteme göre birbirini kesen iç içe geçmiş iki daire parçadan oluşur. Alınlık cephe duvarından 0.10 m. dışa taşkındır. Ana pervazlar etlidir. Üzeri kabartma baklava motifi dizisi ile bezenmiştir. İç pervazlar ince ve bezemesizdir. Cephe duvarı dikdörtgen şeklindedir. Boyuna göre eni çok geniştir. Kalın bir çerçeve ile çevrelenmiştir. [127]

14-3-4 Bahşayiş/ Bahşiş Anıtı

Gökbahçe köyünün 1 km. güneybatısında, Koca derenin batı kıyısındaki kayalık yamaçta yer alır. 1837 yılında J.Steuart tarafından bulunarak kabataslak çizimi yapılmıştır. [128]

Anıtın bulunduğu tüf kütlesi 5.30 m.x 3.42m.x 3.80m. boyutlarındadır. Hafifçe dışa taşkın beşikçatılı ve yan duvarları ile karşıdan bakıldığında adeta üç boyutlu bir eve benzemektedir. Orta derece eğimli beşikçatı üç boyutlu işlenmiştir. Ahşap asıllarında olduğu gibi, kademeler halinde dışarı doğru taşarak yapıyı üç yönden saçakları altına almıştır. Alınlık alt alta kademeler halinde yerleştirilen üç pervaz ile çevrelenmiştir. Üç kademeli kalın üst pervazlar ahşap asıllarında olduğu gibi çatı örtüsünü perdelemektedir. Ahşap asıllarında çatı kirişlerinin uçlarını kapatan alt pervazlar, iki kademelidir ve üst pervazlara göre oldukça incedir. Alınlık pervazları alt

[125] Brixhe-Lejeune 1984,6.
[126] Sivas 1999,67.
[127] A.g.e. 68-69.
[128] Uçankuş 2002,146.

pervazlardan daha incedir ve adeta silme gibi alınlığın üç kenarını da çevrelemektedir.[129]

14-3-5 Maltaş / Malkaya Anıtı

Köhnüş vadisinin güneybatı köşesinde, vadiyi batıdan sınırlayan Akkuş Yuvası Kayaları'ndan biri üzerinde yer almaktadır. Vadi içinden Kayıhan beldesine bağlanan toprak yolu 1.1 km takiple yanına ulaşılır. W.M. Ramsay, anıtı 1881 yılında bölgedeki ilk incelemeleri sırasında tamamen toprakla örtülü olarak bulunmuştur. [130]

Genel görünüşüyle, bu anıtın büyük bir bölümü toprak altında olmakla birlikte, etkili ve önemlidir. E.Chaput'a göre, bu dolgu vadi tabanı tarih öncesi yıllara dayanan çok eski dönemden buyana alüvyonla yükselmesi sonucu meydana gelmiştir. 4.00-5.00 m. kalınlığındaki bu toprak tabakasını kaldırmak için değişik zamanlarda, anıtın önünde temizlik kazıları yapılmıştır. Bu çalışmalarda anıtın ekseni üzerinde yer alan nişin üst seviyesine kadar cephe duvarının önü açılmış, alttan su çıkmaya başlayınca kazı, sadece nişin önünde sürdürülerek nişin tabanına ulaşılmış. [131]

Çatı orta derecede beşikçatıdır. Saçaklar, kademeli olup dışa taşkındır. Akroterin varlığı konusunda kesin bir şey söylemek zordur. A.Gabriel Haspels'e göre akroter kırılmıştır. Bu nedenle Gabriel'in çiziminde akroterin yeri kesik çizgilerden oluşan bir daire ile belirtilmiştir. E. Haspels ise bir akroterin varlığını kabul etmesine karşın çizimde çatıyı akrotersiz olarak tamamlamıştır. Alınlık ise, Bahşayiş Anıtı'nda gibi alt alta kademeler halinde yerleştirilen üç pervaz ile çevrelenmiştir. Üst pervazlar kalındır. Alt pervazlar üst pervazlara göre daha incedir ve kabartma baklava motifi dizisi ile bezenmiştir. Alınlık pervazları ise ince ve bezemesizdir. Anıtın yazıtlarına baktığımızda ise, birinci yazıt, cephe duvarını çevreleyen sol çerçevenin dış kenarında, saçağın hemen altında yer alır. Yanlamasına sağdan sola doğru yazılmıştır. 1.30 m. uzunluğundadır. Bugün toprak altında kalan ikinci yazıt, nişin üst çerçevesi üzerine soldan sağa doğru yazılmıştır. Suyun etkisi ile çok tahrip olmuştur. Uzunluğu 1.70 m.'dir. Ayrıca, Gabriel niş tabanında üçüncü yazıta ait bazı izlerin bulunduğunu, ancak bunun kesin olarak saptanamadığını bildirmektedir. [132]

[129] Sivas 1999, 73.
[130] Uçankuş 2002,147.
[131] A.g.e. 148.
[132] Sivas 1999, 95.

14-3-6 Aslankaya Anıtı

Döğer beldesinin 4 km. güney doğusunda, Döğer- Üçlerkayası köy yolunun hemen batısındaki kaya kütlelerinin biri üzerinde yer almaktadır.1884 yılında W.M. Ramsay tarafından bulunarak detaylı bir şekilde incelenmiştir.[133]

Anıtın işlendiği kaya kütlesi yaklaşık 15 m. x 6.60m. x 4.20 m. boyutlarındadır. Sivri tepesi adeta bir miğfer sorgucunu anımsatan kayanın, yan yüzleri tepeden itibaren önce eğimli, sonra aşağı doğru dik bir şekilde kesilerek düzeltilmiştir. Böylece, fasad , karşıdan ve yandan bakıldığında hem olduğundan daha uzun ve ince, hem de Bahşayiş anıtı gibi üç boyutlu bir yapı izlenimi vermektedir. Ayrıca bu yüzlere hayvan kabartmaları işlenerek bu etki daha da kuvvetlendirilmiştir. [134]

Bu anıt, kaya fasadlarının gizemini bir ölçüye kadar anlamamıza yardımcı olan ünik kapı konstrüksiyonu ve zengin kabartmaları ile bütün Fryg fasadları içinde özel bir yere sahiptir. Buna karşın hiçbir koruma önlemi alınmadığı için doğa koşulları karşısında her geçen gün biraz daha aşınarak özelliklerini yitirmektedir. [135]

Aslankaya'nın çatısı orta derece eğimli "beşikçatı'dır." Cephe duvarı 4.30 x 6.60 m. boyutlarındadır. Ortasında, anıtın odağını oluşturan dikdörtgen bir niş bulunuyor. Anıtın nişi, iki kademeli bir çerçeve ile çerçevelenmiştir. Birinci çerçeve, duvar yüzeyinden biraz taşkın ve üst kısmı dar bir saçak gibi öne eğimlidir. İkinci çerçeve, birinciden biraz daha derindir.[136]

Kutsal odanın tavanı ve yan duvarları özenli bir işçiliğe sahiptir. Tabanı ise aşınarak bir oyuk şeklini almıştır. Kapı hizasında, arka duvarda, antitetik iki aslan arasında ayakta duran ana tanrıça kabartması yer alır. Sanatkar kutsal odanın kapısını ardına kadar açmakla aslında, Fryg tapınaklarının gizemini de bir anlamda gözler önüne sermektedir. Burada anlık değil, devamlı bir **epiphani** olayı söz konusudur. Odanın arka duvarı önüne yerleştirilen ana tanrıça heykeli, tüm görkemiyle inananlara varlığını devamlı olarak hissettirmektedir.[137]

---

[133] Ramsay 1884,1.
[134] Sivas 1999,101.
[135] A.g.e. 102.
[136] Uçankuş 2002,154.
[137] Sivas 1999,107.

13- 4 KAYA ANITLARINDA ALTARLAR

Fryg kaya mimarlığının fasadlardan sonra en özgün anıt grubunu oluştururlar. İlk kez 19. yüzyılın sonlarında W. M. Ramsay tarafından incelenerek altar olarak adlandırılan bu yapılar, arkeoloji literatüründe yaygın şekliyle kaya tahtları ya da basamaklı altarlar olarak tanınırlar. Bunlar alçak kaya kütlelerinden yontulmuş üç boyutlu anıtlardır ve tipoloji bakımından en büyüğünden en küçük örneğine kadar, ilk bakışta bu "bir Fryg altarıdır" denilebilecek bir mimari kimliğe sahiptirler. Yani boyut ve işçilik yönünden farklı olsalar bile, hepsinin mimari tasarımları temelde aynıdır. Öndeki basamaklarla, Tanrıçayı simgeleyen, yuvarlak başlı dikdörtgen gövdeli gizemli "idollere" ulaşılır. Tek, ikiz, çift ya da çoklu gruplara ayrılırlar. Alçak kabartma olarak işlenen idoller, bazı altarlar da stilize edilerek, sadece kavis biçiminde gösterilmişlerdir.[138]

Afyon – Eskişehir- Kütahya sınırları içinde Frygia'ya ait "28 altar" önce bulunup incelenmiştir. Daha sonra Anadolu Üniversitesinden bir ekip tarafından 14 yeni altar saptanarak plan çizimleri yapılmıştır. Bölgedeki altar sayısı 42'ye ulaşmıştır. Düzlükte ve yamaçlarda yer alan bu anıtlar, durumlarına göre beş gruba ayrılırlar:

1- Yazılıkaya- Midas Anıt Grubu
2- Giriş Grubu
3- Bitmemiş Anıt Grubu
4- Güneybatı Grubu
5- Kırkgöz Kayalıkları Grubu[139]

Altarların hepsinde değişmeyen iki ana eleman; "İdoller ve basamaklar"dır. Bazı altarlarda idolün her iki yanında, Aslankaya Anıtı'nda olduğu gibi, tanrıçanın kutsal hayvanı aslan kabartmaları yer alır. Bazı altarlarda da, tapınım gereği, sıvı libasyonunun toplandığı dikdörtgen yada yuvarlak libasyon çukurları bulunuyor. Bu anıtlarda, boyutlar bakımından standartlaşma yoktur. Basamaklar diz boyundadır ya da tapınma eyleminin diz çökerek üzerinde yapıldığı bir platform bulunur. Beş basamak, üç basamak yada bir basamakla bu platforma ve tanrıça heykeline yada idolüne ulaşılır. Bütün altarlarda bu ortak özelliktir.[140]

[138] Sivas 1999,154.
[139] Uçankuş 2002,160.
[140] Sivas 1999,190.

15- FRYG BÖLGESİNİN ÖNEMLİ MERKEZLERİ

15-1 PESSİNUS (BALLIHİSAR)

Ören yeri, Ankara- Eskişehir karayolu üzerinde (Ankara'dan 136km.), Sivrihisar yakınlarında Ballıhisar'da bulunmaktadır. Kalıntılar karayolundaki kuşaktan 16 km. doğudadır. Pessinus, tanrıların anası Kybele yada öteki adlarıyla Meter Dindymene, Agdistis ve Magna Mater olarak anılan tanrıçanın ünlü kutsal yerleriyle birlikte "Rahipler Devleti" şeklindeki antik bir Fryg yerleşmesiydi. Ana Tanrıça'nın şekilsiz taştan yapılmış kült heykelinin (Baitylos) gökten indiğine inanılıyordu. Kent Bergamalıların egemenliği altında kalmıştı, fakat Galatların saldırısına karşın buradaki rahipler sınırlı bir özgürlüğe sahip olabilmişlerdi. Kenti beş Frygialı ve beş de Galat rahiple birlikte bir baş rahip yönetmişti. Strabon'a göre rahipler dinsel etkinliklerinden çok yararlanıyorlardı. M.Ö. 204 yılında Roma senatosunun Pessinus'a (ya da I. Attalos'a) elçiler gönderip, Kybele'nin kült heykelini Roma'ya getirtmesi ve orada Palatin üzerinde inşa ettirilen bir tapınağa bu heykelin yerleştirilmesiyle kent çok büyük bir üne kavuşmuştu. M.Ö. 25 yılında Augustus, Galatia eyaletini kurunca, Pessinus Romalıların yönetimine geçmiştir.[141]

Yazılı kaynaklar bize Kybele'nin Pessinus'taki tapımı üstüne ayrıntılı bilgi verir. Tanrıçaya orda bir idol biçiminde tapınılırdı. Bu idol bir "diopetes" yani gökten düştüğü ileri sürülen bir meteorit, bir kara taştı. Pessinus'taki tapınağı siyasal güçlerden büsbütün bağımsız bir din merkezi olarak yönetilirdi. Bu dinsel yönetimin başında iki baş rahip bulunur, bunların biri Attis adını taşır, Megabyzos adıyla anılan ikincisi dışardan gelme olması şart koşulan bir yabancıydı. Frygia da yerli bir kült olduğu bütün kaynaklardan belli bir rahip devleti özelliğini bölgeye gelip yerleşen bütün yönetimlere karşı korumuştur. Pessinus'taki tapım merkezleri Hititlerin Anadolu'da kurdukları egemenlik döneminde büyük Hitit kralıyla iyi ilişkiler kurmuş, rahip krallar büyük kralın siyasal yönetimini tanımakla birlikte onun din merkezlerine karışmasına hiçbir zaman izin vermemişlerdir.[142]

Klasik çağlarda Yunanistan'ın ve Anadolu'nun dört bir yanına dağılan Frygia köleleri ve dilenci rahipleri hor görüldüğü oranda gizemli bir din ve kültürün temsilcileri olmakla saygı ve gıpta ile karşılanırlar, çünkü Frygia evrensel bir dinin merkezi olduğu kadar Yunanlılara yön veren bir sanatın, müziğin ve bir yaşam biçiminin, kılık kıyafetin kurucusu, öncüsüdür. Fryg uygarlığı, Phokaialılarla Fransa'ya kadar da

[141] Akurgal 1998, 429.
[142] Erhat 1997,185.

yayılır, Marsilya'yı kuran göçmenlerin yeni yurtlarına taşıdıkları törelerin arasında bugüne dek Fransa Cumhuriyeti'nin benimsediği Frygia başlığı da yok mudur? Frygialı olmak kültür bakımından yetkin, üstün olmak anlamına gelir ve bu Roma İmparatorluğu çağına kadar süregelecektir. İlyada'da Kybele'nin adı hiç geçmediği halde, Frygialılardan söz edilir: Frygialılar, Troya savaşında Troyalılara yardıma gelir.[143]

Askanios yönetir Frygialılar'ı,
uzak Askania'dan gelmişlerdir onlar…[144]
eskiden bağlık, bahçelik Frygia'ya gitmiştim,
atları dörtnal giden bir sürü Frygialı görmüştüm…
Orduları yayılmıştı Sakarya'nın kıyılarına.
Amazonlar gelmişti hani, erkek gibi, işte o gün,
aralarına savaş ortağı almışlardı beni…[145]

Ören yeri 1967'de Ghent Üniversitesi adına Belçikalı bilim adamı Prof. Pieere Lambrechts tarafından başlatılan çalışmalarla kazılmıştır. Kybele tapınağının bütünüyle ortaya çıkarmıştır. Yapı çok ilginç bir plana sahiptir. Taşralı özelliklerine karşın dar kenarında 6, uzun kenarında 11 sütun bulunan peristasis, Hellen tapınağının değişik bir uygulamasını göstermektedir. 1970-1972 yılları arasında yürütülen kazılarda, yapıyla ilişkisi olan ve bir theatron işlevini gören gösterişli bir basamak sırası ortaya çıkarılmıştır. Bu nedenle Belçikalı araştırıcılar onu bir tiyatro-tapınak olarak tanımlamışlardır. Bununla beraber E.Akurgal söz konusu basamakların Kybele kültü ile ilgili olduğunu düşünmektedir. Çünkü tapınağın yer altı bölümü Aizonai Tapınağı'nda olduğu gibi buna işaret etmektedir. Mimarlık süslemelerine göre tapınak M.Ö. I. yüzyılın ilk yarısında yapılmıştır. Belçikalılar açık bir alanı üç yanından çeviren portikoların kalıntılarını da gün ışığına çıkarmışlardır. Kalıntılar buranın bir agora olarak düzenlediği görünümünü vermektedir. Burada bulunan zarif İon başlıklarının stili, bu halka açık yapının M.S. I. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiğine işaret etmektedir.[146]

Prof. Lambrechts, kentin nekropolünde yaptığı kazılarda, ön yüzleri kap şeklinde olan Geç Roma mezarlarının güzel örneklerini bulmuştur. Nekropol seramiğini inceleyen İnci Bayburtluoğlu'na göre, halen Ballıhisar'daki yerel bir

[143] Erhat 1997, 186.
[144] Homeros (çev. A.Erhat-A.Kadir) 1998,II.862.
[145] a.g.e. III.184 vd.
[146] Akurgal 1998, 430.

depoda korunan mezar taşları M.S. 3. yada 4. yüzyıla tarihlenebilirler. Bunların içinde en önemlisi, üzerinde bir aslan heykelinin yer aldığı bir steldir.[147]

15-2 GORDİON (YASSIHÖYÜK)

Gordion (Yassıhöyük) Höyüğü, Sakarya Nehri yakında ve onun Porsuk ile birleştiği noktanın biraz yukarısında bulunur. Kuzeydoğu Ege ve Marmara kıyalarından Anadolu yaylasına gitmek için en kolay yol, Bilecik geçidi ile aşağı Sakarya vadisini takip ediyor ve Eskişehir (Dorylaion) yakınlarında yaylaya erişiyordu. Oradan Porsuk vadisi boyunca, doğuya doğru, Porsuk'un Gordion'da Sakarya ile birleştiği noktaya kadar uzanıyor ve sonra yeniden doğuya dönerek Gordion'un birkaç kilometre aşağısında, Sakarya'ya karışan Ankara Nehri vadisini takip ediyordu. Polatlı'nın 29 km. kuzeybatısında (Ankara'ya 94 m. uzaklıkta) bulunmaktadır.[148]

Gustav ve Alfred Koerte 1901 yılında, Gordion kazılarına beş tümülüs ile birlikte höyüğü de araştırarak başlamışlar ve bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde korunan çok değerli sanat eserlerini gün ışığına çıkarmışlardır. S. Young yönetiminde 1949'dan yakın zamana kadar sürdürülen kazı çalışmaları da çok önemli buluş ve sonuçlara yol açmış, ayrıca Fryg sanatı ve kültürü ile ilgili bilgilere yeni boyutlar kazandırmışlardır. Bu kazı çalışmalarında ele geçen eserlerin çoğunluğu Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde ve bir bölümü de Gordion'daki yerel müzede sergilenmektedir.[149]

Gordion 6. yüzyıl ortalarından başlayarak, Büyük İskender tarafından bağımsızlığına kavuşturulana değin Pers yönetimi altında kalmıştır. Pers egemenliği sırasında eski Fryg kentleri önemlerini yitirmişler ve gelişim batıya doğru kayarken belli başlı Fryg yerleşmeleri, Eskişehir ile Afyon arasındaki bölgede gün geçtikce önem kazanmaya başlamıştır. Antik kaynaklara göre Büyük İskender M.Ö. 333'de Gordion'da kışı geçirdiği sırada Gordios'un bağladığı ünlü düğümü kılıcı ile kesmiştir. Bununla birlikte, Kral Gordios'un efsanevi arabası ve düğümün olduğu tapınak bugüne değin bulunamamıştır.[150]

Kent höyüğü: 350x500m. ölçüsünde yassı bir höyük durumundaki Fryg kenti, Sakarya Irmağı'nın hemen doğusunda yer almaktadır. Amerikalı kazıcılar anıtsal bir kapı ile birlikte kral ailesine ait çok sayıda yapı ve evlerde, kent duvarlarına

[147] Akurgal 1998, 430.
[148] Uçankuş 2002,275.
[149] Akurgal 1998,431.
[150] Alp 2001,28.

ilişkin kalıntılar ortaya çıkarmışlardır. Bunların tümü Fryg krallığının en parlak dönemine (M.Ö.725-667) tarihlenmektedir.[151]

Fryg kapısı: Fryg şehrinin en göze çarpan özelliği, güneydoğudaki anıtsal kapısıdır. Bu kapı, düzensiz sıralar halinde, yumuşak kalker (poros) bloklarından yapılmıştır. İç kısımda aşağıdan yukarıya eğimlidir. Çatlak bloklar arasındaki boşluklar aynı taşın parçalarıyla doldurulmuştur. Duvarların yüzü, bazı parçaları hala görülmekte olan bir alçı tabakasıyla sıvanmış. Genişliği 9m. yüksekliği 23m. olan bu kapı, bir bölme duvarı ile kapatılmıştı. Bu duvara da, ağır kanatlarla kapatılabilen bir merkezi kapı açılmıştı. Bölme duvarı kirişler üzerine yerleştirilmiş ve bu kirişler kapının kuzey yandaki kanadının yeri ile birlikte, kazılar sırasında meydana çıkarılabilmiştir. Güney yanı ise sonradan, taşlarla örülü büyük bir su kanalı veya sarnıç yapısıyla tahrip edilmişti. Şehir kapısı böylece, dışarıya açılan ve esas kapıyı zorlamaya çalışarak şehre girmek isteyenlerin, yukardan üç yandan, ok yağmuruna tutulmasını sağlayan bir tuzak, uzun bir avlu biçimindeydi. Kapının zemini büyük yassı çakıl taşlarıyla döşeli, eğimli bir rampadan ibaretti. Her iki yanda, yüksek bir platform veya çıkıntılarla son buluyordu.[152]

KRAL ŞEHRİ KALINTILARI (MEGARONLAR)

Megaron I:

Kapıdan girilince ilk görülen bina, tamamen kerpiçten yapılmış olan Megaron I'dir. Üç kerpiç tuğla kalınlığındaki duvarların iç ve dış yüzeylerine, kerpiç yapıyı desteklemek üzere, konulmuş olan tahta direklerin yerlerini gösteren şakuli zıvanalar görülüyor. Halen duvarların her iki yüzü, aynı seviyede yani ufki kirişlerin duvarlara konulduğu seviye de harap durumdadır. Bina içinde, hiçbir uzun çivi ve madeni takoz bulunmadığından, ufki kirişler ve şakuli direklerle yapılan kuşaklamanın, inşaatçıların büyük maharetini ve tecrübesini gösteren bir "takoz sistemi" veya "zıvana sistemi" ile yapıldığını düşünmek gerekiyor. [153]

Megaron II:

Megaron II'nin döşemesi çok daha iyi korunmuş bir şekilde, çakıl taşı, mozaik ile kaplıdır. Bu mozaik koyu kırmızı, beyaz ve koyu mavi çakıl taşlarıyla yapılmış çeşitli motiflerle süslüdür. Bu şimdiye kadar tanınan en eski çakıl taşı mozaiktir.[154]

---

[151] Akurgal 1998,431.
[152] Uçankuş 2002,279.
[153] A.g.e. 282.
[154] Sevin 1982,255.

Megaron III:

Bu megaronun Gordion'da günümüze değin çıkartılan en önemli yapı olduğu söylenebilir. Höyüğün sağlam bir savunmaya sahip iç avlusunda yer alan bu yapı, 18,30 x 30,40 m. ölçüleri ile Fryg akropolünün en büyük binasını oluşturmaktadır. Yapı, döşeme düzeyinin altına yerleştirilmiş kalaslar (bugün görülmemekte) üzerine oturan iki sıra ahşap direklerle bir orta ve iki yan nefe ayrılmıştır. Kazıcılara göre, orta bölüm tek katlı ve yüksek bir salondu. Yan kısımlar ise iki katlı galeriler şeklindeydi. Yerdeki moloz tabaka arasında kral evine yakışır değerde mobilya parçaları bulunmuştur. Megaron III, M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş en eski yapılardan biri olmalıdır. Amerikan heyetinin megaron 4 adını verdiği bir diğer büyük megaron, megaron 3'ün kuzeyinde, biraz daha yüksekte yer almaktadır. Prof. Dr. Young araştırmaların sonunda burasının bir tapınak olduğu kanısına varmıştır. Konu ile ilgili olarak şunları söylemektedir: "Frygler anlaşıldığı üzere tapınaklarını yüksek yerlere yapmaktan hoşlanıyorlardı." Megaron 4 teras düzeyinde bulunan ve doğrudan alana bakan tek yapıdır. Buraya, rampa şeklinde bir tören yolu ile ulaşılıyordu.[155]

15-2-1 MİDAS TÜMÜLÜSÜ

Midas Tümülüsü, diğer adıyla Büyük Tümülüs R.S.Young başkanlığındaki Pennsylvania Üniversitesi Müzesi araştırma heyeti tarafından 1957 kampanyasında açılmıştır. Midas tümülüsü hemen hemen Gordion şehrinin bir mil kadar doğusunda, modern yolun ve Gordion Müzesi'nin kuzeyinde yer alır. [156]

Bu Tümülüste yer alan mezar odası, alışılmış Fryg tipinden farklılık gösterir; diğer tümülüsler gibi toprakta açılan bir çukura oturtulmamış, toprak yani zemin seviyesinde inşa edilmiştir. Etrafı 80 cm. kalınlığında kaba kireç taşı bloklarından doldurulmuştur.[157] Mezar iki odalıdır; itinayla bir araya getirilen ve köşelerde kuvvetle birleştirilen dört köşe kirişlerden bir iç yapı ile moloz taşlarının basıncı tutmak ve mezarın duvarlarını bu basınca karşı korumak için kütüklerden meydana gelen bir dış kaplama, mezar odasını oluşturmaktadır. Odanın iç boyutları; uzunluğu 6.20 m. genişliği 5.15 m. olup oda kuzeyden güneye uzanmaktadır, ahşap mezar odasının tabandan tavana duvar yüksekliği ise 3,5 m.' dir. Ahşap mezar odasının kuzeybatı köşesinde yer alan 1.90 x 2.90 ölçülerindeki bir yatak üzerindeki mezar sahibinin

[155] Young 1958, 147.
[156] Akurgal 1961,282.
[157] Young 1958,3.

iskeleti yer almaktadır. Ceset, başı doğuya dönük bir şekilde sırtüstü yatırılmıştır. Bacakları bükülmeden uzatılmış olup, cesede etek uçları bronz düğmelerle süslenmiş deri bir eteklik giydirilmiştir. Üst kısmında ise bronz fibulalarla tutturulmuş başka bir elbise giydirilmiştir. Elbiseden sadece parçalar ele geçmiştir.[158]

Bulunduğu yıllarda iskeleti tamam olan kral Midas'ın, ne yazık ki günümüzde sadece kafatası ve alt çene kemiği kalmıştır. Midas'ın kafatasının gözlemlenen biçiminin ünlü efsaneye benzerliği çok şaşırtıcıdır, çünkü bu kafatası, bildiğimiz normal biçimlerin ötesinde, oldukça uzun bir yapıya sahiptir. Sonradan oluştuğu düşünülen bu şeklin, ünlü "eşek kulak" efsanesinden öte bebekliğinden itibaren özel bir amaçla uygulanan bir yöntem sonucu ortaya çıktığı bugün açıkça biliniyor.[159]

Midas odası çok zengin ölü hediyeleri içermektedir. Mezar eşyalarının büyük bir bölümünü ahşap ve madenden yapılan ölü hediyeleri oluşturmaktadır. Mezar odasının orta noktasının hemen güneyinde, doğu duvarının karşısında ve yatağın civarında 9 adet ahşap masa yer almaktadır. Bu masalar parçalar halinde ele geçmiştir. Doğu duvarı karşısında iki tahta paravan vardır.[160]

Mezarın doğu ve güney duvarları boyunca dağınık bir biçimde yere düşmüş şekilde 91 omphaloslu kap ele geçirilmiştir. Ele geçen bu omphaloslu kaplar tipik Fryg işçiliğinin en iyi örneklerini oluşturur. Midas Tümülüsünde ele geçen mezar eşyalarının zenginliği ve kalitesi burada yatan şahsın bir kral olabileceği ihtimalini kuvvetli bir şekilde vermektedir.[161]

Tümülüsün yapılış tarihi de tartışmalıdır. Young'a göre; bu ölçekteki bir yapı Kimmer felaketinden sonra intihar ettiği sanılan Kral Midas'ın ölümünü takiben yapılamazdı. Young bu mezarın Kral Midas'tan önce tahtta bulunan bir kral (muhtemelen Gordios'a) ait olabileceğini, dolasıyla tarihin M.Ö. 725-720 olduğunu düşünmektedir.[162]

Ekrem Akurgal ise, M.Ö.696'da öldüğü sanılan kral Midas'a ait olabileceğini düşünerek, kentin Kimmerler tarafından tahrip edilmesi ve Midas'ın bu istila sonrası intiharı, Frygler'i büyük krallarının layık olduğu görkemli tümülüsle onurlandırılmasını engellememiştir'der.[163]

---

[158] Young 1958, 148-149.
[159] Güleç 1995,76.
[160] Young 1958,153.
[161] Miller 1999,16.
[162] Young 1958,154.
[163] Akurgal 1973,282

Ayrıca Akurgal; “efsanelere göre Kral Midas’ın Kimmer istilası sonucunda intihar ettiği ve tümülüsün Kimmer istilasının hemen sonrasında yapılmış olabileceğini ileri sürer ve geçici bir dalga olan Kimmer istilası Fryg Krallığına son vermemiş, Midas’ın adıyla bağlantılı olan muhteşem dönem kesinlikle bitmemekle beraber, Gordion’da yaşamaya devam etmiştir,” varsayımında bulunur.[164]

[164] Akurgal 1973, 282.

16- ANA TANRIÇA KYBELE

Modern insanın başlangıç dönemi olarak kabul edilen, Paleolitik Çağ'dan başlayarak, insanların manevi bir güce duyduğu ihtiyaç sonucunda, din ve buna bağlı olarak Tanrı ve Tanrıça kavramları, yani yaratıcı bir güç inancı doğmuştur. Bu dönem insanının din görüşünü yansıtan ve ana tanrıça kültüne inandıklarını gösteren buluntular ele geçmiştir.[165]

Tarih öncesi çağlardan, tek tanrılı dinlerin yerleştiği zamanlara kadar süren, Orta Avrupa'dan Kuzey ülkelerine, oradan Asya içlerine yayılan; Mezopotamya, Babil, Asur yoluyla Akdeniz çevresine ulaşan bir çok ulus, uygarlık ve kültürlerde çeşitli biçim, renk ve adlarla anılan, gösterilen ve yaşatılan ana tanrıça kültünün kaynağı Anadolu'dur. Bunu aydınlatmak, bugün arkeoloji, tarih, din tarihi, sosyoloji, mitoloji ve sanatın görevi haline gelmiştir. Bütün bu araştırma alanların çabası, birikimi bir araya geldikçe, gerçekler daha iyi anlaşılacaktır.[166]

Son yıllarda konuyu en çok aydınlatan bilim alanı arkeoloji olmuştur. Çatalhöyük ve Hacılar'da yapılan kazılar, ana tanrıça figürünün M.Ö. 8000-6500 yıllarına kadar uzandığını ortaya koymuştur. Sümer'den önceki bir kültür çağını gösteren bu tarihler, ana tanrıçanın Anadolu'nun yerlisi olduğunu açığa vuruyor. Olayın en güzel, en düşündürücü yönü de, ana tanrıça heykel ve tasvirleriyle birlikte bulunan süslemelerin, bugün bile yaşayan Anadolu kilim motiflerinde yansımasıdır. Bulunan heykel, figürün ve idoller, yazılı kaynaklardaki ana tanrıça tanımlarına tıpa tıp uymaktadır; oturmuş durumda, kalın kalçalı, göbekli,dolgun memeli bir tanrıça, kollarında kucağında çok küçük bir erkek figürü taşımaktadır. Bu figür göğsüne yapışmış, üstüne tırmanmış gibidir. Bu erkek figürü tanrıçanın hem çocuğu, hem de sevgilisidir. Daha sonra, efsanesi anlatılacak Adonis'in, Attis'in ta kendisidir. Oturmuş yada doğuracakmış gibi duran tanrıçanın iki yanında aslan duruyor. Çok sonraki heykellerinde görüldüğü gibi, o bir "potnia theron" bir hayvanlar kraliçesi, bir bereket simgesidir. Kalın kalça, iri meme, şişman karın, cinsel organın kabarık bir üçgen biçiminde belirtilmesi gibi motifler, analığı, dişiliği simgelemek bakımından Kubaba, Kybele, Kybebe'den Artemis'e kadar, bütün ana tanrıça imgelerinde aynıdır.[167]

Anadolu tanrıçaları arasında ünü en eski , etkisi en yaygın olanıdır. Bolluk, bereket, verimlilik tanrıçasıdır. Bütün tanrılar soyunun anası sayılır. Doyurucu gücü,

[165] Kulaçoğlu 1992,10.
[166] Erhat 1997,183.
[167] A.g.e 183.

sayısız memeleri ile doğanın besleyici, geliştirici özünü dile getirir. Değişik adlarla bütün dünya dillerine geçen Kubaba daha çok Kübele (Kybele) adıyla anılır. Kübele adı M.Ö. VIII. yüzyıldan sonra ortaya çıkmıştır. Türkçe'de kızlara konan *Sibel* adı bundan gelir.[168]

Ana tanrıça, daha ilk çağlardan itibaren günümüze kadar o kadar çok tapınım görmüştür ki, her dilde her dinde değişik adlarla da olsa tapımını ve yayılışını görmemek imkansızdır. Öyle ki, G.Rohde; "Kendisine, Anadolu ana ilahesi adını vermeyi itiyat ettiğimiz bir kadın ilahenin tablosu, gözlerimizin önünde gittikçe daha bariz bir surette karşımıza çıkıyor" diye belirtmiştir.

Tüm bunlardan dolayıdır ki, matriarkal Anadolu'nun dişi bir ana tanrıçası vardı. Kybele yeryüzünün, insanların, hayvanların (yaban hayvanlarının) bitkilerin bütün tanrı ve tanrıçaların anası O idi. O bereket tanrıçası; O doğurgan ana; O kadın ana idi. [169]

Anadolu'da insan, mağaradan düze ilk onunla inmiş olmalı ki, düşüncesinde ve yüreğinde hep O olmuş, çağlar değişse de O değişmemiştir. Öyledir ki batıda Latmos Dağları'ndaki dinsel işlevli geç inlerden Göktepe'nin arka kayalığına boyanmış, göğüsleri ve kalçası vurgulu "tanrısal bir resimle" yada doğuda, Kızlar Mağarası duvarında, hükmettiği yabani hayvanıyla birlikte çizilmiş, kolları yukarı kalkık "Ana tanrıça" resmiyle Cilalı Taş Çağ, Orta Anadolu insanına verdiği esin zaman ve mekan olarak şaşırtır.[170]

Bachofen'ın fikirleri, 19. yüzyıl sonunda yaşayan kaşif ve arkeolog William Ramsay tarafından kabul edilmişti. Ramsay'ın Anadolu'daki araştırmaları, Eski Yunan ve Roma konusunda çalışan araştırmacıların dikkatini Anadolu'nun Yunan öncesindeki tarihine ve anıtlarına, özellikle de Frygia'ya çekmeye yardımcı olmuştur. Ramsay, tanrıçanın adını Ana, yada kendisinin okuduğu şekliyle "Mater Kubile" olarak kaydeden bir Fryg yazıtını yayımlamak yoluyla, Frygia'nın baş tanrısının gerçekten de bir ana tanrıça olduğunu net bir biçimde gözler önüne seren ilk gezgin ve araştırmacıydı. Ramsay'ın yazdıkları, Bachofen'ın insanın toplumsal gelişiminin metreslikten anaerkilliğe, sonra da ataerkilliğe uzandığı şeklindeki temel tezinden önemli ölçüde etkilendiğini göstermektedir. Anadolu'nun eski toplumsal sisteminin gerçek evliliği tanımadığını ve soyun yalnızca anne yoluyla belirlendiğini

[168] Eyüboğlu 1990,96.
[169] Karaağaç 1985,105.
[170] Işık 1999,9.

göstereceğini söyleyen Ramsay daha sonraki bir çalışmasında, eski Anadolu halkını "toplumsal sistemi evliliğe dayalı olmayan bir halk, ailenin reisinin anne olduğu ve akrabalığın yalnızca anne yoluyla hesaba katıldığı anaerkil bir sistemin" ürünü olarak tanımlamıştır.[171]

Tarih öncesinin anaerkilliğine ve en eski çağlara ait bir ana tanrıçaya böyle ısrarla inanılmasını teşvik etmiş olan bir olgu da, çıplak kadınları betimleyen çok sayıda heykelciğin varlığıdır. Birçok Paleolitik ve neolitik yerleşmeye ait arkeolojik buluntuların önde gelen parçalarından olan bu heykelciklerin ana tanrıça figürleri olarak yorumlanması alışkanlık haline gelmiş ve insanın dinsel etkinliğinin en eski devresinin kanıtı olarak ortaya sürülmüşlerdir. Bunlar dişinin cinsellik ve doğurganlık simgelerini tek figürde birleştiren hamile kadın betimlemeleri olarak yaygın şekilde kabul görmüştür. Özellikle de sık sık yinelenen ve her yerde hazır ve nazır olan iki varsayım vardır ki, bunların incelenmesi gerekmektedir. Birincisi, bu tür prehistorik heykelciklerin dinsel etkinliklere ilişkin kanıt sağladıkları, ikincisi de bunların bir ana tanrıça kültüne özgü ürünler olduklarıdır. Farklı coğrafi bölgelerden ve farklı zaman aralıklarından gelen heykelcikler bu yönde yorumlanmış, çıkarılan sonuçlar sonra yalnızca Akdeniz'e ait Neolitik heykelciklerle ve bu bölgedeki ana tanrıça kültünün tarih öncesiyle ilgili incelemelerde kullanılmıştır.[172]

Kybele, Anadolu'nun en önemli tanrıçasıdır. Doğanın doğurucu ve besleyici niteliği onda dile getirilmiş, zamanla Kybele doğurganlıktan bolluk, verimlilik ve ürün kaynağı olma niteliği kazanmış ve daha sonraları karşılaşılan tanrıçaların öncüsü olmuştur.[173]

Farklı kültürel etkilere ilişkin bir analizi etkileyen kritik bir durumda, bu kült hem doğu hem batı Akdeniz bölgelerinde uygulanmış olduğundan, hakkında çok değişken bilgilere sahip olmamızdır. Anadolulu ana tanrıça kültünün Demir Çağı'na (M.Ö. yaklaşık 800) kadar Frygia da adamakıllı yerleşmiş durumda olduğu ve Frygia'ya özgü biçimiyle Anadolu'nun batı kıyısına yayıldığı, neredeyse kesindir. Frygialı ana tanrıça burada Yunanlılarca benimsenmiş, Yunanlılar onu yavaş yavaş kendi tanrıçalarıyla, özellikle Rhea ve Demeter ile kaynaştırmışlardır. Ancak bu süreç yalnızca arkeolojik kayıtlar yoluyla izlenebilir. Anadolu'nun Demir Çağı'ndan neredeyse hiç yazılı belge kalmamıştır. Bölük pörçük durumdaki Yunan yazılı

[171] Roller 2004, 31.
[172] A.g.e. 33.
[173] Erhat 1997, 185.

kaynaklarından ise Yunanlıların ana tanrıça kültünü neden almak istemiş olabileceklerine dair pek az açıklama sağlanabilmektedir.[174]

16-1 FRYGİA'DAKİ ANA TANRIÇA KÜLTÜ

Antikçağ'da Akdeniz dünyasında uzun süre varlığını sürdüren ana tanrıça imgesi Frygia'nın ana tanrıçası ile başlar. Tanrıça'nın adı, dış görünüşü ve kültünün bir çok özelliği Fryg kültürüne ait olup, bunlar Frygia'ya ait olup, bunlar Frygia'ya özgü biçemle Anadolu'nun başka bölgelerine, Yunanistan'a ve sonunda Roma'ya aktarılmışlardır. İlerleyen yüzyıllar içinde ana tanrıça kültünün bazı yönlerinde önemli değişiklikler olmasına karşın, Yunanistan'da, Roma'da ve Roma İmparatorluğunun her yerinde karşımıza çıkan o tanrısal varlık, sonuçta Fryg tanrıçasından türemiştir. Etkileyici kostümü, duruş biçimi ve mimari bir çerçeve içine oturtulması onun önemli bir kült figürü olduğunu, ikonografik olarak betimlenen tek tanrısal varlık olması da Frygia'daki en önemli kült figürü olduğunu gösteriyor. Adı Matar, yani ana idi. Dağlardaki egemenliğini belirten Kubileya dahil olmak üzere, ona sıfatlarla da sesleniliyordu. Tanrıça yontu anıtlarında ilk kez M.Ö. 7 yüzyıl başlarında ortaya çıkmış olup, onunla ilgili kült simgeleri M.Ö. 8. yüzyıl boyunca kullanılmıştır. Hellenistik döneme kadar Fryg biçimiyle, antikçağın geç dönemlerine kadar da Hellenleşmiş görünümüyle tapım görmeye devam etmiştir. Ana tanrıçanın Fryg kültünde büyük önem taşıdığı açıktır.[175]

Frygia'nın tüm bölgelerindeki kült anıtlarının kesinleşmiş bir özelliği, bunların sadece Frygia'ya özgü olmasıdır. Frygialılar'ın ana tanrıçaları hakkındaki açıklamalarının anlaşılabilmesinde, tanrıçanın atribütleri onun kişiliği açısından en iyi ipuçlarını verir. İçki kabı atribütü , yaygın olmasına karşın belki de en az belirtici olandır, çünkü bu, Anadolu'ya özgü kült sahnelerinde görülen eski bir gelenektir. [176] içki kabı tanrıçanın tapanlarından alacağı sıvı sunularını simgeleyerek, onun tanrısallığını onaylatır ama onun herhangi bir ayırıcı yönünü işaret etmez. Tanrıçanın hayvan atribütleri ise, tam tersine kişisel ve müstesnadır. Tanrıçanın elinde yada yanı başında çeşitli hayvanlar, alıcı kuşlar, aslanlar ve fantastik yaratıklar bulunur. Bunların her birisi bir çeşit yırtıcı hayvandır. Yırtıcı hayvan bağlantısı olumsuz değil, tanrıçanın güçlü imajını sağlamlaştıran bir özelliktir. Orta Frygia'da onun en sık rastlanan hayvan atribütü olan atmaca yada şahin, pratikte işe yarayan yırtıcı bir

[174] Roller 2004,39.
[175] A.g.e. 119.
[176] Mellink 1983,351.

hayvandır. Balık yada tavşan avlayan atmaca betimlerinde gördüğümüz gibi, atmaca kendisi için avlanmaktadır ama insanlar için avlanmak üzere de eğitilmiş olabilir.[177]

Ana tanrıça kültü yalnız Fryg toplumunun üst tabakasıyla sınırlı bir kült değildi. Gordion'daki evlerden çıkan küçük figür türündeki heykeltıraşlık yapıtlarının keşfi, kültün sıradan halk için de önemli olduğunu gösterir. C Tümülüsü'nde bulunan ve anıtsal bir kabartmanın küçük ölçekli bir kopyası olan kabartmanın, etkileyici bir biçimi olmayan sıradan bir evde gün ışığına çıkarılmış olması, Matar'ın sınırlı bir gelirli yaşayan halk için de önem taşıdığının bir başka göstergesidir. Gordion, Boğazköy ve Midas Kenti'nde bulunmuş olan ve tanrıça betimlerine benzeyen insan biçiminde bir çok şematik idol de aynı izlenimi vermektedir. Bunlar, tanrıçanın kabartma olarak oyulmuş daha büyük ve daha özenli betimlerinin basit versiyonları gibi görünmektedir. Bu imgelerden bir çoğunun yine sıradan evlerden çıkması, kültün popüler düzeyde önemli ölçüde taraftarlara sahip olduğunu belirtir. Gordion'da yırtıcı kuşlardan oluşan bir takım küçük adak eşyalarının bulunuşu da bu izlenimi güçlendirmektedir. Bu eşyaların durduğu yerler her zaman kesin olarak belirlenemiyorsa da, adakların kabaca işlenmiş oluşu, bunların alt düzeydeki halkın sunuları olduğunu düşündürmektedir. [178]

Yontu grupları içinde tanrıçaya erkek hizmetkarlar da eşlik edebiliyordu. Boğazköy grubunda ona eşlik eden iki müzisyen en büyük ilgiyi toplamıştı, ama yukarıda belirtildiği gibi, ayrıca Gordion kaynaklı iki erkek hizmetkar figürü de vardır. Bunların insan mı, yarı-tanrı mı olduğu belirsizse de, şematik gövdeleri ve sakalsız yüzleri gençlik işareti olabilir. Boğazköylü gençlerin ellerindeki kaplarla karşılaştırıldığında, bu çalgıcıların ve müziklerinin de tanrıçaya yapılan bir sunuyu temsil ettiği akla yakın gelir. [179] Bazı bilim adamları bu gençleri tanrıçanın Yunanlı yoldaşlarıyla özdeşleştirmeye kalkmışlarsa da, bunların tanrıçayla ilişkisinin Anadolu'nun eski bir geleneği olması daha mantıklı görünür, çünkü bu tür çalgıcıların Anadolu'nun başka bir yerinde, Karatepe'deki Geç Hitit yerleşmesinde de bulunduğu bilinmektedir. Tıpkı yırtıcı hayvanlar gibi, müzik aletleri de olumlu bir karakterin göstergesidir, çünkü lir ve flüt, Greko - Romen kaynaklarda Kybele kültüyle bağdaştırılan vahşi, çıldırtıcı müziğin değil, yumuşak ezgili müziğin aletleridir. Greko -

[177] Young 1969,271.
[178] Roller 2004, 123.
[179] Bittel 1963,20.

Romen Kybele'nin en yaygın müzik aleti olan tef, tanrıçanın Fryg tarzındaki betimlerinde görülmez. [180]

16-2 ANA TANRIÇA'NIN TAPIMI VE TARİHİ

Yazılı kaynaklar bize Kybele'nin Pessinus'taki tapımı üstüne ayrıntılı bilgi verir. Tanrıça'ya orada bir idol biçiminde tapınılırdı. Bu idol bir "diopetes" yani gökten düştüğü ileri sürülen bir meteorit, bir kara taştı. Pessinus'taki tapınağı siyasal güçlerden büsbütün bağımsız bir din merkezi olarak yönetilirdi. Bu dinsel yönetimin başında iki baş rahip bulunur, bunların biri Attis adını taşır, Megabyzos adıyla anılan ikincisi dışardan gelme olması şart koşulan bir yabancıydı. Bu iki kral rahibin Attis efsanesinde anlatıldığı gibi erkekliklerini tanrıçaya adamış olması gerekiyordu. Galloi diye anılan öbür rahiplerin de vecit halinde hadım edilmeleri töredendi. Frygia'da yerli bir kült olduğu bütün kaynaklardan belli olan bir rahip devleti özelliğini bölgeye gelip yerleşen bütün yönetimlere karşı korumuştur.[181]

Tanrıça'nın tapımı ilk defa, Yeni Taş Devri'nde ve sonrasında Tanrı ana adını taşıyan ve insan için bereket ve çoğalımın sembolü olan Tanrıdır. Hacılar 'da ve Çatalhöyük'de yapılan kazılarda, Tanrı Ana'nın yüzlerce heykelciği bulunmuştur. Tanrı ana, daima çıplak olarak çeşitli şekillerde; yatmış, çömelmiş, uzanmış durumlarda ve özellikle doğum yapma sırasında tasvir edilmiştir. Tanrı ananın doğum yapma haliyle çok sık tasvir edilmiş olması, ona özellikle insanlığın devamlılığını sağlayan, bereket ve çoğalımın sembolü olarak tapıldığını anlatmaktadır.[182]

Hacılar'da yapılan kazılar ise ana tanrıçanın M.Ö. 7000-6500 yıllarına kadar uzandığını ortaya koymuştur. Burada oturmuş durumda; ayakta, iri kalçalı, göbekli, dolgun memeli, kucağında çocuklu bir şekilde betimlenmiş ana tanrıçaya ilişkin pek çok örnek bulunmuştur.[183]

Kybele Anadolu'nun en önemli tanrıçasıdır. Doğanın doğurucu ve besleyici niteliği onda dile getirilmiş, zamanla Kybele doğurganlıktan bolluk, verimlilik ve ürün kaynağı olma niteliği kazanmış ve daha sonraları karşılaşılan tanrıçaların öncüsü olmuştur. Frygler bu tanrıçayı öyle benimsediler ki, tüm devlet ve ülkelerini Pessinus Kybelesi'nin mülkü saydılar. Bunun sonucunda, aslında çok köklü bir Anadolu tanrıçası olduğu halde Kybele tarihe bir Fryg tanrıçası olarak geçti; Kral Midas

[180] Roller 2004,121.
[181] Erhat 1997,185.
[182] Akurgal 1998,22.
[183] Erhat 1997,199.

tanrıçanın oğlu ve Pessinus'taki tapınağın kurucusu sayıldı. Tapınımı Roma İmparatorluk Çağı'nın içlerine değin sürdü.[184]

16-3 KYBELE'NİN TARİH İÇİNDE ANILAN ADLARI

Kendisine, Anadolu Ana İlahesi adını vermeyi itiyat ettiğimiz bir kadın ilahenin tablosu, gözlerimizin önünde gittikçe daha bariz bir surette karşımıza çıkıyor.[185]

Mitolojide hiçbir tanrı, ana tanrıça Kybele kadar, çok çeşitli adlar ve sıfatlarla anılmamıştır. Bu adlandırma çokluğu, ana tanrıçanın kaynağı Anadolu'da olmak üzere, uluslar üstü bir nitelik ve önem kazandığını gösteriyor. Kültepe Asurca tabletlerinde onun adına Kubaba olarak rastlanır. Boğazköy'deki Hitit tabletlerinde adı Arinna'dır, Hepat'tır. Sümer kaynaklarında Marianna'dır. Suriye'de Lat, Girit'te Rhea, Mısır'da İsis, Anadolu'daki Komana Pontika ve Komana Kappadokia'da Ma'dır. Frygia'da Kybele, Lydia'da Kybebe, Ephesos'da Artemis, İtalya'da Nemi Gölüne yansıması Venüs'tür. Ayrıca bazı yer adlarında üretilen sıfatlara; Yunanca Meter,Latince Mater sözcükleri eklenerek, tanrıçanın bölgesel nitelikleri de belirtilmiştir. "Sipylene" Manisa Sipylos Dağı'nın, "İdaia" Troya'ya hakim İda "Kaz" Dağı'nın, "Berekkyntia" Sakarya kıyısındaki bir eski kalenin, "Steunene", Aizanoi (Çavdarhisar) yöresindeki "Steunos" Mağarası tanrıçası olduğunu belirtiyor. Bu sıfatlar arasında en yaygın olanı da "Dindymene" adıdır ki, bu Dindymos Dağı'nın tanrıçası anlamına gelir. Anadolu'da ise Dindymos adını taşıyan üç dağ vardır. Biri Frygia'daki Murat Dağı, öbürü Mysia sınırındaki Kapı Dağı, üçüncüsü de tanrıçanın Sivrihisar (Justinianopolis)'ın 20 km. Güneyindeki Balahisar (Ballıhisar)dır.[186]

Tanrıça o kadar çok adla anılmıştır ki, Arabistan ve Hicaz'da Hubel ve Kıble; Grek'de Themis, Ops, Ge, Maia, Urania, Uriname , İdea, İtalya'da Vesta, Anna, Marianna; Suriye'de Atargatis; Ermenistan'da Anaitis olarak adlandırılmış ve tapınım görmüştür. [187]

Ana tanrıçanın Pessinus'tan da daha eski bir tapım merkezi Komana şehridir, yada şehirleridir. Tarihi kaynaklardan burada tapınılan tanrıçanın şimşek, topuz ve çift ağızlı baltayla simgelenen bir savaş ve zafer tanrıçası olduğu anlaşılır, yunanlılar bu tanrıçaya savaş tanrı Ares'in çevresindeki Enyo ile, Romalılarsa Bellona ile bir tutmuşlardır. Bu niteliğiyle ana tanrıçanın kültüyle Karadeniz bölgesinde merkezlenen Amazonlarla ilişkisi olduğu sonucuna varılır ki, anaerkil bir toplumun

[184] Sevin 1999,196-197.
[185] Rohde 1943,228.
[186] Uçankuş 2002,28.
[187] Karaağaç 1985,121.

ürünü olan savaşçı Amazonlar efsanelerinin hepsi ister Artemis, ister başka adlarla anılan ana tanrıçanın hizmetinde yada onunla ilişkili olarak gösterir.[188]

İsmet Zeki Eyüboğlu şöyle yazmıştır; "Kybele'den (Kupapa'dan) Kıble'ye, Dıngır'dan Tanrı'ya, gelinceye değin zaman içinde görülen ad değişmeleri, tarihin akışı içinde yer alan gerçekleri değiştirmemiştir."[189]

16- 4 KYBELE'NİN SİMGELERİ

Ana tanrıçaya simge olan en önemli hayvan "aslan" dır. Tanrıça, yanında iki aslanla betimlenir. Bu çift aslan, kapı yada kent koruyucu işleviyle Kubaba'yı simgeler. O ölüme de egemendir öte dünyaya da hükmeder. Bu nedenle "gömüt koruyuculuğu" da tanrısal aslanıyladır. En azından Erken Demir Çağ'da öyledir. Ana tanrıçanın aslanıyla benzer işlevleriyle, benzer biçim ve konumlarda paylaşırcasına boğa da gömüt korur. Örnekleri belli ki yine eskinin geleneğinde, Erken Demir Çağ Anadolu'sunda görülür.[190]

Başka bir kaynakta tanrıça tasviri, iki yanında leoparlar bulunan oturur durumda doğuran ana tanrıça; bir başkasında kucağında leopar yavruları tutan ana tanrıça tasvirlerinden bahseder.[191]

Kybele Frygler'in gözünde bir doğa tanrıçası hatta doğanın bizzat kendisiydi. En önde gelen kutsal hayvanları yırtıcı bir kuş ve arslan olan tanrıçanın Attis adında birde sevgilisi vardı. Tanrıça'nın Attis'e her yıl ancak ilkbaharda kavuştuğuna, böylelikle de doğaya yeni bir yaşam geldiğine, onu yitirdiği aylarda ise doğanın kış uykusuna yattığına inanılıyordu.[192]

Hayvanlar, tanrıçanın doğa üstündeki sonsuz egemenliğinin simgesidir. Doğum yapma eylemi ise tohumların yeryüzünde filizlenmesi anlamına gelmektedir.[193]

Frygler'de tanrıçanın en sık rastlanan atribütü olan yırtıcı kuş, bu konuda yaygın bir seçenekti. Gordion kazılarında, basit terrekotta betimlerden, özenle işlenmiş taş ve metal parçalara kadar, birtakım alıcı kuş heykelcikleri ele geçmiştir. Su mermerinden yapılmış bir şahinin üzerinde adak türünde bir yazıt bulunur. Aynı şekilde, Boğazköy'de daha erken tarihli Hitit tapınağının yanında açığa çıkarılan

[188] Erhat 1997,1884.
[189] Eyüboğlu 1990,9.
[190] Işık 1999,12-13.
[191] Sevin 1999,48.
[192] A.g.e. 196.
[193] Eyüboğlu 1990,4.

küçük Demir Çağı tapınağında da kuşlardan oluşan çeşitli adak heykelcikleri vardı. Fryg avcı kuşu her zaman tanrıçanın elinde değil, aynı zamanda tek başına avlanırken de görülür.[194]

Orta Frygia'da onun en sık rastlanan hayvan atribütü olan atmaca yada şahin, pratikte işe yarayan yırtıcı bir hayvandır. Bu atribüt, insanlarla ilişkisinde tanrıçaya faydalı bir işlev kazandırmaktadır. En karışık hayvan imgeleri, aslanlı anıtlarda bulunanlardır. Hem en karmaşık, hem de en iyi korunmuş olan Aslankaya Anıtı, aslanların çift yönlü bir amaca hizmet ettiğini düşündürür: Onlar Tanrıçayı korur, bu şekilde onun gücünü vurgularken, aynı zamanda tanrıça da onlara hükmederek, hayvan dünyası üzerindeki hakimiyetini simgeler. [195]

Tanrıça'nın yalnızca Orta Frygia, grubu içinde bulunmuş olan başka atribütü, Boğazköy tanrıçasının ve Gordion C Tümülüsü'nde ele geçen figürün (muhtemelen) tuttuğu yuvarlak cisimdir. Bu cisim bereket simgesi nar olabilir, ama hem ender görülmesi, hem de ne olduğunun belirlenememesi bu yorumu askıda bırakıyor.[196]

16-5 KYBELE MİTOLOJİSİ

Kybele'nin mitolojisi çeşitli kaynaklardan birbirinden farklı anlatılsa da özünde ana tanrıça Kybele'nin Frygia ormanlarında yaşayan Attis adlı delikanlıya tutulmasının öyküsüdür. Kybele ve Attis'e ilişkin bir çok söylencenin varolduğu bilinmektedir. Bu söylencelerin hepside tüm bereket mitoslarında olduğu gibi toprak-bereket, ölme – dirilme motifinin egemen olduğu bir inancın ifadesidir. [197]

Bu öykülerde Pausanias'ın anlattığı Agdistis efsanesi ana tanrıça Kybele'nin Pessinus'taki kültüne ilişkin bir öyküsüdür:

Zeus'un gördüğü bir düş sırasında tohumu, yeryüzüne dökülür. Bunlardan hem erkek hem de kadın çift cinsiyetli bir varlık doğar. Agdistis adlı bu varlığı tanrılar ele geçirir ve erkeklik uzvunu kesip atarlar, uzuvdan bir badem ağacı oluşur. Irmak Tanrısı Sangarios (Sakarya) kızı Nana bu ağaçtan bir badem koparıp göğsüne saklar. Bundan gebe kalarak, Attis (kimi kaynaklarda Attes) adlı bir erkek çocuk dünyaya getirir. Onu bir dağa bırakır. Attis büyüyünce öyle bir yakışıklı olur ki o zaman erkekliği yok edilmiş ve salt kadın olan Agdistis ona vurulur. Ne var ki Attis, Agdistis'den kaçmak ister. Bu nedenle Pessinus'a gider. Pessinus kralı da onu kızı ile evlendirmeye karar verir. Tam düğün gecesi düğün ezgilerinin söylenmekte olduğu

[194] Roller 2004,93.
[195] A.g.e. 120.
[196] Bittel 1963,9.
[197] Eyüboğlu 1990,9.

sırada Agdistis birdenbire çıkagelir. Attis onu görünce çıldırır ve kendi kendisini hadım eder. Pessinus kralı da aynı şeyi yapar, Attis ölür. Agdistis çok üzülür ve sevgilisinin bedeninin bozulmamasını sağlar.[198]

Toprak, bereket efsanelerinin hepsinde görülen bu ölme – dirilme motifi, Kybele kültünde bir takım vecit, kendinden geçme ve esrime hallerine karışmakta ve ana tanrıça tapımının özünde olan bir çeşit kurban töreniyle gerçekleştirmektedir. Attis efsanesinde simgelendiği gibi, akan kan ve yitirilen erkeklik gücü daha evrensel bir nitelik kazanarak bereket ve canlılığın daha geniş bir alana, yani bütün doğaya geçmesini sağlamaktadır. Gizemli cümbüşler, şenlikler arasında yapılan bu eylem gene Anadolu'ya özgü ve bazı tarikatlardan bugün başka biçimde de olsa yaşayan bir törenin ilk örneğidir.[199]

Anadolu efsanelerinden Kybele – Attis mythosunun bir başka anlatımını veren Adonis efsanesi bir toprak bereket öyküsüdür. Bu öykü şöyle özetlenebilir: Suriye kralı Theios yada Kıbrıs kralı Kinyros'un Smyrna adında bir kızı varmış. Tanrıça Aphrodite'nin lanetine uğrayan bu kız babasına tutulmuş, onunla sevişmek istemiş. Dadısının kurduğu bir düzenle babasının yatağına girmiş ve on iki gece onunla sevişmiş ve son gecesinde gebe kalkmış. O gece babası, yanında yatan kadının kendi kızı olduğunu anlamış ve bu büyük günahı temizlemek için, kılıcıyla kızının üstüne yürüyüp onu öldürmek istemiş. Ama tanrılar Smyrna'ya acımışlar ve onu babasının elinden kurtarmak için onu bir mersin ağacına çevirmişler. On ay kadar sonra ağacın kabuğu çatlamış ve gövdesinden dünya güzeli bir bebek çıkmış. Çocuğun güzelliğine vurulan Aphrodite onu büyütsün diye yer altı tanrıçası Persephone'ye vermiş. Ama Persephone'de çocuğa tutulmuş, onu Aphrodite'ye bir daha geri vermeye yanaşmamış. Tanrıçalar arsında kopan kavgaya yargıçlık eden Zeus, Adonis'in yılın dört ayını Persephone'nin, dört ayını da Aphrodite'nin yanında geçireceğine, geri kalan zamanda ise istediği yerde yaşayabileceğine karar vermiş. Adonis sekiz ay Aphrodite'nin yanında kalmayı seçince, tanrıçanın güzel delikanlıya olan aşkını kıskanan öbür tanrılar (Ares yada Artemis) Adonis'in üstüne bir yaban domuzu salmışlar, kasığından yaralanan Adonis'de kanaya kanaya can vermiş. Toprağı sulayan kanından Manisa lalesi denilen bahar çiçekleri bitmiş, öte yandan

[198] Karaağaç 1985,15.
[199] Erhat 1997,185.

sevgilisini yardımına koşan Aphrodite'nin ayağına diken batmış, sıyrığından akan bir damla kan tanrıçanın çiçeği olan beyaz gülü kırmızıya boyamış.[200]

Tanrıçanın Attis'e her yıl ancak ilkbaharda kavuştuğuna, böylelikle de doğaya yeni bir yaşam geldiğine; onu yitirdiği aylarda ise doğanın kış uykusuna yattığına inanılıyordu.[201]

16-6 ANA TANRIÇA'NIN RESİM, YONTULARI VE ANITLARDA KYBELE KÜLTÜ

Arkeoloji de en etkin biçiminde Fryg yontuculuğu dalında yoğunlaşmış, Anadolu kökenli ana tanrıçaları Kybele'nin kabartma resimleri özde yine "batı'dan kopan etki dünyasının ürünü" biçimde yorumlayarak M.Ö. 6.yüzyılın ikinci yarısına yerleştirilmiştir. Frygli ustaların Kybele yontularını yaparken İon sanatından etkilendiği sanılmaktadır. [202]

Fryg Kybele ustalarının bildiği giysi, İon yontularına özgü olanıdır. Efes Artemis Tapınağı'nın temelleri altında bulunan bir bronz yontuyla benzerlik gösteren, Ankara Kybelesi, yalın ikili bir giysi, chiton ve üzerine arkayı saran uzun bir örtü giymekte; chiton üste dalgalı, altta dikine pilelerle ayrışırken, örtü ucu önde kemer altına sokulmaktadır.Heykelcilikte İon etkisine rağmen başarılı eserler ortaya çıkmıştır. Özellikle Ankara'da bulunan Kybele kabartmaları özünde İon heykelciğin büyük etkisinde olmakla birlikte M.Ö. 550-500 sıralarında kendine öz bir Fryg stili oluşturmaktadırlar. [203]

Fryg uygarlığının dinsel düşüncesi ve tanrısal resminin biçimlenmesinde Doğu'nun etkisi vardır. Kubaba bu nedenle Frygialıya tek tanrı olmuştu. Kybele adıyla çağrılmış ve resmide Kubaba'dan farksız olmuştu. Onu Kargamış tören yolu girişindeki köşke kabartmasında betimlenen tanrısal resim yeni Hitit'in yeniliklerindedir. Taht aslan üzerine oturur, O' da tahtın üstüne oturur. "Meter Frygia" adıyla Frygia'da yalnız giysisi ve simgeleriyle değil, onun simgesi olarak çağlar boyu Anadolu insanının inancına yapışacak ve terk edilmeyecekti.[204]

Z. İndirkaş iki Fryg yontusundan bahsetmektedir. " İlkinde, korunan alt gövde de pile kıvrımlarıyla ayrışan chiton, etek ucunda İonia'ya tümden yabancı, zincir-

[200] Erhat 1997,11-12.
[201] Sevin 1999,196.
[202] Akurgal 1998,133.
[203] İndirkaş 2001,6.
[204] Işık 1999,15.

örgeli bir kenar süsüyle sonlanır; bu kökende doğululuğun simgesidir. Diğerinin giysisi, tamtamına İon Koreleri geleneğindedir ve batı etkisinin Fryg topraklarının derinliklerine ancak M.Ö. 8. yüzyıl başlarında girilebilmiştir. Önemi, giysiye yansıyan bu köktenci değişimle, ilki gibi katıksız Doğu etkisi taşıyan Fryg Kybele'lerinin ikinciden önce M.Ö. 7. yüzyıl içine dağılarak, yaratılmış olduklarının açıkça anlaşılabilirliğinden de kaynaklanır" der.[205]

Eski Fryg sanat eserleri ve bunlar üzerindeki eski yazıtlar, birbirini onaylar biçimde, ana tanrıça Kybele (Matar Kubile) nin Frygia halkının anası, ana tanrıçası olduğunu gösteriyor. Onun adı, kaya anıtları üzerindeki, Frygçe 8 yazıtın altısında, yalnız bir adıyla, üçünde ise "Arezastin yada Kybileya/Kubeleya" sıfatlarıyla yazılıp anılıyor. İkonografik olarak, temsil edilen tek tanrıça olması, Fryg dininde Ana'nın tartışmasız en büyük tanrıça olarak saygı gördüğünü gösteriyor. O, insanoğlunun yaşam kaynağı, doğanın anası, doğurganlığın, bereketin ta kendisidir. Bütün hayvanların koruyucusu, aslanlar da onun koruyucu kutsal hayvanıdır. Daha öncede belirtildiği gibi, Fryg kaya anıtlarının önündeki geniş meydanların bazıları, yan galerilerle (stoa) çevrilerek avlu haline getirilmiştir. Burası ana tanrıça kültüne adanmış, resmi özellikli büyük bir kutsal alandır. Buralardaki dinsel törenler, yönetici sınıfından başka, kalabalık halk topluluklarının da katıldığı, rahiplerin öncülüğünde yapılan bir tür şenlik; dinsel tören, resmi kutlamalardı. Doğanın canlanmasını kutlayan ilkbahar şenlikleri, yada hasadın verimini, ürünlerin toplanmasını, ekonomik güveni ve rahatlamayı içeren ve bunları sağlayan tanrıçaya duyulan minnet borcunun ödendiği, saygının gösterildiği törenlerdi.[206]

Plutarkhos ve Athenaios, bu konuda şunları yazıyorlar:

"…Frygialılar, tanrıçanın kışın uyuduğuna ve yazın uyandığına inanarak, ona kışın ninniler söyler, yazın da uyandırmak için, Bakkhas duacıları tarzında şarkılar söylerlerdi".

Bu dinsel törenlerin yapıldığı anıtların üzerinde bulunan çukurlar ve derin kuyular birer kurban çukurudur. Ana tanrıçaya kesilen kurbanların kanları, kayalığın içine kadar süzülerek kayanın kutsiyetini artırıyordu. Bu kuyularla Roma dönemindeki Kybele- Attis kültüyle bağlantılı, "boğa kanıyla arınma" töreni (taurobolium) arasında bir ilişki bulunduğunu belirtiyor. [207]

---

[205] İndirkaş 2001,8.
[206] Uçankuş 2002,165.
[207] Körte 1898,80.

Bu kültün ve törenlerin kökü Anadolu'dadır; mimari geleneğiyle birlikte önce Yunanistan'a ve oradan Roma'ya taşınmıştır. Anadolu-Pessinus Kybele Tapınağı'ndaki Matar Kubile Heykeli (Kaya Taşı)'nın törenle Roma'ya taşınması ve orada saygıyla kutsanması sürpriz değildi. Bu tapınmalar, kurban törenleri bundan sonra Anadolu'da da devam etmiştir. [208]

Frygia'nın bazı görkemli ve gizemli anıtları bu tür törenler için çok uygun görünüyor. Ancak, çoğu anıtların kuyu ağızlarının engebeli, düzensiz durumu bu gibi kesim törenlerinin uygulanmasına uygun değil. Bu anıtlarda, kurban kesim işlemi kült alanı içinde uygun bir yerde yapılıyor, kutsal kan bir kapta toplanarak kuyu ağzına götürülüyor ve törenle kuyuya aktarılıyordu.[209]

Fryg kaya anıtlarının ortaya çıkışı ve şekillenmesine etkili olan asıl kaynağın, doğudaki çağdaş Urartu sanatı olduğu düşünülüyor. Birçok benzer örnek içinde seçilen, Urartu Meherkapı, Taşkapı, Hazinepiri Kapısı ile Frygia'nın Küçük Kapıkaya, Kumcaboğaz Kapıkaya, Büyük Kapıkaya anıtları arasında konu ve biçim benzerliği; Urartu Analıkız Kutsal alanı ile Midas anıtının önündeki kült alanının biçim ve anlamda özdeşliği, Pertekteki basamaklı sunakların Frygia'dan Fındık, Kumcaboğaz ve Midas şehri basamaklı sunaklarına yakınlığı; ayrıca her iki kültürde pek çok görülen kaya çanakları, çukurları ve dikme taşlar, Urartu ile Fryg kaya anıtları arasında çok yakın ve derin bir ilişkinin varlığını gösteriyor.[210]

F. Işık'a göre, Anadolu gibi yaratıcılıkta üretken, geleneklerine, törelerine bağlı bir yurt toprağında, komşu ve çağdaş iki uygar toplumun kaya yapı ve yapıtları; amaçta, anlamda, biçimde, dinsel içerikte, böylesine çarpıcı benzerlikler içinde ise eğer, bunları birbirinden ilgisiz, ilintisiz ve bağımsız düşünmenin olanağı yoktur. Urartu ve Fryg kaya anıtları arasında kurulan bu sımsıkı bağ, bu özdeşlik geniş bir zaman aralığı içinde erken Hitit Kaya Kabartmalarıyla da, Geç Lykia kaya mezarlarıyla da olası görülmüyor.

Frygia dışarıdan gelen ulusların iki kez saldırısına uğramıştır. ilki 1200 yıllarında Frygler'in, ikincisi M.Ö. 686 (yada 676) sularında Kimmerlerin bölgeye yayılmasıdır. Her iki saldırıda da ana tanrıçanın tapım merkezi uluslar üstü niteliğini koruyarak bağımsızlığını ve din devleti olarak etkisini sürdürme yolunu buluyor. Frygler ve tanrıçanın kaynaşması dikkat çeken bir süreçtir. Ana tanrıça kültünün yerli

[208] Uçankuş 2002,167.
[209] Sivas 1999,11.
[210] Işık 1987,63.

olup Frygia bölgesini ele geçiren ve yöreye adını veren ulustan çok daha eski olduğu bütün kanıtlardan anlaşıldığı halde, tanrıça bu yeni siyasal gücü ve etnik topluluğu öylesine etkilemiş ki, tarihe Kybele bir Fryg tanrıçası olarak geçmiştir. Öyle ki ana tanrıça kültü Frygialılar'dan çok eski olduğu halde, bu dini benimseyen bütün ülkeler onu bir Frygia tanrıçası olarak tanırlar. Nitekim Yunan ve Roma Çağı'nda Kybele kültü bütün töreleri ile Frygia uygarlığına özgü bir belirti sayılır. [211]

Kybele inancı her dönemde evrensel boyutlara ulaşmış, Frygia'da bu evrensel inancın merkezi olmuştur.[212]

Frygialılar, ana tanrıça Kybele için çeşitli açık hava tapınakları yapmışlardır. Eskişehir-Afyon arasında yer alan bu tapınaklardan en çok bilinen Midas kent Yazılıkaya anıtıdır. Bu tapınaklar çoğu ormanlarda yeşillikler arasında doğal bir kayanın ön cephesinde yada açık alanda birkaç basamak üzerine kurulmuşlardır. Birer cepheden oluşan bu anıtlarda, üçgen biçiminde bir çatı; altında bir taş duvar, duvarın içinde de çoğunlukla bir niş yer almaktadır. Nişlerin bazılarında tanrıçanın ayakta duran heykeli bulunmaktadır. Çoğu kez heykelin iki yanında ön ayaklarını tanrıçaya dayamış iki aslan figürü görülmektedir.[213]

Frygler'de Kybele kutsal alanları genellikle kayalıklar üzerine kurulmuştur. Çünkü tanrıçanın çıplak yarlarda yaşadığına inanılıyor ve bu yüzden de kayalıklara simgesel tahtlar oyuluyordu. VIII.- VI. yüzyıllar arasında Eskişehir-Afyonkarahisar arasındaki platoya tanrıçanın tapınaklarını temsil eden pek çok kaya anıtı yapılmıştı.[214]

Eski Fryg sanat eserleri ve bunlar üzerindeki eski yazıtlar, birbirini onaylar biçimde ana tanrıça Kybele (Matar Kubile)'nin Frygia halkının anası, ana tanrıçası olduğunu gösteriyor. Onun adı, kaya anıtları üzerindeki, Frygce 8 yazıtın altısında, yalnız bir adıyla, üçünde ise "Arezastin yada Kybileya / Kubeleya" sıfatlarıyla yazılıp anılıyor. İkonografik olarak, temsil edilen tek tanrıça olması, Fryg dininde Ana'nın tartışmasız en büyük tanrıça olarak saygı gördüğünü gösteriyor. O, insanoğlunun yaşam kaynağı, doğanın anası, doğurganlığın, bereketin ta kendisidir. Bütün hayvanların koruyucusu, aslanlar onun koruyucu kutsal hayvanıdır.[215]

[211] Erhat 1997, 185.
[212] Özkaya 1995,8.
[213] Eyüboğlu 1990,8.
[214] Sevin 1999,197.
[215] Uçankuş 2002,165.

Taş üzerindeki yazıtların çoğu tanrıçanın kültüyle ilgili konulara yönelik görünmektedir. Bu yazıtların hem yerlerinden, hem de içeriklerinden anlaşılabilir. Pek çok yazıt, kült cepheleri, kült nişleri, sunaklar yada tanrıça tapımıyla ilişkili diğer kaya anıtlarının üzerine kazınmıştır. Kimi yazıtlarda tanrıçadan özel olarak söz edilirken, kimilerinde benzer, ama başka kişilere yönelik deyimler kullanılmıştır. Bu yazıtlardan birkaç tanesi uzun zamandır bilinmekte ve incelenmektedir, bazıları ise yeni keşfedilmiştir. Hemen hemen tümü, tarihlendirme için gereken somut kriterlerden yoksundur.[216]

Frygialı ana tanrıça kültüyle ilgili zengin malzeme, Fryg kültürünün etkili olduğu alanın tüm kesimlerine yayılmıştır. Tanrıça ile ona eşlik edenlerin betimleri, tanrıçaya adanmış sunular, onun tapım yerlerini oluşturan kült cepheleri, nişler ve sunaklar, Orta Anadolu'nun en çarpıcı ve en unutulmaz anıtları arasındadır.[217]

Tanrıça Mater'i gösteren yaklaşık yirmi ayrı Fryg yontu betimi vardır. Ayrıca, betimsel olmamakla birlikte, yine ona ait olabilecek birkaç figürün yanı sıra, tanrıçaya eşlik eden kişiler oldukları sanılan daha küçük figürlerin betimlendiği başka parçalarda mevcuttur.[218]

Herhalde eski Fryg dilindeki yazıtlardan elde edilen en önemli bilgi, tanrıçanın Frygce adı olan Matar'dır. Bu ad, eski Fryg yazıtlarında on kez görülür. Bu sözcüğün kült cepheleri yada kült nişlerinde mutlaka bulunması, bunun dinsel bir terim olduğunu belirtir. Sözcüklerin diğer Hint- Avrupa dilleriyle benzeşmesi, matar sözcüğünün "ana" anlamına geldiğini gösteriyor. Bu durumda, Frygia'ya ait epigrafik kanıtlar Fryg tanrıçasının bir ana tanrıça olduğunu açıkça göstermektedir.[219]

[216] Roller 2004,81.
[217] A.g.e. 2.
[218] Naumann 1983,45.
[219] Roller 2004,81.

16-7 FRYGİALI TANRIÇANIN URARTU'DAKİ BENZER BETİMLERİ

Geç Hitit Beylikleri ve Frygler ile çağdaş olarak Doğu Anadolu'da yaşamlarını sürdüren Urartular, bölgeyi yaklaşık üçyüz yıl bir krallık olarak ellerinde tutmuşlardır. Urartu eserleri, çalışmalar sonucu ele geçmiştir. Urartu eserlerinden Urartu sanatı ve din görüşü konularında bilgi edinmekteyiz. Özellikle Erzincan- Altıntepe'de yapılan kazılarda açığa çıkartılan Urartu mabetleri ve duvarlardaki resimler önemlidir. [220]

Tanrısal izler en erken doğuda Urartu'da, bugüne "kapı" diye gelen mihraplarla öne sürülür. Van/Tuşpa'da Meherkapı, Pagan'da Taşkapı, Zıvıstan'da Hazinepiri Kapısı ile öne sürülür. Meherkapı ve Taşkapı'nın ölçü ve biçimindeki Urartu tapınak kapılarıyla eşçesine benzerlikleri de belgeler ki kaya derinliğinde " var düşünülen" bir "Tanrı evine" açılır. Tuşpa/ Analıkız mihraplarının içindeki dikme taşlar tanrının "evinde" oluşunu simgeleyen soyut resmidir.[221]

Fryg dinsel anıtları ile dinsel uygulamaları üzerinde güçlü bir etkisi görülen bir başka unsur, yayılım alanları Van Gölü civarındaki bölgeyi merkez alan ve Doğu Anadolu, kuzey Irak, Kuzeybatı İran'ı da içeren bir Demir Çağı halkı olan Urartuların anıtlarında bulunur. Urartular, M.Ö. yaklaşık 850-700 arasındaki dönemde başkentleri Tuşpa'dan (günümüzde Van Gölü'nün doğu kıyısındaki Van) Doğu Anadolu'ya hükmettiler. Hem tanrı hem tanrıçalardan oluşan geniş bir panteona tapılıyordu ve bu tanrıçalardan hiçbiri ana tanrıça değildi. Bununla birlikte, Urartu kült anıtlarından bazılarıyla Fryg anıtları arasında, ikonografik seçimlerde ve anıtların yerleştirilişinde görülen çarpıcı benzerlikler vardır.[222]

Benzer noktalardan biri, her iki halkında dağ tanrılarına seslenme merakıdır. Urartularda Anadolu'nun çok dağlık bir bölgesinde yaşamışlar ve görünüşüne göre yurtlarının dağlarına dinsel bir anlam yüklemişlerdir. Yamaçtaki ana kayaya oyulmuş bir kült nişinden oluşan bir takım Urartu kült anıtları, bunu yansıtmaktadır. Erken Tunç Çağı'na ait iki anıt, Tuşpa (Van) yakınındaki Meher Kapı ile Yeşilalıç'taki Taş Kapısı buna örnek olarak gösterilebilir. M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenen bu anıtların her ikisi de, sanki bir kapının kademeli pervazlarını taklit etmek amacıyla oyulmuş üç pervazın çerçevelediği dikdörtgen bir nişten oluşmaktadır. Yeşilalıç'taki nişte, nişe çıkan geniş bir basamak dizisi vardır. Her iki anıtın kapısı üzerinde yer alan Urartu çivi yazısı

[220] Kulaçoğlu 1992,14.
[221] Işık 1999,5.
[222] Işık 1987,163.

yazıtta, kapının işlevinin tanrının dağdan çıkıp görünmesini sağlamak olduğu bildirilmektedir. Bu Frygialılar'ın doğal bir çıkıntısına kapı kasasını temsil eden mimari bir niş oyma adetiyle neredeyse tam bir benzerlik göstermektedir.[223]

Urartu ve Fryg anıtları arasındaki bir başka benzerlik, Urartular'ın genellikle açık hava tapınaklarında bulunan kayaya oyulmuş platformlar üzerine bağımsız steller yerleştirme geleneğinde görülür. Bunlar, Altıntepe'deki gibi açık bir alana dikilmiş steller olabileceği gibi, ya ayrı yada ana kayanın içine oyulmuş olarak nişlerin önüne yerleştirilmiş steller olabilir.[224]

Urartu anıtları, Frygler'in dinsel sanatı mezar ortamında kullanma geleneğiyle de paralellik gösterir, çünkü Urartu da dinsel anıtlarda mezar anıtlarının benzer bir bağlantısı vardır. Doğu Anadolu'da sarp kayaların içine mezar odası oyma adeti yaygındı. Urartulara ait pek çok örnekte, çoğunlukla mimari yapıların kopya edildiği, özenle işlenmiş bir dış cephe vardır. Bu tip mimari cepheler, özellikle Frygia'nın dağlık bölgelerindeki kayaya oyulmuş mezarlar olmak üzere, Fryg mezarlarında da bulunur. Urartu ve Fryg mezarlarının ayrıntıları tıpatıp aynı olmamakla birlikte, her iki kültürde yaşayan insanların mekanlarını tanrıların ve ölülerin mekanına aktarma arzusu duymuş gibi görünmektedir. Bu durumda, kullanılan anıtların seçimi, biçimi ve açık hava ortamında yer almaları bakımından, Urartu ve Fryg kült anıtları arasında birçok biçimsel benzerlik vardır. Urartu kült mekanlarının çoğu Frygler'inkinden eski olduğundan, Frygler Urartu malzemesinden fikir almış olabilirler. Urartu kralı ve Frygia kralı Midas arasında yapılan bir anlaşma sayesinde, Erken Demir Çağı'nda Urartu ve Frygia'nın resmi ilişki içinde olduğunun saptanması, Frygialılar'ın Urartu kült adetlerini bilebileceğini göstermektedir. [225]

Urartu ve Frygler'in tanrıçayı işlemekteki benzerliklerine, Roller son olarak şöyle demiştir: "Hem erken tarihli hem de Frygialılarla çağdaş olan çeşitli Anadolu kültürlerinin, Frygialılar üzerinde açıkça görülen bir etki yaratan dinsel yapıtlar ve simgelerden oluşan bir miras bıraktıklarını görebiliyoruz. Av tanrıçasının Hitit ikonografisinin kalıntıları örneğinde olduğu gibi, bazı örneklerde diğer Anadolu halkları ve inançlarıyla bağlantı, bölgedeki nüfusun sürekliliği yoluyla gelmiş olabilir. Diğer örneklerdeki benzerlikler ise, Frygialılar'ın daha prestijli bir dinsel sanat biçimini bilinçli süreklilik gösteren simgeler, Anadolu'nun doğal manzarasından, dağlarından,

[223] Haspels 1971,73.
[224] Özgüç 1969,28.
[225] Roller 2004,76-77.

sularından ve dağlarında gezen yırtıcı hayvanlarından alınan temel simgelerdir. Bu kutsal simgelerin yinelenmesi özel bir kültür grubundan değil, insanların yaşadıkları topraklarla kurduğu ilişkiden kaynaklanmış gibi gözükmektedir. Bu nedenle, Frygialılar'ın kendi tanrı tanımlarını oluşturmak için doğal manzaradaki simgeleri nasıl kullandıklarını görmek gerekir" der.[226]

[226] Roller 2004,78.

17- SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Anadolu belirli dönemlerde, bazı ortak inançları paylaşan insanların barınağı olmuş, yerli ve yabancı kültürlerin kaynaşmasından "Anadolu Uygarlığı" dediğimiz çok renkli bir uygarlık doğmuştur. Bu gelenek Anadolu Romalılaştığı zaman bile devam etmiş, kültüre Anadolu damgasını vuran ortak değerler her alanda varlığını hissettirmiştir.[227]

Frygia'da, Kalkolitik, Eski Tunç, Hitit, Fryg, Hellenistik, Roma ve Bizans Çağlar'ını temsil eden bir çok yerleşme yeri; köy, kasaba ve şehir vardır. Bu şehirlerde kaleler, saraylar, tapınaklar, tiyatrolar, agoralar, gymnazyumlar, hamamlar, havuzlar, çeşmeler ve bunları süsleyen sanat eserleri vardır. Frygia da yüzlerce, binlerce mezarlar ve bunların içinde çok zengin, çok çeşitli ölü armağanları; altın, gümüş, bronz tapınak eşyaları, saray eşyaları, süs eşyaları vardır.

Frygia bölgesindeki Ankara, Gordion, Eskişehir, Kütahya, Afyon müzelerinde bu yerleşme yerleri, mezar ve mezarlık kazılarından çıkan birçok uygarlık buluntusu, sanat eserleri sergilenmektedir.

Bu tezi hazırlarken, bölgeyi genel ve özel çizgileriyle, tarih- arkeoloji bağlantısını takip ederek incelemeye çalıştım. Frygia tarihi, uygarlığı, dili, yazısı, efsaneleri, dini tanrıları, törenleri, tümülüsleri, kaya anıtlarını, ana tanrıça kültünü ve kültün yayılımını, tapımını, Urartu'daki benzerlikleri ile incelemeye çalıştım.

Anadolu'nun ortası ile batısı arasındaki geniş bir bölüme Hellenler, "Frygia" adını veriyorlardı. Bu bölgenin sınırları çeşitli devirlerde hep değişikler göstermiştir. M.Ö.10-8. yüzyıllarda Orta Anadolu platosunun büyük bir bölümünü içine almıştır. Frygia ülkesinin asıl çekirdeğini meydana getiren alan, Sangarios (Sakarya) nehri ve Maiandros (Menderes) nehrinin yukarı kaynakları arasındaki küçük platodur. Bu dar alanın içinde, yükseklikleri 900,1500, 2500 m. 'ye kadar çıkan tepeler, derin vadiler, geniş çukurlar, değişik arazi engebeleri, ilginç görünüşlü çöküntüler ve çıkıntılar göze çarpar. [228]

Yine Frygia'da yerli bir tanrıça olan Kybele kültünü de, inceleyerek araştırmaya çalıştım. Anadolu tanrıçaları arasında ünü en eski , etkisi en yaygın olanıdır. Bolluk, bereket, verimlilik tanrıçasıdır. Bütün tanrılar soyunun anası sayılır. Doyurucu gücü, sayısız memeleri ile doğanın besleyici, geliştirici özünü dile getirir. Değişik adlarla bütün dünya dillerine geçen Kubaba daha çok Kübele (Kybele) adıyla anılır. Kübele

[227] Mitchell 1993,165.
[228] Uçankuş 2002,15.

adı M.Ö. VIII. yüzyıldan sonra ortaya çıkmıştır. Türkçe'de kızlara konan *Sibel* adı bundan gelir. [229]

Frygialı ana tanrıça kültüyle ilgili zengin malzeme, Fryg kültürünün etkili olduğu alanın tüm kesimlerine yayılmıştır. Tanrıça ile ona eşlik edenlerin betimleri, tanrıçaya adanmış sunular, onun tapım yerlerini oluşturan kült cepheleri, nişler ve sunaklar, Orta Anadolu'nun en çarpıcı ve en unutulmaz anıtları arasındadır. Çeşitli eserler Anadolu'nun bir çok şehrindeki müzelerde sergilenmektedir. Özellikle Ankara'da yapılan kazılar neticesinde Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde 15-20 vitrin içinde ve açık sergilemede bir çok Fryg eseri sergilenmektedir.

Ana tanrıça kültü ile ilgili olarak söylenebilecek son söz, Antikçağ'da Akdeniz dünyasında uzun süre varlığını sürdüren ana tanrıça imgesi Frygia'nın Ana Tanrıça'sı ile başlar. Tanrıça'nın adı, dış görünüşü ve kültünün bir çok özelliği Fryg kültürüne ait olup, bunlar Frygia'ya özgü biçimle Anadolu'nun başka bölgelerine, Yunanistan'a ve sonunda Roma'ya aktarılmışlardır. İlerleyen yüzyıllar içinde Ana Tanrıça kültünün bazı yönlerinde önemli değişiklikler olmasına karşın o tanrısal varlık, sonuçta Fryg tanrıçasından türemiştir.

[229] Eyüboğlu 1990,96.

KISALTMALAR VE BİBLİYOGRAFYA

Akurgal 1955	Akurgal,E., Phrygische Kunts, Dil ve Tarih Coğ. Fak.Yayınları, Ankara.
Akurgal 1961	Akurgal,E., "Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander, Berlin.
Akurgal 1973	Akurgal,E.,Ancient Civilizations and Ruins of Turkey, İstanbul
Akurgal 1998	Akurgal,E.,Anadolu Uygarlıkları,İzmir.
Akurgal 2000	Akurgal,E.,Anadolu Kültür Tarihi, Ankara.
Alp 2001	Alp,S.,Hitit Çağında Anadolu, Ankara.
Bayburtluoğlu 1979	Bayburtluoğlu,İ., "Eskiyapar Phryg Çağı" VIII. TTK,Ankara,(293-303).
Bittle 1963	Bittle,K.,"Phrygisches Kultbild aus Boğazköy"Antikke Plastik 2,(7-21)
Brixhe-Lejeune 1984	Brixhe. Cl.,-Lejeune, M., Corpus desInscrıptıons Paleo. Phrygiennes I-II, Paris.
Buluç 1993	Buluç,S.,"Anadolu'da Kremasyon-Ölü Yakma Geleneği" 1992 yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konf.,(83-95)
Darga 1976	Darga,M., Eski Anadolu'da Kadın,İstanbul.
Erhat 1997	Erhat,A., Mitoloji Sözlüğü,İstanbul.
Eyüboğlu 1990	Eyüboğlu,Z.,Tanrı Yaratan Toprak Anadolu, İstanbul.
Eyüboğlu 1997	Eyüboğlu,Z., Anadolu Uygarlığı, İstanbul.

Gabriel 1952	Gabriel,A., Phrygie Exploration Archeologique II, La Cite de Midas, Paris.
Güleç 1995	Güleç, E., “Paleontropoloji” focus III, (72-76)
Grimal 1997	Grimal,P., Mitoloji sözlüğü, İstanbul.
Hamilton 1842	Hamilton,W.J., Researches in Asia Minor, Patnos And Armenia,I-II,London.
Haspels 1971	Haspels,C.H.E., The Highlands of Phrygia, Princeton,N.J.
Homeros 1998	Homeros,(çev.A.Erhat-A.Kadir) İlyada, İstanbul.
Işık 1987	Işık,F., Zur Entstehung der Phrygischen Felsdenkmoler;AS.37,(163—178).
Işık 1989	Işık,F., Batı Uygarlığının Temeli,TAD.27(1-39).
Işık 1999	Işık.F., Doğa Ana Kubaba, İstanbul.
İndirkaş 2001	İndirkaş,Z., Ana Tanrıçalar, Kybele ve Çağdaş Türk Resmindeki İzdüşümleri,Ankara.
Kalaycıoğlu 1988	Kalaycıoğlu,N., “Müzemizce satın alınan bir grup Fryg fibulaları,”Anadolu Med.Müzesi 1987 yıllığı (61-65)
Karaağaç 1985	Karaağaç,C.Ş., Anadolu Tanrıları, İstanbul.
Kulaçoğlu 1992	Kulaçoğlu,B., Tanrılar ve Tanrıçalar, İstanbul.
Körte 1898	Körte,A., Kleinasiatische Studien III. Die Prygischen Felsdenkmaler, Ath. Mitt,23,(80-153)
Körte 1904	Körte,A., Gordion: Ergebnesse der Ausrabungen im Jahre 1900,Berlin.

Mascetti 2000	Mascetti,M,D., (Çev: B.Çoraçı) İçimizdeki Tanrıça Kadınlığın Mitolojisi,İstanbul.
Mellink 1983	Mellink, M.J."Comments on a Cult Relief Of Kybele From Gordion" Beitrage zur Altertumskkunde Kleinasiens: Mainz,(349-360).
Miller 1999	Miller,N.F., "Erosion, Bodıiversity and Archeology: Preserving Tha Midas Tumulus at Gordion" Ark. Ve Sanat 93,(12-17).
Özgüç -Akok 1947	Özgüç,T.,- Akok,M., "Anıtkabir Alanında Yapılan Tümülüs Kazıları," Bell.41,Ankara.
Özgüç 1969	Özgüç,T.,Altıntepe II: Tombs, Storehouses,and Ivories,Ankara.
Özgüç 1971	Özgüç,T., Demir Devrinde Kültepe ve Civarı,Ankara.
Özkaya 1995	Özkaya,V., Frygler'de Hera Kültü,İstanbul.
Özkaya 1995	Özkaya,V., İ.Ö.Erken Birinci Binde Fryg Boyalı Seramği,Atatürk Ünv. Fen-Edb.Fak.Yayını,Erzurum.
Radet 1895	Radet., "En Phrygie,Rapport sur une mission scientifigue en Asie Mineure" Nouvelles Archives,Vı,(425-594).
Ramsay 1888	Ramsay,W.M.,"A Study of Phrygian art," Journal Hellenistik Studies 9:(350-382).
Ramsay 1895	Ramsay,W.M., Cities and Bishoprics of Phrygia,Oxford.

Roller 2004	Roller,L.E.,(çev:Betül Avunç) Ana Tanrça'nın İzinde, İstanbul.
Sevin 1982	Sevin,V., "Frygler" Görsel Anadolu Uygarlıkları Ans.I.(248-272).
Sevin 1999	Sevin,V., Anadolu Arkeolojisi, İstanbul.
Sevin 2001	Sevin,V., Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I,Ankara.
Sivas 1999	Sivas,T.T., Eskişehir-Afyonkarahisar- Kütahya il sınırları içindeki Fryg kaya anıtları,Anadolu Ünv. Yayınları,No:1156,Eskişehir.
Simpson 1994	Simpson,E., "Gordion Ahşap Eserleri" Anadolu Medeniyetler Müzesi 1993 yıllığı,Ankara(165).
Texier 1839	Texier,C., Description de l' Asie Mineure, faite par ordre du gouvernement Français,de 1833 a 1837, I, Paris.
Tuncer 1999	Tuncer,Ö., İşte Anadolu, İstanbul.
Uçankuş 1979	Uçankuş,H.T., "Afyon'un Tatarlı Kasabasında Bulunan Phryg Tümülüsü Kazısı,"VIII. Türk Kong.,Ankara(305-334).
Uçankuş 2002	Uçankuş,H.T., Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi Phrygia, Ankara.
Umar 1982	Umar,B., "Phrygia" Ak yayınları, Kültür Kitapları Serisi 6,İstanbul.
Von Reber 1897	Von Reber, F., "Die Phrygischen Felsendenkmaler" Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften,XXI/III (531-598).

Young 1951 Young,R.S.,“Gordion -1950,” Unıversity Museum Bulletin 16,(3-19).

Young 1953 Young,R.S.,” Making History at Gordion,” Arcaeology 6,(159-161).

Young 1958 Young,R.S., “Gordion Campaigne of 1957: Preliminary Report”,AJA 62, (139-154).

Young 1960 Young,R.S., “The Gordion Campaigne of 1959: Preliminary Report”,AJA 64, (227-244).

Young 1966 Young,R.S.,” The Gordion Campaigne of 1965” AJA.70,(267-278).

Young 1975 Young,R.S., Gordion Kazıları Müzesi ve Rehberi,Ankara.

KATALOG

1- Fryg haritası.
2- Fryg taş kabartmaları (Anadolu Medeniyetler Müzesi).
3- Boya bezekli yonca ağızlı testi ve boya bezeli iki kulplu vazo.
4- Gordion'da bulunan Erken Fryg dönemi yonca ağızlı testi, kulplu maşrapa, emziği süzgeçli testi örnekleri.
5- Büyük Tümülüste bulunan koç başlı ve boğa başlı situla.
6- Siren kulplu tunç kazan.
7- Fryg tunç işçiliği yaprak desenli, göbekli, yüksek kulplu, makara kulplu, çivi ve ip kuşaklı taslar.
8- Fryg fildişi sanatından örnekler.
9- Ahşap masa onarımı ve çizimi.
10- Kemik iğne ve flütler.
11- Süs iğneleri fibulalar.
12- Fibula örnekleri.
13- Fryg Yazılıkaya anıtı.
14- Aslankaya anıtı.
15- Maltaş anıtı.
16- Gordion'daki Büyük Tümülüs ve mezar odasının ağaç konstrüksiyonu.
17- Gordion Büyük Tümülüsü'nün genel görünümü.
Midas tümülüsünün giriş görünümü.
18- Kybele'nin andezitten yapılmış kabartması.
19- Ankara'da bulunan Kybele kabartması.
20- Gordion kralı Midas'ın pişmiş toprak heykelciği.
Ana Tanrıça Kybele'nin kireç taşından heykelciği.